

**Studia
Wschodnioeuropejskie**

**Rosyjsko-ukraiński
konflikt o Krym**

**Wybrane zagadnienia polityki
zagranicznej Federacji Rosyjskiej
i Rzeczypospolitej Polskiej**

Nr 3/2015

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr

3/2015

Rosyjsko-ukraiński konflikt o Krym

**Wybrane zagadnienia polityki
zagranicznej Federacji Rosyjskiej i
Rzeczypospolitej**

Warszawa 2015

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. Teresa Łoś-Nowak (Uniwersytet Wrocławski), prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki (Uniwersytet Warszawski), prof. dr hab. Alicja Stępień-Kuczyńska (Uniwersytet Łódzki), prof. dr hab. Igor Gretskiy (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu), prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy), prof. dr hab. Roman Bäcker (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu).

REDAKTOR NACZELNY

prof. UW dr hab. Józef Tymanowski

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Marta Jas-Koziarkiewicz

SEKRETARZE NAUKOWI

mgr Aleksandra Daniluk

mgr Paweł Stawarz

CZŁONKOWIE REDAKCJI

mgr Julita Karwacka

mgr Aleksandra Kułaga

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. UW dr hab. Józef Tymanowski, mgr Aleksandra Daniluk

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr Jerzy Hajduk, mgr Paweł Stawarz, mgr Julita Karwacka

Spółczesność i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr Marta Jas-Koziarkiewicz, mgr Aleksandra Kułaga

REDAKCJA JĘZYKOWA

prof. dr hab. Małgorzata Marcjanik (język polski)

dr Wojciech Lewandowski (język angielski)

COPYRIGHT BY:

Instytut Europeistyki, Warszawa 2015

ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Instytut Europeistyki

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

Uniwersytet Warszawski

ul. Nowy Świat 69

00-927 Warszawa

e-mail: swe@uw.edu.pl

[http:// www.swe.uw.edu.pl](http://www.swe.uw.edu.pl)

Wersję pierwotną czasopisma *Studia Wschodnioeuropejskie* stanowi wersja elektroniczna.

Spis treści

Ekaterina Orlova

Отношения России и Европейского Союза в контексте украинского кризиса..... 5

Magdalena Karolak -Michalska

Sytuacja Tatarów Krymskich po aneksji Krymu przez Rosję..... 15

Krystyna Gomółka

Wpływ konfliktu na Ukrainie na mały ruch graniczny z Federacją Rosyjską 32

Michał Słowikowski

Przesłanki, formy i intensywność aktywności międzynarodowej podmiotów składowych
Federacji Rosyjskiej 45

Oksana Naszczoczyna

Атлантизм во внешней политике Польши в 90-х годах XX века..... 64

Ekaterina Orlova

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

Uniwersytet Warszawski

Отношения России и Европейского Союза в контексте украинского кризиса

Возможность обострения и ухудшения отношений между Российской Федерацией и Европейским Союзом была запрограммирована на повестке очередного саммита участников Восточного партнёрства, намеченного на осень 2013 года. Его апофеозом должно было стать подписание Соглашения об ассоциации Украины и Европейского Союза, включая создание общей зоны свободной торговли. Повестка дня также включала парафирование соглашений об ассоциации ЕС с тремя другими участницами Восточного партнёрства – Арменией, Грузией и Молдавией, подписание соглашения с Молдавией об улучшении визового режима и достижение договоренности о подготовке соглашения ассоциации между ЕС и Азербайджаном¹. Подписание Украиной Соглашения об ассоциации с ЕС означало бы одержание победы Евросоюзом над Россией. Но, триумф провалился, потому что не состоялось главное его мероприятие: за неделю до открытия саммита, назначенного на 28 ноября в столице Литвы Вильнюсе, украинский президент Виктор Янукович объявил, что подписание Украиной данного соглашения не состоится и будет перенесено на «ближкое будущее». Попытки руководителей высших институтов ЕС, а также германского канцлера Ангелы Меркель уговорить Януковича, результата не дали. К тому же от соглашения об ассоциации с ЕС отказалась и Армения, заявившая незадолго до саммита о присоединении к Таможенному союзу России, Казахстана и Белоруссии². Так что Вильнюс фактически стал местом крупного поражения Восточной политики ЕС, хотя и победой России это тоже нельзя назвать.

¹ Ю. Борко, *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „Современная Европа”. 2014, nr 2 (58), s. 21

² Ю. Борко, *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „Современная Европа”. 2014, nr 2 (58), s. 23

Из российского экспертного дискурса на тему Вильнюсского саммита - 2013 можно выявить определение главных проблем в отношениях Европейского Союза и России.

Первая и главная составляющая представляет собой осмысление геополитического соперничества двух центров влияния на Украину, выражающегося в конкуренции между евразийской и европейской моделями интеграции на постсоветском пространстве. В этом ракурсе Украина рассматривалась в качестве объекта большой политики, а инструментами схватки двух субъектов оказывались финансовые субсидии и кредиты Киеву³. Европейский Союз воспринимается в качестве зрелой интеграционной формы со своими правилами, которые можно принять, либо же от них отказаться и остаться вонне. Евразийская „россиецентричная” альтернатива предполагает совместную выработку будущих принципов и правил.

Вторая составляющая дискурса отражает символическое значение происходящих событий. Украина рассматривается в качестве субъекта, который делает выбор между постсоветским периодом, который определяется близостью с Россией, и новым этапом, пока неопределенным, но очевидно связанным с ЕС⁴. Это и выбор между различными ценностными моделями: либеральной и более консервативной.

Третья категория обсуждений связана с оценкой перспектив реализации концепции «Общей Европы» («Большой Европы»)⁵, которая близка дипломатам и экспертам как в России, так и в Европейском Союзе. В рамках такой дискуссии ситуация на Украине рассматривается в более широком общественно-политическом контексте. Осмысление потребности построения «Общей Европы» — это самая дальновидная плоскость дискуссии, но одновременно наименее очерченная по своему содержанию. Весомый вклад в ее сущностное наполнение вносит статья «Необходимо строить Большую Европу»⁶, написанная бывшими высокопоставленными британским, польским и российским дипломатами. Она представляет собой призыв отказаться от всего, что не служит укреплению двусторонних отношений России и ЕС, преодолеть

³ А. Кортунов, *Европейский союз потерпел неожиданное, обидное и сокрушительное поражение*, „Коммерсант-Ъ”, за <http://www.kommersant.ru/doc/2352384> (25.22.2013)

Ф. Лукьянов, *Коалиционное государство*, „Россия В Глобальной Политике”, за <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Koalitsionnoe-gosudarstvo-16265>(18.12.201)

⁴ Л. Шевцова, *Майдан — вызов для Украины, России и Запада*, за <http://carnegie.ru/publications/?fa=53844> (6.12.2013)

⁵ D. Browne, I. Iwanow, A.D. Rotfeld, *Budujmy Szerszą Europę. Pierwsze wyzwanie: Ukraina — Unia — Rosja*, „Gazeta Wyborcza”, за <http://wyborcza.pl/1,75968,15035537> (28. 11. 2013)

⁶ Wywiad z Szefem przedstawicielstwa Unii Europejskiej w Rosji Wigautasem Uszackasem w *Отношения России и ЕС переживают сложные времена*, „Коммерсант Ъ” за <http://www.kommersant.ru/doc/2354438> (28.11.2013)

соперничество и разделение в Европе. Для авторов «Большая Европа» — это зона общей безопасности, экономического, политического и культурного сотрудничества между странами и институтами. Однако столь масштабный проект не дает однозначных рецептов выстраивания отношений Брюсселя и Москвы по украинской тематике⁷.

Решение Януковича об отложении подписания Соглашения об ассоциации с ЕС сыграло роль денотатора глубочайшего политического кризиса на Украине. Он назревал давно, главным образом из-за ошибок в экономической политике государства на протяжении многих лет. Не состоявшаяся и даже не начатая модернизация экономики, постоянное отрицательное сальдо внешней торговли, всеобщая коррупция и крайняя степень социального расслоения, хронический дефицит бюджета, покрываемый за счет внешних займов, по которым все труднее вовремя расплачиваться, и растущая угроза дефолта – такова в общих чертах сложившаяся и взрывоопасная экономическая ситуация в стране. Перманентно нестабильной является и политическая ситуация в стране, определяемая глубокими различиями во внешнеэкономических и культурных ориентациях западной и восточной частей Украины⁸.

Провозглашенный с момента рождения суверенной Украины курс на «вхождение в Европу» трансформировался в условиях бескомпромиссной борьбы двух политических кланов в ложную альтернативу – или с Евросоюзом, или с Россией. И ни один из лидеров этих кланов не считался с тем, что жизненные интересы страны, расположенной между Россией и ЕС, объективно требуют сотрудничества и сбалансированных отношений с обоими главными партнёрами. Тем более с этим не совсем считались Брюссель и Москва, фактически поощрявшие политическую конфронтацию в Киеве, в том числе в контексте упомянутой альтернативы «или – или». В этих условиях украинский президент избрал понятный и привычный для него вариант действий. Дав добро на подготовку и подписание соглашения об ассоциации, он выпрашивал в Брюсселе в качестве цены за согласие многомиллиардный кредит на покрытие приближающихся выплат по внешним долгам и одновременно вел негласный торг с Москвой, но уже в виде цены за отказ от подписания соглашения с Евросоюзом.

⁷ А. Ковальчук, *Отношения России и ЕС через испытание украинским кризисом. Опыт систематического изложения*, „Международные Процессы” 2014, Т. 12. пг 3 (38), s. 284

⁸ Ю. Борко. *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „ Современная Европа”, 2014, пг 2 (58), . 22

В Брюсселе президент Янукович ничего не добился; Москва пообещала деньги и снизила цену на поставляемый российский газ⁹.

Отказ президента от подписания Соглашения был шоком в первую очередь для украинского населения, в большинстве своем уже будучи готового и уверенного во вступление Украины в ЕС, тем самым означавшее начало нового иного «европейского» образа жизни страны. Поэтому понятным ответом президенту стал киевский Евромайдан на Майдане Независимости. Акции протеста проходили также в других крупных городах как Западной, так и Центральной Украины.

В течение всех предыдущих месяцев нарастающему политическому кризису в стране сопутствовала усиливающаяся конфронтация Евросоюза и России. В Брюсселе реагировали на действия Москвы открыто и все более раздраженно, обвиняя ее в использовании методов политического давления и экономических санкций в отношении Украины, не замечая того, что все эти же обвинения применимы и к самому Евросоюзу. Состоявшийся в конце января 2014 года саммит Россия – ЕС показал, что обе стороны, похоже, пришли к выводу, что в условиях крайнего обострения ситуации на Украине их противостояние стало контрпродуктивным для них самих. Во всяком случае, они впервые договорились о том, что будут проводиться двусторонние консультации на экспертном уровне, касающиеся соглашений об ассоциации в рамках Восточного партнерства и их возможных экономических последствиях для обеих сторон. Это существенное изменение позиции Евросоюза, так как ранее его руководство категорически отвергало предложения Киева и Москвы о трехсторонних консультациях, переговорах и соглашениях об экономическом сотрудничестве¹⁰. Однако проведение референдума о вхождении Крыма в состав Российской Федерации вновь резко обострили отношения между ЕС и Россией. На состоявшемся 6 марта 2014 г. экстренном саммите ЕС действия России были квалифицированы как нарушение суверенитета и территориальной целостности Украины. В результате этого позднее были наложен ряд санкций в отношении России. А также приведены конкретные действия со стороны Европейского Союза. Были в частности приостановлены двусторонние переговоры с РФ по визовым вопросам, в которой и до тех пор не было конкретных прояснений. Было приостановлено обсуждение Нового Соглашения между Россией и ЕС. Также было приостановлено

⁹ Ю. Борко. *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „Современная Европа”, 2014, № 2 (58), с. 22

¹⁰ *Ibidem*, с.27.

обсуждение саммита G8 в Сочи. Поскольку Россия, как казалось Евросоюзу и Западным политикам, не предприняла никаких мер по решению конфликта, 17 марта ЕС принял новые ограничительные меры в отношении тех, «кто ответственен за нарушение территориальной целостности Украины».

Новый пакет санкций предусматривал замораживание активов и введение визовых ограничений для лиц, включенных в специальные списки, а также запрет компаниям стран, наложивших санкции, поддерживать деловые отношения с лицами и организациями, включенными в списки¹¹. Помимо указанных ограничений было также предпринято сворачивание контактов и сотрудничества с Россией и российскими организациями в различных сферах.

Последующее расширение санкций (апрель-май 2014 г.) было связано с обострением ситуации на востоке Украины. Организаторы санкций обвинили Россию в действиях, направленных на подрыв территориальной целостности Украины, в частности, в поставке оружия пророссийским повстанцам.

Следующий виток санкций был связан с катастрофой Boeing 777 в Донецкой области 17 июля 2014 года, причиной которой, по мнению руководства ряда государств, стали действия повстанцев, поддерживаемых Россией. Будет тут уместным уточнить, что следствие авиакатастрофы еще до конца не было закончено, специалистам и независимым экспертам ОБСЕ всячески препятствовали военные действия, происходившие на юго-востоке Украины, которые ставили под угрозу их жизнь и безопасность.

Были применены к России и дипломатические санкции. Так, например, появление Саммита G7 в Брюсселе вместо Саммита G8. Приостановка переговоров по поводу вступления России в ОЭСР и Международное экономическое агентство. Также были отменены последующие саммиты ЕС-Россия и принято решение пока не проводить больше двусторонних саммитов. Рассматривалась возможность заморозки ряда программ по кооперации между Россией и ЕС.

Ограничительные меры для России в связи с присоединением Крыма и Севастополя к территории Российской Федерации:

- запрет на импорт товаров, произведенных в Крыму и Севастополе;

¹¹ США и ЕС вводят санкции против чиновников РФ и Украины, за http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2014/03/140317_eu_sanctions_russia.shtml (17.03.2014)

- запрет на инвестирование в Крым и Севастополь, запрет на покупку недвижимости на этих территориях;
- запрет операторам ЕС предоставлять туристические услуги в Крыму и Севастополе;
- запрет на экспорт в Крым некоторых товаров и технологий (транспорт, телекоммуникации, энергетические ресурсы, нефть, газ, минеральные ресурсы).

Было ограничено отраслевое сотрудничество (покупка долговых обязательств, предоставление ссуд и др.).

Россия, в свою очередь, привела в действие ответный пакет санкций в отношении тех стран, применивших санкции против нее. 17 марта 2014 года Министерство иностранных дел Российской Федерации назвало введенные против нее санкции США «отражением патологического нежелания признавать реальность и стремлением навязывать всем свои односторонние несбалансированные и абсолютно игнорирующие реальность подходы»¹².

Так 6 августа указом Президента РФ В. Путина было введено российское производственное эмбарго на отдельные виды сельскохозяйственной продукции, страной происхождения которых является государство, введившее экономические санкции против России. Под действие эмбарго попали страны ЕС, США, Австралия, Канада, Норвегия. Конкретный перечень товаров, в отношении которых вводятся ограничения, определило правительство РФ. Суммарный годовой объём импорта, подпавшего под санкции, оценивается в 9 миллиардов долларов США¹³.

11 августа также были ограничены государственные закупки товаров лёгкой промышленности у иностранных поставщиков. Данные меры касаются всех государств, за исключением членов Таможенного союза¹⁴. Решение вступило в силу с 1 сентября 2014 года. Конечно же, применение сторонами взаимных санкций негативно повлияли на экономические, политические, а с кем-то и культурные аспекты сторон. Так, например, Польша отменила все культурные мероприятия, запланированные в связи с проведением «Года России» в Польше, ссылаясь на агрессию России на Украине.

¹² Strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej Официальный сайт Министерства, за http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newslines/177739554DA10C8B44257CA100551FFE

¹³ А. Коротяев, *Россия запретила импорт продовольствия на \$ 9 млрд в ответ на санкции*, за <http://tass.ru/ekonomika/1367515> (7.08.2014)

¹⁴ *Постановление Правительства РФ от 11 августа 2014 г. № 791 «Об установлении запрета на допуск товаров легкой промышленности, происходящих из иностранных государств, в целях осуществления закупок для обеспечения федеральных нужд»* за <http://government.ru/media/files/41d4fb897de81b5cd804.pdf>

Итак, кризис на Украине и присоединение Крыма к России подвели своеобразный итог отношениям России с Европой. Новый верховный представитель ЕС по иностранным делам и политике безопасности Федерика Могерини следующим образом охарактеризовала отношения России с Евросоюзом: "Россия является стратегическим актором на глобальном и региональном уровнях, но она более не стратегический партнер". Новый председатель Европейского совета ЕС, бывший премьер-министр Польши Дональд Туск заявил, что видит в России "стратегическую проблему" для Евросоюза¹⁵. Почему это произошло? Вероятно, наступило время откровенно признать, что модель стратегического партнерства не может быть выстроена на неравноправии, взаимном недоверии, скрытом и явном неприятии.

Для отношений Россия – ЕС всегда были характерны неустойчивость, меняющийся баланс сотрудничества и соперничества, смены климата – от потеплений к заморозкам и обратно. Сейчас они находятся в низшей точке синусоиды. Так определяет современные российско-европейские отношения Юрий Антонович Борко, доктор экономических наук, профессор, президент Ассоциации европейских исследований Института Европы РАН¹⁶. В ситуации напряженности по линии Киев – Брюссель – Москва в очередной раз проявляется проблема неготовности европейской дипломатии позитивно реагировать на российские инициативы по многостороннему взаимодействию в странах «общего соседства». По данному вопросу ЕС не хватает гибкости, которую Россия демонстрировала в своей внешней политике неоднократно. Отсутствует и диалог, который позволил бы лишить Россию аргумента о попытках ее изоляции, который также открыл бы возможность обсуждения последствий сближения Украины с европейским рынком для России. Подобная дискуссия была бы полезна даже без корректировки самих условий соглашений Брюсселя и Киева, относящихся к области двусторонних переговоров¹⁷.

В целом, нынешние взаимные отношения определяют по-разному – тупик, ступор, холодный мир, системный кризис, и все подходит. А суть состоит в том, что пропала перспектива. Стержневая идея стратегического партнерства – создание четырех общих пространств ЕС и России – оказалась лишь стремлением, миражом. Невозможно создать общее пространство внешней безопасности, поскольку помимо

¹⁵ И. Прохоренко, *Переломный год в отношениях ЕС и России* за <http://tass.ru/opinions/1674129> (14.01.2015)

¹⁶Ю. Борко, *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „Современная Европа”, 2003, nr 2 (58), s. 28

¹⁷ А. Ковальчук, *Отношения России и ЕС через испытание украинским кризисом. Опыт систематического изложения*, „Международные Процессы”, 2014, Т. 12, nr 3 (38)

совпадающих или достаточно близких геополитических интересов существуют обширные зоны сталкивающихся интересов России и Евросоюза, и не только в постсоветских государствах, но и в других регионах мира.

Создается впечатление, что европейские лидеры, если не все, то многие не хотят выходить на долгосрочные договоренности с российским руководством. Что касается нынешнего российского руководства, то сейчас Россия активно меняет вектор внешнеполитической стратегии – с Запада на Восток. Ни у Брюсселя, ни у Москвы пока не видно стимулов к скорейшему подписанию нового долгосрочного соглашения взамен СПС, как бы часто и длительно не проводились взаимные саммиты¹⁸.

Тем не менее Россия остается потенциальным стратегическим партнером ЕС. Она относится к числу немногих государств, играющих существенную роль в обеспечении глобальной и европейской безопасности, и остается одним из главных экономических партнеров Евросоюза, даже если ее важность как экспортера нефти и газа в Европу в будущем уменьшится. У обоих партнеров есть основания тревожиться за свои позиции в мире XXI века. На последнем саммите Россия – ЕС в 2014 году Ж.М. Баррозу нашел меткую формулировку для обозначения того, как следует изменить качество отношений между ЕС и Россией. «Мы должны поработать, чтобы перейти от партнерства по необходимости к партнерству по осознанному выбору»¹⁹.

Итак, Основные проблемы в отношениях между сторонами вытекают из ошибочного восприятия друг друга и взаимного недоверия, отсутствия взаимопонимания по общим вопросам. Брюссель и Москва выступают в отношении постсоветских стран как полярные центры интеграционной модели, что несет в себе мощный негативный заряд конкуренции и конфликт. Только единые цели, подлинный интерес друг к другу как к партнеру, а не как к конкуренту позволяют Москве и Брюсселю продвинуться к двустороннему сотрудничеству.

¹⁸ Ю. Борко, *Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство?*, „Современная Европа” 2014, nr 2 (58), s. 27

¹⁹ Statement by President Barroso following the EU-Russia Summit. Brussels, 28 January 2014, за http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-66_en.pdf (14.02.2014)

Streszczenie

Arytkuł prezentuje analizę wpływu kryzysu ukraińskiego na realcje Unii Europejskiej i Rosji. Jego celem jest identyfikacja konkretnych problemów, które utrudniają pozytywny rozwój dwustronnych relacji. Decyzje przyjęte na linii Bruksela-Kijów-Moskwa w czasie wydarzeń z końca 2013 roku i pierwszej połowy 2014 roku stanowią podstawę dla analizy impulsów sprzyjających rozwojowi dialogu bądź zwiężających zakres wzajemnych stosunków. W artykule prześledzone zostały również konkretne działania obu stron, które doprowadziły do kryzysu na Ukrainie. Oddzielnie przeanalizowano pakiet wzajemnych sankcji: nałożonych na Rosję, jako karę za agresywne działania wobec Ukrainy oraz przyjętych przez Rosję wobec USA i państw Unii Europejskiej jako odpowiedź na ich decyzje. Główne problemy w relacjach Rosji i Unii Europejskiej wynikają z błędnego postrzegania i wzajemnej nieufności oraz braku zrozumienia we wspólnych kwestiach i dwustronnego poszanowania interesów przez oba podmioty. Bruksela i Moskwa w relacjach z państwami poradzieckimi jawią się jako dwa przeciwległe bieguny, formułujące antagonistyczne modele integracji.

Słowa kluczowe:

partnerstwo wschodnie, polityka zagraniczna, relacje dwustronne, Unia Europejska, stosunki międzynarodowe, kryzys ukraiński, sankcje

Key words:

Eastern Partnership, foreign policy, bilateral relations, European Union, international relations, Ukrainian crisis, sanctions.

Bibliografia:

1. Борко Ю. Россия – Евросоюз: состоялось ли стратегическое партнерство? / Современная Европа. № 2 (58) апрель-июнь 2014. С. 19 – 30
2. Кортунув А. Европейский союз потерпел неожиданное, обидное и сокрушительное поражение / Коммерсант-Ъ. 25.11.2013. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2352384>;
3. Лукьянов Ф. Коалиционное государство / Россия в глобальной политике. 18.12.2013. URL: <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Koalicionnoe-gosudarstvo-16265>
4. Шевцова Л. Майдан — вызов для Украины, России и Запада / Московский Центр Карнеги. 06.12.2013. URL: <http://carnegie.ru/publications/?fa=53844>
5. Необходимо строить Большую Европу // Коммерсант-Ъ. 28.11.2013. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2354437>;
6. Browne D., Iwanow I., Rotfeld A. D. Budujmy Szerszą Europę . Pierwsze wyzwanie: Ukraina — Unia — Rosja // Gazeta Wyborcza. 28.11.2013. URL: http://wyborcza.pl/1,75968,15035537,Budujmy_Szersza_Europe__Pierwsze_wyzwanie__Ukraina.html;

-
7. Интервью с главой представительства ЕС в России Вигаутасом Ушацкасасом: «Отношения России и ЕС переживают сложные времена» // Коммерсант Ъ. 28.11.2013. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2354438>
 8. Ковальчук А. Отношения России и ЕС через испытание украинским кризисом. Опыт систематического изложения. // Международные процессы. Том 12. Номер 3 (38). Июль-сентябрь / 2014
 9. Русская служба BBC
 10. Официальный сайт Министерства Иностранных дел Российской Федерации http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/177739554DA10C8B44257CA100551FFE
 11. Информационное агентство России ТАСС <http://tass.ru/ekonomika/1367515>
 12. Постановление Правительства РФ от 11 августа 2014 года № 791 «Об установлении запрета на допуск товаров легкой промышленности, происходящих из иностранных государств, в целях осуществления закупок для обеспечения федеральных нужд» <http://government.ru/media/files/41d4fb897de81b5cd804.pdf>

Sytuacja Tatarów Krymskich po aneksji Krymu przez Rosję

W analizie współczesnej sytuacji Tatarów Krymskich nie sposób nie wspomnieć o tym, że od początku lat 90. XX wieku tendencje separatystyczne miały szczególny wymiar na Krymie, któremu władze ukraińskie w rezultacie ówczesnie narastającego napięcia pomiędzy Rosjanami, Ukraińcami i Tatarami Krymskimi nadały status autonomii²⁰. Nastroje separatystyczne mieszkańców półwyspu od momentu uzyskania przez Ukrainę niepodległości, implikowane były także przez politykę Federacji Rosyjskiej, wywołującą „napięcia etniczne”. Z kolei współistnienie grup etnicznych w jednym państwie sprzyjało powstawaniu konfliktów etnopolitycznych, których istotą była i nadal jest kolizja interesów i wartości oraz podziałów politycznych związanych z dostępem i partycypacją we władzy politycznej, a także statusem politycznym i priorytetami polityki państwa²¹.

Z perspektywy mijających lat transformacji ukraińskiej widać wyraźnie, że adaptacja mniejszości tatarskiej do realiów politycznych jest procesem złożonym, rzutującym na politykę wewnętrzną całego kraju²². Po aneksji Krymu przez Rosję Tatarzy stanęli po raz kolejny w obliczu nowej rzeczywistości społeczno-politycznej. Badacze podkreślają, że: „(...) z jednej strony utrzymanie się w odzyskanej po sowieckim wysiedleniu ojczyźnie jest imperatywem, skłaniającym do akceptacji status quo, z drugiej strony obawa przed Rosją oraz silne związki krymskotatarskich elit politycznych z Kijowem skłaniają do jego odrzucenia. Na rzecz porozumienia się z Moskwą przemawia fakt, że władze w Kijowie nie

²⁰ J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 119-211; I. F. Kuras, *Krim i Ukraina: nova storinka istorii*, „Kiivs’ka Starovina” 1994, No 6.

²¹ W obliczu dążenia do pełnej dominacji politycznej narodu państwowotwórczego, mniejszości etniczne mają do wyboru realizację jednego z trzech celów: 1) zrównanie swojego statusu politycznego i ekonomicznego z większością etniczną bądź narodem państwowotwórczym; 2) autonomia w ramach istniejącego państwa; 3) secesja - oddzielenie się od państwa lub ustanowienie kontroli nad jego częścią. Dodać należy, że aspiracje kulturowe mniejszości etnicznych mogą być realizowane wtedy, gdy dysponują one władzą. Konflikty kulturowe mają więc „element” polityczny i na ogół uczestniczy w nich państwo.

²² Więcej na ten temat: *Ėtnopolitičeskaâ situaciâ v Krymu*, „Ukraina. Informacionno-analitičeskij monitoring” 2010, No 11-12(52-53); P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.

zabiegały aktywnie o przywrócenie go Ukrainie, co podważyło ich autorytet w oczach Tatarów”²³. Warto również zwrócić w tym miejscu uwagę na fakt, że władze ukraińskie dotychczas traktowały kwestie mniejszości tatarskiej na Krymie w kategoriach drugorzędnych – nie regulując statusu prawnego Medżlisu²⁴.

1. Rozmieszczenie i liczba Tatarów Krymskich

Obecność mniejszości tatarskiej na Krymie jest podyktowana bogatym katalogiem przyczyn, wśród których wyróżnić można czynniki historyczne, polityczne, społeczne, ekonomiczne, a także kulturowe. Półwysep pod władaniem Rosji znalazł się w pełni w XVIII wieku²⁵. Podczas wojny krymskiej²⁶ był polem walki pomiędzy Rosją a innymi mocarstwami. Wydarzenia lat 20. XX wieku²⁷, II wojna światowa²⁸, jak również przekazanie półwyspu Ukrainie w 1954 roku²⁹ kształtowały jego strukturę narodowościową. Warto nadmienić, że na początku lat 90. XX wieku na Ukrainie ujawniła się ścisła współzależność między sytuacją

²³ T. A. Olszański, *Tatarzy Krymscy po aneksji półwyspu przez Rosję*, Komentarze OSW, nr 141, 30.06.2014, s. 1.

²⁴ W 1991 roku Tatarzy Krymscy powołali samorząd narodowy, składający się z Kurułtaju, Medżlisu i podporządkowanych mu lokalnych organów, także zwanych medżlisami. Kurułtaj Narodu Krymskotatarskiego to zjazd 250 delegatów, wybieranych przez lokalne wspólnoty tatarskie Ukrainy na 5 lat, który określa się jako „zjazd narodowy – najwyższy pełnomocny organ przedstawicielski narodu krymskotatarskiego”. Wybiera on ze swego składu Medżlis Narodu Krymskotatarskiego, liczący 33 członków i będący w okresie między sesjami Kurułtaju „jedynym najwyższym pełnomocnym organem przedstawicielskim narodu krymskotatarskiego”. Medżlis jest potocznie określany mianem „parlamentu” (choć parlament może mieć jedynie państwo, a nie – wspólnota etniczna), ma jednak przede wszystkim kompetencje wykonawcze. Najważniejszą z nich jest tworzenie organów samorządu narodowego Tatarów Krymskich i kierowanie ich działalnością. Od sformowania Medżlisu kierował nim Mustafa Dżemilew, niekwestionowany przywódca polityczny i moralny Tatarów Krymskich. 28 października 2013 roku zastąpił go jego wieloletni współpracownik, Refat Czubarow, co zapewniło frakcji „politycznej”, nastawionej bardziej stanowczo, przewagę w Medżlisie nad frakcją „gospodarczą”, skłoną do szukania kompromisów z władzami lokalnymi (jej przywódcą jest Remzi Ilasow). Dżemilew pozostaje najwyższym autorytetem narodu. Więcej na ten temat: T. A. Olszański, *Tatarzy...*, op.cit., s. 4.

²⁵ Oficjalne przyłączenie Krymu do terytorium Rosji nastąpiło w 1784 roku. Po ogłoszeniu aneksji przystąpiono do kolonizacji, połączonej z militaryzacją półwyspu. Zaczęto budować miasta, które miały stać się nowymi centrami: Symferopol - stolicę Krymu i port wojenny Sewastopol.

²⁶ Traktat paryski kończąc wojnę krymską, miał decydujące znaczenie dla Krymu. Rosjanie zaczęli finansować inwestycje cywilne na półwyspie. Budowano drogi, porty handlowe (m.in. Kercz), pojawiły się pierwsze zakłady przemysłowe. Głównym czynnikiem rozwoju kraju stała się kolej.

²⁷ Lata 1923-1928 to epoka tzw. korienizacji. Zmiana polityki władz radzieckich wobec Krymu nastąpiła pod koniec 1928 roku, kiedy to Stalin porzucił korienizację na rzecz rusyfikacji i sowietyzacji. W latach 1928-1929 przeprowadzono kolektywizację.

²⁸ W 1941 roku Niemcy zajęli cały półwysep oprócz Sewastopola, który zdobyto w 1942 roku. W 1944 roku wojska radzieckie wdarły się na półwysep i opanowały go z wyjątkiem Sewastopola. Operacja krymska w kwietniu 1944 roku była jedną z najważniejszych w okresie II wojny światowej.

²⁹ 19 lutego 1954 roku władze ZSRR z okazji 300-lecia ugody perejaśławskiej, przesunęły w strukturze administracyjnej obwód krymski z Rosyjskiej Federacji SSR do Ukraińskiej SSR. Zob. na ten temat: R. Miedwiediew, *Chruszczow. Biografia polityczna*, Warszawa 1990; T. Olszański, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003.

polityczną i społeczno-ekonomicznymi warunkami życia, a skłonnością do migracji. Jej głównymi źródłami stały się: tęsknota oraz chęć powrotu do „ojczyzny historycznej”, a także połączenia się z krewnymi w kraju rodzinnym, następnie dążenie do zachowania odrębności kulturowej, pogorszenie sytuacji społeczno-zawodowej, dalej nacjonalizm Ukraińców, w końcu zagrożenie wybuchem konfliktów na tle etnicznym³⁰. Po rozpadzie ZSRR przestał również istnieć scentralizowany system zarządzania rynkiem pracy i służby wojskowej, co w przeszłości sprzyjało wymianie ludności między Ukrainą a byłymi republikami związkowymi.

Tabela 1. Tatarzy Krymscy w Autonomicznej Republice Krymu na tle innych narodowości w 2001 roku.

Jednostka administracyjna	Ogół (tys.)	Rosjanie		Tatarzy Krymscy		Ukraińcy		Białorusini	
		(tys.)	(%)	(tys.)	(%)	(tys.)	(%)	(tys.)	(%)
rejon bahczisarajskij	92,5	50,3	54,3	19,7	21,3	18,1	19,6	1,0	1,2
rejon belogorski	66,5	32,7	49,2	19,4	29,2	10,8	16,2	0,6	0,9
rejon dżankowski	82,3	32,0	38,9	17,8	21,6	27,8	33,8	1,4	1,7
rejon kirowski	58,0	29,3	50,5	14,8	25,5	10,2	17,6	1,0	1,7
rejon krasnogwardejski	93,8	45,7	48,7	15,6	16,7	25,6	27,3	2,1	2,2
rejon krasnoperekopski	31,8	10,6	33,2	5,4	17,2	13,8	43,4	0,4	1,2
rejon leniński	69,6	38,2	54,8	20,3	29,2	10,8	15,5	0,9	1,3
rejon niżegorodski	57,0	28,7	50,4	16,4	28,8	9,1	16,0	1,3	1,8
rejon perwomajski	40,4	14,2	35,1	8,7	21,5	15,3	37,9	0,7	1,7
rejon razdolnenski	37,2	15,3	41,1	4,9	13,3	14,9	40,1	0,5	1,4
rejon saki	81,0	36,6	45,2	14,2	17,5	25,5	31,5	1,8	2,2
rejon symferopolski	149,3	73,8	49,4	33,1	22,2	35,1	23,5	2,1	1,4
rejon sowiecki	37,6	18,2	48,5	8,3	22,2	8,3	22,1	0,5	1,3
rejon czarnomorski	34,1	18,0	52,8	4,3	12,7	9,9	29,3	0,5	1,5
Ałuszt	52,2	35,0	67,1	3,1	5,9	12,0	23,0	0,7	1,4
Armańsk	26,9	15,0	55,7	0,9	3,5	8,9	36,2	0,3	1,1
Dżankoj	42,9	25,6	59,8	3,5	8,1	11,1	25,9	0,6	1,5
Ewpatoria	117,6	76,3	64,9	7,3	6,9	24,7	23,3	1,6	1,5
Kercz	158,2	124,0	78,7	2,9	1,9	24,2	15,4	1,7	1,1
Krasnoperekopsk	30,9	15,8	51,0	1,1	3,0	13,6	40,9	-	-
Saki	28,5	18,6	65,1	1,7	5,8	7,2	24,3	0,5	1,8
Symferopol	358,2	239,0	66,7	24,1	7,0	73,2	21,3	3,8	1,1
Sudak	29,4	17,4	59,2	2,5	17,4	2,6	17,6	0,2	1,3
Feodozja	108,8	78,5	72,2	5,0	4,6	20,5	18,8	2,0	1,8
Jałta	139,6	91,4	65,6	1,8	1,3	385,3	27,6	2,2	1,6
Autonomiczna Republika Krymu	2024,1	1180,4	58,5	243,4	12,0	492,2	24,3	29,3	1,4
wolne miasto Sewastopol	379,2	270,0	71,6	1,9	0,5	84,4	22,4	5,9	1,6

³⁰ Więcej na ten temat: O. Kotova, V. Vradij, *Ukraine: problems of external migration. Analytical Report N9*, Kyiv 1997; A. Chodubski, *Migracje i imigranci a współczesne przemiany europejskie*, w: J. Balicki (red.), *Integracja kulturowa imigrantów. Wyzwania i dylematy*, Warszawa 2007, s. 103-121.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Nacional'nyj Sostav Ukrainy 2001*, <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/estimated/crimea> (02.09.2015).

Zgodnie ze spisem powszechnym z 2001 roku, Tatarzy Krymscy stanowili 12% mieszkańców półwyspu (243,4 tys.), ustępując miejsca Rosjanom (58,5%) i Ukraińcom (24,3%). Istotnym jest, że wśród 14 rejonów półwyspu w 9 stanowili 21-29% ogółu (rejon bahczisarajskij, belogorski, dżankowski, kirowski, leninski, niżegorodski, perwomajski, symferopolski, sowiecki). Na uwagę zasługują również badania z tamtego okresu, z których wynika, że społeczeństwo Krymu w 2001 roku w pierwszej kolejności uważało się za ludność półwyspu - 61,5% i obywateli byłego ZSRR - 19,8%. Za obywateli Ukrainy postrzegało się wówczas tylko 10,4% jego populacji³¹.

Z dostępnych analiz demograficznych z 2014 roku wynika, że odnotowano wzrost liczby mniejszości tatarskiej na Krymie, podyktowany repatriacją i przyrostem naturalnym. Rzetelność naukowa nakazuje wskazać w tym miejscu, że brakuje wiarygodnych danych dotyczących faktycznej liczby mieszkańców półwyspu. Według Mustafy Dżemilewa Tatarzy Krymscy stanowią 14% ludności Krymu, a ich liczba sięga 300 tys. Przy tym szacuje się, że ok. 100 tys. Tatarów przebywa nadal w Azji Centralnej. Liczna grupa (co najmniej ok. miliona, choć nie ma dokładnych danych) Tatarów Krymskich i ludności pochodzenia krymskotatarskiego mieszka w Turcji. Dodać należy, że mniejszość tatarska wśród mieszkańców Krymu wyróżnia się wyraźnie niższą średnią wieku i wyższą dzietnością³².

Tadeusz A. Olszański – ekspert z Ośrodka Studiów Wschodnich – zwraca uwagę, że po 1989 roku władze lokalne uniemożliwiły powrót rodzin tatarskich do dawnych miejsc zamieszkania, ograniczając ich osiedlanie się na południowym wybrzeżu. Tatarzy przymusowo akceptowali te warunki, koncentrując się przede wszystkim w pasie Bakczysaraj – Stary Krym – Kercz. Stąd według spisu z 2001 roku ludność tatarska stanowiła 22,2% powiatu symferopolskiego, ale tylko 1,3% ludności Wielkiej Jałty (przed wysiedleniami 29%). Sewastopol był dla Tatarów praktycznie zamknięty: o ile w 1939 roku ich odsetek w samym mieście wynosił 4%, a na terenach po wojnie przyłączonych do Sewastopola – aż 55%, to w 2001 roku – zaledwie 0,5%³³.

W tym miejscu warto wspomnieć, że Krym nigdy nie był częścią ukraińskiego obszaru etnicznego. Historyczna przynależność do Rosji skutkowałą znikomym stopniem obecności ukraińskich tradycji kulturowych na półwyspie i wszechobecnością języka

³¹ *AR Krim: Lúdi, problemi, perspektivi*, „Nacional'na bezpeka i oborona” 2008, No 10(104), Centr Razumkova, s. 15 i nast.

³² T. A. Olszański, *Tatarzy...*, op.cit., s. 1-2.

³³ *Ibidem*.

rosyjskiego. Zdaniem V. Kabuzana, jest on „rosyjskim terytorium etnicznym”, co generowało dążenia mniejszości rosyjskiej na Krymie do jego powrotu do Rosji³⁴. Jak zauważa E. Evtûškin, dzięki temu, że Krym stanowił część Rosji na przestrzeni historii, więź krymskich Rosjan z „ojczyzną historyczną” nie przestała istnieć. Bez względu na status Krymu więź między jego rosyjskimi mieszkańcami i Rosją jest nierozzerwalna³⁵.

W 2005 roku Tatarzy zaczęli osiedlać się na terenach nadmorskich, na ogół nielegalnie zajmując tereny nieprzeznaczone pod zabudowę. Przydział Tatarom Krymskim odpowiedniej liczby działek budowlanych oraz legalizacja działek zajętych samowolnie są od lat 90. XX wieku jednymi z głównych kwestii spornych między społecznością krymskotatarską a władzami Krymu³⁶. Przykładowo, w 2006 roku władze miejskie Symferopola bezprawnie przekazały tereny zlikwidowanej jednostki wojskowej deweloperom. Część tego terenu została samowolnie zajęta przez 80 rodzin Tatarów Krymskich. W 2007 roku dwukrotnie dochodziło tam do starć Tatarów z pracownikami deweloperów. Pod koniec stycznia 2007 roku pojawiły się doniesienia o planowanej akcji usunięcia mieszkańców spornej działki przez komorników pod ochroną wojska. W odpowiedzi protestujący wydali 31 stycznia *Apel narodów Krymu do społeczności światowej*, oskarżający władze Krymu o "wypowiedzenie narodom Krymu otwartej wojny"³⁷.

Wraz z aneksją Krymu do Rosji nasiliła się emigracja Tatarów opuszczających półwysep. Zdaniem działaczy Medżlisu takich uchodźców było do połowy maja 2014 roku ok. 7 tys., co jednak nie wydaje się wiarygodne w świetle innych ocen, szacujących łączną liczbę uchodźców z Krymu (z których znaczną większość stanowią rodziny ukraińskich wojskowych) na 5–6 tys³⁸. Z kolei według oficjalnych statystyk prowadzonych przez administracje obwodowe w kontynentalnej części Ukrainy wynika, że z Krymu wyjechało ok. 20 tysięcy ludzi, którzy opuścili półwysep w obawie o swoje bezpieczeństwo. Połowa z nich to Tatarzy. Wyjeżdżają głównie ludzie młodzi, którzy przenoszą się na uczelnie

³⁴ V. Kabuzan, *Russkie v mire*, St. Peterburg 1996, s. 218; Więcej na ten temat: *Ètnopolitičeskaâ situaciâ...*, *op.cit.*, s. 9.

³⁵ E. Evtûškin, *Chočeš' byt' russkim bud' nim*, 10.02.2007, <http://www.ruscrimea.ru>; Więcej na ten temat: D. R. Morples, D. F. Duke, *Ukraine, Russia and the Questions of Crimea*, „Nationalities Paper” 1995, vol. 23, nr 2; K. Zatulín, *Peredača Kryma Ukraine byla nespravedliva i nezakonna*, „Ukraina. Informacionno-analitičeskij monitoring” 2009, No 4(24), s. 13-14.

³⁶ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 2-3; Zob. S. Chazbijewicz, *Adwet czyli powrót. Walka polityczna Tatarów Krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległość państwa po II wojnie Światowej*, Olsztyn 2001.

³⁷ *Kolejny konflikt na Krymie*, 03.02.2009, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-04/kolejny-konflikt-na-krymie> (15.01.2013).

³⁸ W. Diaczenko, *Bieżency XXI wieku*, www.from-ua.com/adds/print.php?voice/412c1ae39c2d5 (28.05.2014); T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 6.

na Ukrainie. Praktyką staje się, że rodzice odsyłają z Krymu chłopców, gdyż obawiają się, że zostaną wezwani na służbę w armii rosyjskiej³⁹.

2. Status prawny Tatarów Krymskich i naruszenia w sferze praw

Pakiet przynależnych mniejszości tatarskiej praw zarówno w sferze politycznej, kulturalnej, jak i społeczno-politycznej już od początku uzyskania niepodległości przez Ukrainę budził wśród znaczącej części Tatarów Krymskich niezadowolenie. Katalog przysługujących im praw, a także praw których nie mają, w tym brak statusu państwowego dla języka krymskotatarskiego generowały wśród mniejszości tatarskiej rozpoczęcie aktywności na rzecz zmiany ich statusu prawnego⁴⁰. Tatarzy Krymscy w Autonomicznej Republice Krymu, domagali się od władz ukraińskich przywrócenia im praw należących się narodowi deportowanemu. Dążyli do tego, aby język tatarski został uznany za państwowy na Ukrainie. Żądali prawa do oświaty w tym języku oraz przywrócenia historycznych nazw miejscowości krymskich. Dla przykładu, podczas demonstracji w Symferopolu w 67 rocznicę deportacji Tatarów Krymskich w głąb ZSRR, apelowali do władz ukraińskich, by uznały ich deportację za zbrodnię. Protestowali także przeciwko nieprzestrzeganiu praw mniejszości tatarskiej, dezaprobuując proces rusyfikacji na Krymie⁴¹.

Przyjęta 20 marca 2014 roku przez władze ukraińskie (już po aneksji) uchwała *O gwarancjach praw narodu krymskotatarskiego w ramach Państwa Ukraińskiego*, w żaden sposób nie uregulowała ich statusu prawnego ani miejsca w porządku prawnym państwa. Uchwała ta nie ma zresztą w kontekście aneksji krymskiej żadnego znaczenia, podobnie jak ustawa z 17 kwietnia 2014 roku *O rehabilitacji prawnej osób deportowanych z powodów narodowościowych*, wyraźnie ograniczona do Tatarów Krymskich⁴².

³⁹ *Aneksja Krymu. Tatarzy żyją w strachu*, 27.02.2015, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/aneksja-krymu-rok-po-zielonych-ludzikach-tatarzy-zyja-w-strachu,519323.html> (01.09.2015).

⁴⁰ Badacze pochyłający się nad problematyką językową na Ukrainie zauważają, że władze ukraińskie stoją w obliczu poszukiwania nowych rozwiązań, zapewniających stabilne funkcjonowanie wielojęzycznego społeczeństwa. Kwestia językowa jest poważnym wyzwaniem dla Ukrainy i istotnym problemem ukraińskiej polityki wewnętrznej. Eksperti wskazują na szereg możliwości rozwiązywania problemu językowego na Ukrainie, w tym na: 1) tolerowanie obecnego stanu „nieoficjalnej dwujęzyczności”; 2) legalizację używania języka rosyjskiego w życiu publicznym w węższym lub szerszym zakresie na całym terytorium kraju lub w jego części (aż do uznania go za równorzędny język państwowy); 3) planowe i konsekwentne usuwanie języka rosyjskiego z życia publicznego.

⁴¹ Zob. *Wielotysięczna demonstracja Tatarów Krymskich*, 18.05.2011, <http://www.wiadomosci.onet.pl>.

⁴² T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 4-5.

Do momentu aneksji Krymu mniejszość tatarska mając zagwarantowane prawo do obywatelstwa ukraińskiego⁴³, konstytucyjnie prawa wolności myśli i słowa oraz wyrażania poglądów, gwarancję udziału w wyborach - czynnego, jak i biernego, a także uczestnictwa we władzy⁴⁴, korzystała zarówno z czynnego, jak i biernego prawa wyborczego. Jej przedstawiciele piastowali stanowiska w organach władzy ustawodawczej, wykonawczej i samorządowej. Przykładowo, na mocy wniesionej 14 października 1993 roku poprawki do uchwalonej 17 września 1993 roku *Ustawy o wyborach do Rady Najwyższej Autonomicznej Republiki Krymu*, Tatarzy uzyskali 14 na 100 miejsc w parlamencie autonomii. Choć już wówczas udział w strukturach władzy napotykał na utrudnienia, był jednak realny. Dodać należy, że od początku lat 90. XX wieku głównym źródłem napięcia między Rosjanami a Tatarami żyjącymi na półwyspie w sferze politycznej było konsekwentne przeciwdziałanie władz autonomii (reprezentujących głównie interesy Rosjan na Krymie) czynnemu udziałowi Tatarów, a także innych repatriantów w politycznym życiu Krymu⁴⁵.

Tatarzy w praktyce korzystali również z prawa do tworzenia partii politycznych i prawa do organizowania akcji masowych (zebrania, demonstracje i inne), co wyraźnie zaakcentowali chociażby podczas licznych demonstracji na półwyspie przełomu 2013 i 2014 roku, popierając ówczesne kijowskie protesty, a wobec akcji separatystycznej na Krymie wykazując wyraźny opór, m.in. organizując manifestacje w Symferopolu 26 lutego, a później zapowiadając przeprowadzenie własnego referendum (w sprawie ustanowienia na Krymie krymskotatarskiej autonomii narodowej). Medżlis uznał również za nielegalne referendum w sprawie przyłączenia Krymu do Federacji Rosyjskiej. Z kolei 29 marca 2014 roku zebrała się nadzwyczajna sesja Kurułtaju, która również uznała referendum za bezprawne, odrzuciła aneksję, proklamując rozpoczęcie działań mających na celu „realizację prawa do samookreślenia na swym terytorium historycznym”. Jednocześnie zaakceptowano ofertę przedstawienia krymskotatarskich kandydatów do władz Krymu. Kilka dni później Lenur Islamow – reprezentant Tatarów - został wicepremierem, a Zaur Smirnow – również

⁴³ Art. 4, 25, *Конституція України від 28.06.1996 р*, Київ 1996; Art. 3, *Закон України „Про громадянство України” від 13.11.1991 р*, <http://rada.gov.ua> (12.09.2013).

⁴⁴ Art. 34, 70, 76, *Конституція...*, dz. cyt. Art. 14, *Закон України „Про національні меншини в Україні” від 25.06.1992 р*, <http://rada.gov.ua> (12.09.2013).

⁴⁵ N. Horska, *Aktywność narodowa mniejszości rosyjskiej na Ukrainie w latach 1991-2004*, Toruń 2011, s. 223. Relacje wzajemnej niechęci pomiędzy Rosjanami a Tatarami Krymskimi mieszkającymi na półwyspie wywoływała m.in. postawa rosyjskich reprezentantów władz Autonomicznej Republiki Krymu w sprawie oficjalnego uznania Medżlisu. W ich wypowiedziach występuje on m.in. jako „bezprawne” albo „przestępcze” ugrupowanie krymskotatarskie. Przykładowo, 18 lutego 2004 roku Rosjanie z Partii „Rosyjski Blok” i Rosyjskiej Wspólnoty Krymu podczas akcji protestu przeciw Medżlisowi, nazywali go „antykonstytucyjnym”, żądając delegalizacji jego działalności - jako organizacji będącej źródłem napięcia etnicznego na Krymie.

przedstawiciel mniejszości tatarskiej – szefem komitetu ds. mniejszości narodowych. Medżlis skrytykował również projekt nowej konstytucji Republiki Autonomicznej Krym za to, że nie gwarantuje Tatarom Krymskim praw narodu rdzennego i nie uznaje Kurułtaju oraz Medżlisu⁴⁶.

Praktyka pokazuje, że reakcje sprzeciwu kierownictwa Medżlisu wobec wydarzeń krymskich i aneksji Krymu wywołały falę naruszeń w sferze praw politycznych mniejszości tatarskiej. 19 kwietnia 2014 roku „nowe” władze krymskie poinformowały wracającego z Kijowa przewodniczącego Medżlisu Mustafę Dżemilewa, o zakazie wjazdu na terytorium Federacji Rosyjskiej (a więc i na Krym) do 2019 roku. Z kolei od początku maja 2015 roku zaczęto wzywać politycznych działaczy krymskotatarskich na przesłuchania w związku z podejrzeniami o działalność ekstremistyczną (na podstawie rosyjskiej ustawy w tej sprawie). Aresztowaniem za „ekstremizm” oficjalnie zagrożono także Refatowi Czubarowowi (przedstawiciel Medżlisu). Wreszcie 28 maja został zdymisjonowany Islamow, a jego miejsce zajął Rusłan Balbek, przywódca marginalnej organizacji „Pokolenie Krym”, otwarcie wrogiej Medżlisowi⁴⁷. Warto w tym miejscu przytoczyć jedną z wypowiedzi polityka, która ukazuje jego prorosyjskie sympatie. Przyjmując stanowisko lojalne wobec władz rosyjskich, zaprzecza naruszeniom praw mniejszości tatarskiej. *„Interpretacja przestępstw obyczajowych, dokonywana przez ukraińskie media i polityków, do których dochodzi na Krymie, nie ma związku z rzeczywistością i ma na celu stworzenie negatywnego obrazu rosyjskiego Krymu i wywołanie fobii u Tatarów Krymskich w stosunku do Rosji”*⁴⁸.

W opinii Nesim Useniowa, członka Rady Koordynacyjnej Światowego Kongresu Tatarów Krymskich sytuacja Tatarów na Krymie ciągle się pogarsza. Politolog podkreśla, że w trudnej sytuacji znaleźli się liderzy Tatarów, którzy pozostali na półwyspie po jego aneksji przez Rosję. Służby rosyjskie wywierają na nich presję, grożąc zatrzymaniami za głoszenie niewygodnych dla Rosji poglądów. Na Krymie represjonowani są także zwykli Tatarzy, co swoje źródło znajduje w tym, że społeczność rosyjska ma im za złe, że w momencie przejęcia

⁴⁶ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 2-4. 21 kwietnia 2014 roku działanie rosyjskiej ustawy z 1991 roku o rehabilitacji „narodów represjonowanych” zostało rozszerzone dekretem prezydenta Rosji na Tatarów Krymskich. 18 maja Putin przyjął grupę przedstawicieli Tatarów Krymskich, na którym Medżlis był reprezentowany przez Remzi Ilasowa oraz Zaura Smirnowa.

⁴⁷ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 5-6; Por. L. Suchomłynow, *Dokąd zmierzają Tatarzy krymscy: tragizm przeszłości i dylematy teraźniejszości*, „Rocznik Wschodni” nr 12, Kraków – Rzeszów, 2006/2007, s. 124 – 130.

⁴⁸ *Wicepremier Krymu: Ukraina wypacza rzeczywistą sytuację kryminogenną na półwyspie*, 30.08.2015, <http://pl.sputniknews.com> (01.09.2015).

półwyspu przez Rosję, opowiedzieli się po stronie ukraińskiej⁴⁹. Z kolei Riza Asanow, podkreśla, że obecnie Krym jest strefą strachu. Tatarzy Krymscy boją się rozmawiać o polityce, ponieważ mogą stracić wolność, gdy powiedzą coś złego o rosyjskich władzach okupacyjnych. Prowadzona jest specjalna polityka wobec Tatarów, objawiająca się m.in. tym, że represjonowani są Tatarzy z Kazania, którzy występują w telewizji. W opinii prezesa, władza upokarza Tatarów m.in. poprzez wystawianie pomników upamiętniających Stalina. Przy tym zakazuje mniejszości tatarskiej wieców i demonstracji. Poza tym władze okupacyjne starały się zebrać 150 osób i powołać nowy Kurułtaj, a następnie stworzyć Medżlis, który byłby im podporządkowany⁵⁰. W powyższym kontekście zwraca uwagę, że badacze problematyki w większości są zgodni, że Symferopol i Moskwa po nieudanym eksperymencie ugodowej polityki wybrały metodę szykanowania Tatarów Krymskich (także w formie próby rozbicia Medżlisu) w celu ich zastraszenia i spacyfikowania nastrojów opozycyjnych⁵¹.

Do czasu aneksji Krymu, mniejszość tatarska w sferze kultury miała konstytucyjną gwarancję prawa do oświaty, do nauki i opanowania języka ojczystego w szkołach podstawowych lub za pośrednictwem narodowościowych stowarzyszeń kulturalnych⁵². Otrzymała także prawo do rozwoju tradycji kulturowych, używania symboliki i obchodzenia świąt narodowych, wyznawania swojej religii, zaspokajania potrzeb w zakresie literatury, sztuki, środków masowego przekazu, powstawania narodowych instytucji kulturalnych oraz szkolnych⁵³. Tatarzy otrzymali również gwarancję rozwoju kultury, zachowania i krzewienia własnych tradycji oraz organizowania narodowo-kulturalnych stowarzyszeń i placówek oświatowych, a także wydawnictw⁵⁴. Mieli również prawnie zagwarantowany dostęp do środków masowego przekazu⁵⁵.

W praktyce, Tatarzy w większości są rosyjskojęzyczni, a język ojczysty znają w stopniu podstawowym lub nie znają go wcale. Mimo wysokiej identyfikacji z językiem ojczystym (w 2001 roku 92% Tatarów Krymskich uznała za niego krymskotatarski), jego nauka jest utrudniona ze względu na ograniczoną liczbę szkół z tym językiem nauczania. Przykładowo, w 2009 roku było ok. 650 szkół ogólnokształcących (bez Sewastopola), gdzie

⁴⁹ Pogarsza się sytuacja Tatarów na Krymie, 23.08.2015, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/889810,pogarsza-sie-sytuacja-tatarow-na-krymie.html> (01.09.2015).

⁵⁰ W. Jankowski, *Strefa strachu*, „Kurier Galicyjski” nr 10(230), 29.05-15.06.2015, <http://kresy24.pl/69932/strefa-strachu-2> (01.09.2015).

⁵¹ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, op.cit., s. 6.

⁵² Art. 53, *Конституція...*, op.cit; Art. 3, Art. 6, *Закон України „Про освіту”*, 23.05.1991 r, <http://www.portal.rada.gov.ua> (25.10.2014).

⁵³ Art. 6, *Закон України „Про національні...”*, op.cit.

⁵⁴ Art. 8, *Ustawa „Podstawy Prawne Ukrainy w Sprawach Kultury”* z 14.02.1992 roku, <http://www.kiev.trade.gov.pl> (12.10.2014).

⁵⁵ Art. 34, *Конституція...*, op.cit; Art. 6, *Закон України „Про національні...”*, op.cit.

tylko w 15 z nich prowadzono nauczanie w języku ojczystym. W szkołach tych uczyło się tylko ok. 8% dzieci z rodzin tatarskich. Ekspertcy są zgodni, że niedostępność oświaty w języku ojczystym jest jednym z najważniejszych problemów wspólnoty tatarskiej⁵⁶.

Mniejszość tatarska do momentu kryzysu krymskiego korzystała również bez większych trudnień z prawa dostępu do środków masowego przekazu. Doceniała przy tym rolę mediów w realizacji narodowych celów, w tym rozwoju języka i tożsamości narodowej, rozwijając swoją prasę, radio, telewizję i portale internetowe. Przykładowo, ukazująca się w języku rosyjskim lub krymskotatarskim prasa, której łączny miesięczny nakład w styczniu 2007 roku wynosił około 38 tys. egzemplarzy, ustępowała wolumenem jedynie prasie rosyjskojęzycznej i ukraińsko-rosyjskojęzycznej. Swym zasięgiem obejmowała cały Krym (np. „Gołos Kryma”, „Awdet”, „Dialog”, „Chidajet”). Istotną rolę w promowaniu języka krymskotatarskiego i konsolidacji mniejszości tatarskiej pełniła również pierwsza niezależna krymskotatarska rozgłośnia radiowa „Mejdan”, która rozpoczęła nadawanie w 2005 roku. Audycje emitowano w języku krymskotatarskim, ukraińskim i rosyjskim. Rozgłośnia proponowała słuchaczom programy o charakterze analitycznym, poświęcone najważniejszym i najbardziej dotkliwym problemom z życia politycznego i gospodarczego Tatarów Krymskich, np. o stanie rozwoju systemu edukacji i nauki w języku ojczystym⁵⁷. Wspomnieć również należy, że w 2006 roku uruchomiono pierwszy niezależny krymskotatarski kanał telewizyjnego „Atlant” (ART), gdzie programy tematyczne i serwisy informatyczne nadawane były w trzech językach – rosyjskim, ukraińskim i krymskotatarskim⁵⁸.

Również Internet stał się cennym źródłem wymiany informacji wśród mniejszości tatarskiej, a oficjalne witryny poświęcono głównie takim zagadnieniom, jak: prawda o istnieniu własnej historii, etnogeneza, kultywowanie tradycji i symboli narodowych, krzewienie rozwoju kultury i literatury, pamięć o znanych i cenionych osobowościach. Choć Internet nadal dla większości Tatarów pozostaje mało dostępnym źródłem informacji, dynamicznie powstawały strony internetowe instytucji i organizacji krymskotatarskich. Przykładowo, oficjalna witryna Centrum Informacji i Dokumentacji Krymskich Tatarów, pozarządowej i niekomercyjnej organizacji powstałej w 2000 roku, dostarcza wiadomości na temat historii Krymu, problemów związanych z powrotem Tatarów Krymskich z miejsc deportacji oraz z przywróceniem im praw politycznych, socjalnych, ekonomicznych i kulturalnych w ramach niezależnej Ukrainy. Podobnie oficjalna strona Medżlisu,

⁵⁶ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 2.

⁵⁷ A. Kaźmierak, *Media Tatarów Krymskich – historia rozwoju, struktura, rola*, Lublin 2010, s. 146-155.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 156.

publikująca informacje w 4 językach – angielskim, krymskotatarskim, rosyjskim i ukraińskim⁵⁹.

W obliczu zmian na półwyspie związanych z aneksją istotnej zmianie uległa sytuacja respektowania prawa mniejszości tatarskiej w sferze kulturalnej. Zwraca uwagę fakt, że została zamknięta telewizja ART, która nie chciała podporządkować się wpływowi rosyjskiemu. Podobny los spotyka pozostałe media Tatarów, które „nie chciały być lojalne wobec Rosji”⁶⁰. Pogorszeniu uległa również dostępność do prasy wydawanej w języku tatarskim. W relacji jednego z dziennikarzy tatarskich czytamy: „*Dziennikarze, którzy chcą kultywować demokratyczne standardy w swojej pracy, pisać prawdę i wypowiadać proukraińskie poglądy w sferze publicznej są, mówiąc krótko, na Krymie tępieni. Tym, którzy przywykli do wolności słowa, siedzi na karku prokuratura i FSB*”⁶¹.

Wraz z aneksją intensywnie zaczęły się pogarszać stosunki międzyetniczne na Krymie⁶². Wzrosła liczba lokalnych incydentów na tle ksenofobicznym, głównie w stosunkach sąsiedzkich, pojawiły się też lokalne bojówki antytatarskie, działające najprawdopodobniej za przyzwoleniem władz rosyjskich⁶³. W wywiadzie z jednym z dziennikarzy tatarskich, który chce zachować anonimowość ze względu na swoje bezpieczeństwo, czytamy: „*Jak się żyje dziś na Krymie? Gorzej. Szczególnie to widać w sferze praw człowieka: politycznych i obywatelskich. Odczuwają to przede wszystkim etniczni*

⁵⁹ *Ibidem*, s. 157.

⁶⁰ *Pogarsza się...*, *op.cit.*

⁶¹ M. Tomaszewicz, *Rosjanie z Krymu rozczarowani Rosją*, 27.11.2014. <http://swiat.newsweek.pl/rosjanie-z-krymu-rozczarowani-rosja-sytuacja-na-krymie-newsweek-pl,artykuly,352541,1.html> (01.09.2015).

⁶² W kontekście napięcia stosunków międzyetnicznych można przywołać aktywność mniejszości rosyjskiej na Ukrainie, w tym na Krymie. Zwiększająca się od początku lat 90. XX wieku liczba organizacji pozarządowych (etnokulturowych i etnopolitycznych) reprezentujących interesy mniejszości rosyjskiej ujawnia chęć partycypacji Rosjan w życiu społeczno-politycznym oraz kulturalnym Ukrainy. Organizacje te konsolidują ludność rosyjską z całego terytorium ukraińskiego. Artykułują i identyfikują jej potrzeby oraz kreują postawy społeczeństwa ukraińskiego. Ich inicjatywy przybierają m.in. formę protestów, kongresów, konferencji i okrągłych stołów, mają za zadanie rozpowszechnianie kultury rosyjskiej i zmianę statusu języka rosyjskiego na państwowy oraz propagowanie opcji prorosyjskiej w polityce zagranicznej Ukrainy. Organizacje reprezentujące mniejszość rosyjską podejmując współpracę między sobą, dążą do realizacji swoich celów politycznych, społecznych i kulturalnych. W swoją aktywność angażują jak największą liczbę ludności rosyjskiej na Ukrainie, w tym młode pokolenia swoich rodaków. Ich działalność nasila tendencje regionalistyczne i separatystyczne na terytorium ukraińskim, co nie tylko wywołuje napięcia etniczne, ale zagraża integralności państwa. Wielopoziomowa reprezentacja mniejszości rosyjskiej w systemie politycznym niepodległej Ukrainy pozwala sądzić, że będzie ona dalej współuczestniczyć w procesach politycznych oraz w określaniu generalnych zasad polityki państwa, a także współdecydować o wektorach transformacji. Będzie nadal „współkreatorem” regulacji prawnych, rozwoju systemu partyjnego, dynamizacji struktury społeczeństwa ukraińskiego oraz „popularyzatorem” rozwoju wieloaspektowej współpracy ukraińsko-rosyjskiej. Jej aktywności będą sprzyjać prorosyjskie partie polityczne oraz liderzy ukraińskiej sceny politycznej zajmujący czołowe stanowiska w państwie i opowiadający się za opcją polityki prorosyjskiej. Ponadto jej działalność będą wspierać władze rosyjskie, które w postaci mniejszości rosyjskiej zyskują „promotora” swoich interesów i umacniają pozycję Rosji jako strategicznego partnera Ukrainy.

⁶³ T. A. Olszański, *Tatarzy...*, *op.cit.*, s. 6.

*Ukraińcy i Tatarzy. W ostatnim czasie na granicy zatrzymano trzech aktywistów, jeden z nich był bratem lidera proukraińskiej organizacji. Inne przykłady? Niszczenie książek pisanych po ukraińsku, dyskryminacja w urzędach, naloty na domy, meczety Tatarów, przeszukania. Korupcja kwitnie. Wielu Ukraińców i Tatarów wyjechało z Krymu. Wciąż dochodzi do aktów represji, choć propaganda podkreśla, że na Krymie żadnej dyskryminacji na tle etnicznym nie ma*⁶⁴.

Na poważne naruszenia praw mniejszości tatarskiej na Krymie wskazuje również ogłoszony w październiku 2014 roku raport komisarza Rady Europy (RE) do spraw praw człowieka Nilsa Muiżnieksa. Dokument jako niepokojące określił przeprowadzane przez uzbrojonych ludzi w maskach przeszukania w muzułmańskich instytucjach religijnych, w biurach, a nawet w domach przedstawicieli miejscowych Tatarów. Z kolei sami Tatarzy podczas kongresu Komitetu Ochrony Praw Tatarów, który odbył się w styczniu 2015 roku, zaapelowali do władz Ukrainy o zorganizowanie międzynarodowej konferencji, której celem byłoby zwrócenie uwagi na naruszenia praw tej społeczności od czasu aneksji półwyspu przez Rosję⁶⁵.

Oprócz pogorszenia respektowania praw politycznych i kulturalnych Tatarów Krymskich, pogorszeniu większości z nich uległa także sytuacja ekonomiczna. W obliczu podwyżki cen średnio o 60%, wielu Tatarów prowadzących biznes musiało zamknąć przedsiębiorstwa, z powodu braku środków na opłaty podatków. Ucierpieli także przedsiębiorcy sytuujący się w sektorze turystyki, głównie właściciele małych, prywatnych pensjonatów, kawiarni i restauracji⁶⁶. Riza Asanow, prezes Fundacji Krym jest zdania, że całkowicie zniszczono biznes tatarski na Krymie. *„Przed okupacją nie byliśmy biednym narodem. Byliśmy nastawieni na turystykę. Ale przez nakładane kary i brak turystów, praktycznie nie ma pracy. Władze Rosji nie będą wspierały tatarskiego biznesu, bo po co im bogaty naród*⁶⁷. Poza tym władze okupacyjne zapowiedziały odbieranie Tatarom Krymskim nieruchomości, których status prawny nie jest uregulowany.

⁶⁴ M. Tomaszewicz, *Rosjanie...*, *op.cit.*

⁶⁵ *Tatarzy krymscy chcą konferencji międzynarodowej na temat ich sytuacji*, 20.01.2015, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/tatarzy-krymscy-chca-konferencji-miedzynarodowej-na-temat-ich-sytuacji/zxt3c> (01.09.2015).

⁶⁶ M. Tomaszewicz, *Rosjanie...*, *op.cit.*

⁶⁷ W. Jankowski *Strefa...*, *op.cit.*

3. Próba ocena sytuacji

Obserwacja rzeczywistości politycznej prowadzi do wniosku, że sytuacja mniejszości tatarskiej rzutuje na aktywność jej przedstawicieli. Choć wielu z nich wyjechało z Krymu i wycofało się z polityki w obawie o swoje bezpieczeństwo, istnieje grupa tych, którzy podejmują szereg wielopłaszczyznowych działań na rzecz nagłośnienia sytuacji Tatarów na półwyspie. Przykładowo, 10 lipca 2015 roku liderzy Medżlisu, Refat Czubarow i Mustafa Dżemilew, na spotkaniu z dyplomatami Włoch, Turcji, Japonii, Wielkiej Brytanii, Hiszpanii i USA i UE rozmawiali o aktualnej sytuacji Tatarów na Krymie. Ich stanowisko w sprawie przyszłości jest jednoznaczne: *„Wszystkie międzynarodowe spotkania i negocjacje, prowadzone w celu rozwiązania globalnego kryzysu wywołanego przez agresję Rosji wobec Ukrainy, powinny zawierać żądanie deokupacji Krymu i domagać się suwerenności Ukrainy nad półwyspem, zaś tatarski parlament powinien być ich uczestnikiem”*⁶⁸.

Sytuacja Tatarów Krymskich nie pozostaje również bez komentarzy w środowisku międzynarodowym. Przykładowo, prezydent Turcji Recep Tayyip Erdogan podczas wizyty w Kijowie 20 marca 2015 roku, oświadczył, że władze tureckie obserwują problemy "znajdujących się pod stałą presją" Tatarów na okupowanym przez Rosję Krymie. Podkreślił, że ich sprawę nadal należy podnosić na forum międzynarodowym. *„Śledzimy sytuację Tatarów Krymskich, którzy już od roku są pod stałą presją i będziemy nadal podnosić problemy naszych braci zarówno na poziomie kontaktów dwustronnych, jak i na forach międzynarodowych”*⁶⁹. Zdaniem Turcji, Tatarzy Krymscy są prześladowani przez Rosję. Szef tureckiego MSZ Mevlut Cavusoglu zapowiedział wysłanie tam misji obserwacyjnej. Z drugiej strony, na arenie międzynarodowej czytelny jest również głos władz rosyjskich, które niejednokrotnie podkreślają, że uczyniły niezbędne kroki dla poprawy sytuacji mniejszości tatarskiej na Krymie. Przykładowo, Siergiej Ławrow w czasie swojej wizyty w Bratysławie w kwietniu 2015 roku, odniósł się do sprawy Tatarów Krymskich mówiąc, że rosyjskie władze wydały wiele ustaw i aktów prawnych, by poprawić ich sytuację i rozwiązać ich problemy.

⁶⁸ *Tatarzy Krymscy do zachodnich dyplomatów: o losie Krymu zdecydować można wyłącznie z nami*, 10.07.2015, <http://kresy24.pl/70510/tatarzy-krymscy-do-zachodnich-dyplomatow-o-losie-krymu-zadecydowac-mozna-wylacznie-wspolnie-z-nami> (01.09.2015).

⁶⁹ *Erdogan w Kijowie: śledzimy sytuację Tatarów krymskich*, 20.03.2015, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/wizyta-erdogana-w-kijowie-sledzimy-sytuacje-krymskich-tatarow,526241.html> (01.09.2015).

„Tatarzy Krymscy obecnie są reprezentowani we wszystkich władzach Republiki Krymu, mają pełną wolność wypowiedzi i mogą uczyć dzieci w swoim języku (...)”⁷⁰.

Warto również zaznaczyć, że Tatarzy Krymscy nie kryją braku sympatii wobec Władimira Putina, obwinając go o zaistniałą sytuację. Przykładowo, 20 sierpnia 2015 roku w mediach dużym echem miało odbić się spotkanie prezydenta na Krymie z jego "pełnymi entuzjazmu" mieszkańcami. Putin przywiózł ze sobą elitę polityczną Rosji z premierem Dimitrijem Miedwiediewem. Jednak mieszkańcy okupowanego przez Rosję regionu nie byli zainteresowani przybyciem na spotkanie. Z kamer miejskiego monitoringu widać, że w spotkaniu z Putinem wzięła udział niewielka ilość ludzi dowieziona autokarami. Tatarzy Krymscy mówią o tej wizycie, że „przestępca wrócił na miejsce zbrodni”⁷¹. Poza tym w reakcji na liczne prześladowania, prowokacje policyjne, przeszukania i zastraszenia Tatarzy ogłosili Putina „współczesnym Hitlerem”⁷².

Wśród szeregu spolaryzowanych ocen i opinii na temat rozwoju sytuacji mniejszości tatarskiej na Krymie wybrzmiewają różne wątki, począwszy od dalszej intensyfikacji nierespektowania praw politycznych i obywatelskich Tatarów, co przyniesie ze sobą kolejną falę emigracji, poprzez ich trudną sytuację ekonomiczną, która będzie się z dużym prawdopodobieństwem dalej pogarszać, w końcu ich narastającego krytycyzmu wobec władz okupacyjnych i nasilającej się aktywności w środowisku międzynarodowym na rzecz poprawy własnego status quo. Trudno o jednoznaczną ocenę sytuacji i wskazanie, jaki scenariusz będzie miał miejsce w rozwiązaniu kwestii tatarskiej na półwyspie. Można jednak zaryzykować stwierdzenie, że bez znaczącej aktywności liderów mniejszości tatarskiej na forum międzynarodowym, ich problemy przestaną być wyraźnie zauważalne dla społeczności międzynarodowej, a ich prawa będą w dalszym stopniu naruszane. Można przypuszczać, że niechęć Tatarów Krymskich wobec przyłączenia Krymu do Rosji i nierespektowanie praw mniejszości tatarskiej staną się jednym z głównych źródeł eskalacji napięcia stosunków etnicznych między Tatarami i Rosjanami. Może to sprowokować radykalizację Tatarów i pojawienie się grup pozostających poza kontrolą Medżlisu, które w przyszłości mogą podjąć

⁷⁰ *Kreml zapewnia: sytuacja krymskich Tatarów jest coraz lepsza*, 04.04.2015, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1414243,Kreml-zapewnia-sytuacja-krymskich-Tatarow-jest-coraz-lepsza> (01.09.2015).

⁷¹ *Entuzjazm na spotkaniu z Putinem na Krymie. Zebrała się dosłownie garstka ludzi!*, 20.08.2015, <http://niezalezna.pl/70106-entuzjazm-na-spotkaniu-z-putinem-na-krymie-zebrala-sie-doslownie-garstka-ludzi> (01.09.2015).

⁷² *Rosyjskie wojsko pacyfikuje tatarską wioskę na Krymie. Wdzierają się do domów!*, 02.04.2015, <http://kresy24.pl/66259/rosyjskie-wojsko-pacyfikuje-tatarska-wioske-na-krymie-wdzieraja-sie-do-domow> (01.09.2015).

działania o charakterze zbrojnym (zwłaszcza po zakończeniu wojny domowej w Syrii, gdzie walczy grupa krymskotatarskich dżihadystów)⁷³. Z drugiej strony warto zauważyć, że zmiana statusu prawnego mniejszości tatarskiej na Krymie łączyłoby się z wywieraniem większego wpływu na politykę wewnętrzną i zagraniczną, formułowaniem wizji i alternatywnych programów rozwoju, co nie jest w interesie władz rosyjskich

Streszczenie

Autorka analizie poddaje sytuację Tatarów Krymskich po aneksji Krymu przez Rosję, zwracając uwagę na ich narastającą emigrację z półwyspu. Przedmiotem rozważań jest status prawny mniejszości tatarskiej i przestrzeganie jej praw w sferze politycznej, kulturowej i społeczno-ekonomicznej. Ukazane zostają liczne naruszenia w tych płaszczyznach. W ostatnim fragmencie artykułu, Autorka wykazuje, że kwestia tatarska jest poruszana na forum międzynarodowym, przywołując w tym kontekście głosy zarówno polityków europejskich, jak i władz rosyjskich. Wśród licznych wniosków, zwraca uwagę, że niechęć Tatarów Krymskich wobec przyłączenia Krymu do Rosji i nieszanowanie praw mniejszości tatarskiej mogą stać się jednym z głównych źródeł eskalacji napięcia stosunków etnicznych między Tatarami i Rosjanami. Może to sprowokować radykalizację Tatarów i pojawienie się grup, które w przyszłości mogą podjąć działania o charakterze zbrojnym.

Słowa kluczowe:

mniejszość tatarska, Tatarzy Krymscy, aneksja Krymu, prawa mniejszości, stosunki międzyetniczne

Key words:

Tatar minority, Crimean Tatars, the annexation of the Crimea, minority rights, interethnic relations

Bibliografia

1. *Aneksja Krymu. Tatarzy żyją w strachu*, 27.02.2015, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/aneksja-krymu-rok-po-zielonych-ludzikach-tatarzy-zyja-w-strachu,519323.html> (01.09.2015).

⁷³ Por. T. A. Olszański, *Tatarzy...*, op.cit., s. 6.

2. *AR Krim: Lûdi, problemi, perspektivi*, „Nacional'na bezpeka i oborona” 2008, No 10(104), Centr Razumkova.
3. Chazbijewicz S., *Adwet czyli powrót. Walka polityczna Tatarów Krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległość państwa po II wojnie Światowej*, Olsztyn 2001.
4. Chodubski A., *Migracje i imigranci a współczesne przemiany europejskie*, w: J. Balicki (red.), *Integracja kulturowa imigrantów. Wyzwania i dylematy*, Warszawa 2007.
5. Diaczenko W., *Bieżący XXI wieku*, www.from-ua.com/adds/print.php?voice/412c1ae39c2d5 (28.05.2014).
6. Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.
7. *Entuzjizm na spotkaniu z Putinem na Krymie. Zebrała się dosłownie garstka ludzi!*, 20.08.2015, <http://niezalezna.pl/70106-entuzjizm-na-spotkaniu-z-putinem-na-krymie-zebrala-sie-doslownie-garstka-ludzi> (01.09.2015).
8. *Erdogan w Kijowie: śledzimy sytuację Tatarów krymskich*, 20.03.2015, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wizyta-erdogana-w-kijowie-sledzimy-sytuacje-krymskich-tatarow,526241.html> (01.09.2015).
9. *Êtnopolitičeskaâ situaciâ v Krymu*, „Ukraina. Informacionno-analityčeskij monitoring” 2010, No 11-12(52-53).
10. Evtûškin E., *Chočeš' byt' russkim bud' nim*, 10.02.2007, <http://www.ruscrimea.ru>.
11. Horská N., *Aktywność narodowa mniejszości rosyjskiej na Ukrainie w latach 1991-2004*, Toruń 2011.
12. Jankowski W., *Strefa strachu*, „Kurier Galicyjski” nr 10(230), 29.05-15.06.2015, <http://kresy24.pl/69932/strefa-strachu-2> (01.09.2015).
13. Kabuzan V., *Russkie v mire*, St. Peterburg 1996.
14. Kaźmierak A., *Media Tatarów Krymskich – historia rozwoju, struktura, rola*, Lublin 2010.
15. *Kolejny konflikt na Krymie*, 03.02.2009, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-02-04/kolejny-konflikt-na-krymie> (15.01.2013).
16. Kotova O., Vradij V., *Ukraine: problems of external migration. Analytical Report N9*, Kyiv 1997.
17. Kozakiewicz J., *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999.
18. *Kreml zapewnia: sytuacja krymskich Tatarów jest coraz lepsza*, 04.04.2015, <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1414243,Kreml-zapewnia-sytuacja-krymskich-Tatarow-jest-coraz-lepsza> (01.09.2015).
19. Kuras I. F., *Krim i Ukraïna: nova storinka istorii*, „Kiïvs'ka Starovina” 1994, No 6.
20. Miedwiediew R., *Chruszczow. Biografia polityczna*, Warszawa 1990.
21. Morples D. R., Duke D. F., *Ukraine, Russia and the Questions of Crimea*, „Nationalities Paper” 1995, vol. 23, nr 2.
22. *Nacional'nyj Sostav Ukrainy 2001*, <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/estimated/crimea> (02.09.2015).
23. Olszański T. A., *Tatarzy Krymscy po aneksji półwyspu przez Rosję*, Komentarze OSW, nr 141, 30.06.2014.
24. Olszański T., *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003.

-
25. *Pogarsza się sytuacja Tatarów na Krymie*, 23.08.2015, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/889810,pogarsza-sie-sytuacja-tatarow-na-krymie.html> (01.09.2015).
 26. *Rosyjskie wojsko pacyfikuje tatarską wioskę na Krymie. Wdzierają się do domów!*, 02.04.2015, <http://kresy24.pl/66259/rosyjskie-wojsko-pacyfikuje-tatarska-wioske-na-krymie-wdzieraja-sie-do-domow> (01.09.2015).
 27. Suchomłynow L., *Dokąd zmierzają Tatarzy krymscy: tragizm przeszłości i dylematy teraźniejszości*, „Rocznik Wschodni” nr 12, Kraków – Rzeszów, 2006/2007.
 28. *Tatarzy krymscy chcą konferencji międzynarodowej na temat ich sytuacji*, 20.01.2015, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/tatarzy-krymscy-chca-konferencji-miedzynarodowej-na-temat-ich-sytuacji/zxt3c> (01.09.2015).
 29. *Tatarzy Krymscy do zachodnich dyplomatów: o losie Krymu zdecydować można wyłącznie z nami*, 10.07.2015, <http://kresy24.pl/70510/tatarzy-krymscy-do-zachodnich-dyplomatow-o-losie-krymu-zadecydowac-mozna-wylacznie-wspolnie-z-nami> (01.09.2015).
 30. Tomaszewicz M., *Rosjanie z Krymu rozczarowani Rosją*, 27.11.2014, <http://swiat.newsweek.pl/rosjanie-z-krymu-rozczarowani-rosja-sytuacja-na-krymie-newsweek-pl,artykuly,352541,1.html> (01.09.2015).
 31. *Ustawa „Podstawy Prawne Ukrainy w Sprawach Kultury” z 14.02.1992 roku*, <http://www.kiev.trade.gov.pl> (12.10.2014).
 32. *Wicepremier Krymu: Ukraina wypacza rzeczywistą sytuację kryminalną na półwyspie*, 30.08.2015, <http://pl.sputniknews.com> (01.09.2015).
 33. *Wielotysięczna demonstracja Tatarów Krymskich*, 18.05.2011, <http://www.wiadomosci.onet.pl>.
 34. Zatulín K., *Peredača Kryma Ukraine byla nespravedliva i nezakonna*, „Ukraina. Informacionno-analitičeskij monitoring” 2009, No 4(24).
 35. *Закон України „Про громадянство України” вид 13.11.1991 r*, <http://rada.gov.ua> (12.09.2013).
 36. *Закон України „Про національні меншини в Україні” вид 25.06.1992 r*, <http://rada.gov.ua> (12.09.2013).
 37. *Закон України „Про освіту”, 23.05.1991 r*, <http://www.portal.rada.gov.ua> (25.10.2014).
 38. *Конституція України вид 28.06.1996 r*, Київ 1996.

Krystyna Gomółka

Wydział Zarządzania i Ekonomii,
Politechnika Gdańska

Wpływ konfliktu na Ukrainie na mały ruch graniczny z Federacją Rosyjską

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 roku definiuje mały ruch graniczny jako „Regularne przekraczanie zewnętrznej granicy lądowej przez osoby zamieszkujące strefę przygraniczną w celu przebywania w niej ze względów społecznych, kulturalnych, ekonomicznych, rodzinnych przez okres czasu określony w dokumencie”⁷⁴. Na tej podstawie została podpisana w Moskwie w dniu 14 grudnia 2011 roku umowa między rządami Rzeczypospolitej Polskiej i Federacji Rosyjskiej o zasadach małego ruchu granicznego, która weszła w życie 27 lipca 2012 roku⁷⁵. Umożliwiła ona zwiększenie liczby kontaktów pomiędzy obywatelami Polski i Federacji Rosyjskiej zamieszkującymi w strefie przygranicznej, dała możliwość wielokrotnego przekraczania granicy osobom fizycznym, i jest wielkim sukcesem w zakresie kształtowania stosunków polsko-rosyjskich. Praktyczna realizacja umowy o małym ruchu granicznym doprowadziła do zwiększenia kontaktów polsko-rosyjskich, wzrostu wymiany handlowej, rozwoju gospodarczego, lepszego poznania obywateli obu państw i polepszenia stosunków pomiędzy społecznościami.

Konflikt rosyjsko-ukraiński rozpoczęty w 2013 roku i trwający przez kolejne dwa lata (2014-2015) doprowadził do ochłodzenia w stosunkach polsko-rosyjskich, ponieważ Polska opowiedziała się po stronie Ukrainy. Celem pracy jest zbadanie czy konflikt rosyjsko-ukraiński wpłynął na ograniczenie liczby przyjeżdżających Rosjan do strefy małego ruchu granicznego i wyjeżdżających do Rosji Polaków. Hipoteza badawcza brzmi: kryzys rosyjsko-ukraiński przyczynił się do spadku uczestników małego ruchu granicznego na granicy polsko-rosyjskiej. Celem weryfikacji hipotezy autorka postawiła następujące pytania badawcze: 1/Jakie są warunki przekraczania granicy na podstawie Umowy o małym ruchu

⁷⁴ Rozporządzenie Nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniające postanowienia Konwencji z Schengen, Dz. U UE L/405 z30.12.2006.

⁷⁵ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o zasadach Małego Ruchu Granicznego podpisana w Moskwie 14 grudnia 2011 r., Dz. U 2012, poz.804.

granicznym; 2/ Jak duży był ruch osobowy na polsko-rosyjskiej granicy od IV kwartału 2012 roku do końca I kwartału 2015 roku; 3/ Jak kształtowały się wydatki Rosjan i Polaków w badanym okresie; 4/ Jakie były przyczyny zmian w strukturze zakupów i usług; 5/ Czy zwiększył przemyt w strefie małego ruchu granicznego? Praca powstała w oparciu o dane Straży Granicznej i materiały Głównego Urzędu Statystycznego oraz nielicznej literatury⁷⁶.

1. Postanowienia Umowy o małym ruchu granicznym

Artykuł 2 Umowy o małym ruchu granicznym informuje, iż zezwolenie uprawniające do przekraczania granicy otrzymać mogą mieszkańcy strefy przygranicznej: obywatele Polski, Federacji Rosyjskiej, obywatele innych państw i bezpaństwowcy, którzy mieszkają na tym terenie przez okres nie krótszy niż 3 lata. Zezwolenie jest wydawane na podstawie ważnego dokumentu podróży i uzasadnienia istnienia powodów do wielokrotnego podtrzymywania więzi rodzinnych, społecznych, kulturalnych i kontaktów ekonomicznych⁷⁷. Uprawnia ono każdorazowo do wjazdu i pozostawania w strefie przygranicznej drugiego państwa przez okres nie dłuższy niż 30 dni. Pierwsze zezwolenie jest wydawane na okres nie dłuższy niż 2 lata, drugie na okres 5 lat. Przekraczanie granicy polsko-rosyjskiej odbywa się przez przejścia graniczne ustalone przez strony w umowie dotyczącej tej kwestii między Polską i Federacją Rosyjską z 22 maja 1992 roku⁷⁸. Organami właściwymi dla rozpatrywania wniosków i wydawania zezwoleń są dla strefy przygranicznej Polski: Ambasada Federacji Rosyjskiej w Warszawie i Konsulat Generalny Federacji Rosyjskiej w Gdańsku, a dla strefy przygranicznej Federacji Rosyjskiej – Konsul Rzeczypospolitej Polskiej w Kaliningradzie.

Opłata za rozpatrzenie wniosku wynosi 20 euro, zwolnione są z niej osoby poniżej 16 roku życia i powyżej 65 roku. Osoby podróżujące po strefie przygranicznej drugiego państwa zobowiązane są do przestrzegania porządku publicznego tego państwa. Każde

⁷⁶ K. Dudzińska, M. A. Dyrer, *Mały ruch graniczny między Obwodem Kaliningradzkim i Polską-wyzwania, szanse, zagrożenia*, źródło: https://www.pism.pl/files/?id_plik=15090 (20.04.2015)

⁷⁷ Stosowne dokumenty potwierdzające miejsce zamieszkania w strefie przygranicznej, wykaz dokumentów uprawniających do przekraczania granicy, uzasadnienia wielokrotnego przekraczania granicy, podstawy do wydania odmowy cudzoziemcom chcącym wjechać do strefy przygranicznej państw, termin ważności zezwolenia uprawniającego do przekroczenia granicy oraz szczegółowa charakterystyka dokumentów na podstawie którego mieszkaniec strefy przygranicznej jednego państwa wjechał do strefy przygranicznej drugiego państwa, okoliczności zawieszania umowy, brak konieczności zamieszczania stempli podczas kontroli granicznej, potwierdzenia niepełności, zasady przestrzegania prawa przez mieszkańców obu stron podczas pobytu w strefie przygranicznej państwa drugiego, kary stosowane przez państwa strony wobec osób nieprzestrzegających porządku i prawa oraz ubezpieczenia zdrowotne są szczegółowo scharakteryzowane w załączniku 1 do Umowy.

⁷⁸ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej w sprawie przejść granicznych z 22 maja 1992 r.*, M. P. 2003 nr 37 poz.528.

naruszenie zasad małego ruchu granicznego zagrożone jest respektowaniem odpowiedzialności przewidzianej w ustawodawstwie każdej ze stron. Umowa przewiduje, iż każda ze stron powołując się na argument o ochronie bezpieczeństwa państwa, utrzymania porządku publicznego, ochrony zdrowia może zawiesić całkowicie lub częściowo jej stosowanie. Decyzja taka powinna być przekazana drugiej stronie nie później niż 48 godzin przed wprowadzeniem jej w życie.

Umowa o małym ruchu granicznym została zawarta na czas nieokreślony. Może ona być jednak wypowiedziana przez każdą ze stron w przypadku przekazania odpowiedniej noty o jej wypowiedzeniu. Dokument ten musi być przekazany stronie w okresie sześćdziesięciu dni przed ustaniem ruchu.

Terytorium objęte małym ruchem granicznym zostało określone w załączniku do Umowy, w którym opublikowano wykaz jednostek na terytorium Polski stanowiących strefę przygraniczną. W województwie pomorskim są to powiaty: pucki, miasta: Gdynia, Sopot, Gdańsk, powiat gdański, nowodworski, malborski. W województwie warmińsko-mazurskim miasto Elbląg, powiaty: elbląski, braniewski, lidzbarski, bartoszycki, miasto Olsztyn powiaty: olsztyński, kętrzyński, mrągowski, węgorzewski, giżycki, gołdapski, olecki. Powiaty te zajmują obszar o powierzchni 16,5 tys. km² a zamieszkuje je 1,9 mln ludności⁷⁹. Strefę przygraniczną Federacji Rosyjskiej stanowi powierzchnia Obwodu Kaliningradzkiego – 15 tys. km², zamieszkiwana przez 0,9 mln ludności⁸⁰.

Do Umowy dołączono informację dla wjeżdżających do strefy przygranicznej drugiej sąsiedniego państwa. W treści wyjaśniono zasady przekraczania granicy, wydawania zezwoleń, postępowania w przypadku ich zagubienia. Osobom korzystającym z małego ruchu granicznego udostępniono podstawowe informacje o zasadach ruchu drogowego zawierające przepisy tego ruchu, dopuszczalne prędkości poruszania się po terenie a także wysokość mandatów drogowych w przypadku przekroczenia przepisów ruchu drogowego; określono również zasady postępowania wobec osób biorących udział w wypadkach drogowych i podano numery policji w obu państwach.

Uczestnicy ruchu mogą przekraczać granicę polsko-rosyjską o długości 232,4 km przez cztery drogowe przejścia graniczne znajdujące się na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Należą do nich: Bezledy – Bagrationowsk, Gołdap- Gusiew, Gronowo-

⁷⁹ *Ruch graniczny oraz przepływ towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2012 r. wyd. GUS, Warszawa-Rzeszów 2013, s. 35, źródło:*

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/CH_ruch_graniczny_na_granicy_UE_na_ter_Polski_2012.pdf
(20.04.2015)

⁸⁰ *Ibidem.*

Mamonowo, Grzechotki – Mamonowo oraz przejścia kolejowe Braniewo - Mamonowo⁸¹. Przed przekroczeniem granicy uczestnicy ruchu granicznego mogą każdorazowo sprawdzić na stronach internetowych czas oczekiwania na wjazd i wyjazd do Polski⁸².

Infrastruktura niektórych przejść granicznych nie odpowiada natężeniu ruchu granicznego, ponieważ powstały one znacznie wcześniej i nie przewidziano wielkości ruchu oraz ich przepustowości. Najstarszym przejściem jest przejście w Bezledach, które istniało jeszcze w czasach ZSRR, lecz z uwagi na zamknięty charakter enklawy kaliningradzkiej nie było wykorzystywane. Przejście to łączące dwie stolice regionów Olsztyn i Kaliningrad dla ruchu cywilnego zostało udostępnione w 1993 roku i obsługuje ruch osobowy i towarowy.

Przejście Gołdap- Gusiew oficjalnie otwarto w 1995 roku. Początkowo miało ono status przejścia osobowego ale od 2002 roku rozszerzono zakres jego działania na międzynarodowy ruch osobowy, autobusowy i towarowy⁸³. Podobny status miało przejście otwarte w latach dziewięćdziesiątych XX wieku Gronowo- Mamonowo. Dopiero w grudniu 2010 roku zostało otwarte dla ruchu osobowego najbardziej nowoczesne przejście Grzechotki - Mamonowo.

2. Ruch osobowy na granicy rosyjsko-polskiej

Wejście w życie 27 lipca 2012 roku Umowy o małym ruchu granicznym przyczyniło się do wzrostu liczby osób przekraczających granice polsko-rosyjską. Najczęściej wybieranym przez podróżujących przejściem polsko-rosyjskim w 2012 roku było przejście - Grzechotki Mamonowo II. W ciągu całego roku przekroczyło je 1619, 2 tys. osób, co stanowiło ponad 39,7 % wszystkich uczestników ruchu przez granicę. Najrzadziej przekraczane przejście to Gołdap – Gusiew – 540,3 tys. co stanowiło 13,2 % ogółu⁸⁴. Ponad 95% uczestników małego ruchu granicznego przekraczało granice samochodem, sporadycznie autobusem. Niezwykle rzadko zainteresowani przejeżdżali granicę pociągiem w Braniewie – 12, 6 tys.⁸⁵.

⁸¹ *Przejścia graniczne z Federacją Rosyjską*, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/pl/serwis-sg/ruch_graniczny/mapa_przejsc/warminsko-mazurskie/gronowo (20.04.2015)

⁸² *Czas oczekiwania na przejściach granicznych z Federacją Rosyjską*, źródło: www.grad39.ru/cn_border [20.04.2015]

⁸³ E. Matejko, O. Wasilewska, *Polskie przejścia graniczne na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Raport z Badań*, Wydawnictwo Fundacja Batorego, Warszawa 2008, s. 23-24.

⁸⁴ Przekroczenia obywateli przez przejścia graniczne czynne w 2012 r., *Turystyka 2012*, Wydawnictwo GUS Warszawa 2013, s.148.

Z informacji dostarczonych przez dane Głównego Urzędu Statystycznego i Straż Graniczną wynika, iż zainteresowani wybierali te same przejścia graniczne w latach 2013 -2015⁸⁶.

Wybór przejścia granicznego sugeruje kierunek podróży przekraczających granicę. Podróźni którzy wybierali przejście Grzechotki –Mamonowo udawali się najczęściej w kierunku Elbląga lub Trójmiasta, ponieważ jest najkrótsza droga. Pozostałe przejścia na polsko-rosyjskiej granicy wybierane były raczej przez osoby, które zamierzały pozostać na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Tabela 1 ukazuje liczbę cudzoziemców przekraczających granice w latach 2012 (III –IV kwartał) - 2015 (I kwartał).

Tabela 1. Ruch osobowy cudzoziemców na granicy z Federacją Rosyjską w ramach Małego Ruchu Granicznego latach 2012(III –IV kwartał)-2015 (I kwartał)*

Okres	Cudzoziemcy Razem	Cudzoziemcy z Polski	Cudzoziemcy do Polski
Po III-IV kw. Rok 2012	27276	13542	13734
Po I kw.	85770	42961	42809
Po II kw.	310860	155348	155512
Po III kw.	685237	342626	342611
Po IV kw. Rok 2013	1168766	578590	580176
Po I kw	414168	207454	205714
Po II kw	810254	405746	404508
Po III kw	1273267	637251	636016
Po IV kw Rok 2014	1675112	837945	837167
I-III 2015	270003	135282	134721

*Od II kwartału 2013 r. Straż Graniczna odnotowuje jedynie liczbę cudzoziemców.

Opracowanie własne

na podstawie za http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=pl/serwis-sg/sg_statystyki_logistyka_wspolpraca/statystyki (2.06.2015)

Z danych przedstawionych w Tabeli 1 wynika, iż na przełomie 2013/2014 roku zmalała liczba obywateli Federacji Rosyjskiej przyjeżdżających do Polski w ramach małego ruchu granicznego. Kolejny spadek liczby cudzoziemców można odnotować w I kwartale

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ Przyjazdy cudzoziemców do Polski według przejść granicznych w 2013 r. *Turystyka 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.185; Informacja udzielona przez Straż Graniczną w dniu 12.03.2015. *Mały Ruch graniczny z Obwodem Kaliningradzkim bardzo popularny coraz więcej Rosjan kupuje w Polsce*, źródło: <http://www.dziennikbałtycki.pl/artukul/957132,maly-ruch-graniczny-z-obwodem-kaliningradzkim-bardzo-popularny-coraz-wiecej-rosjan-kupuje-w-polsce,id,t.html?cookie=1> (24.05.2015)

2015 roku. Wówczas ruch graniczny z Obwodem Kaliningradzkim zmniejszył się średnio o 34,7% w porównaniu z I kwartałem 2014 roku. Liczba wjeżdżających do Polski spadła o 34,6% a wyjeżdżających z Polski o 34,8 %. Po pierwszym kwartale 2015 roku w porównaniu z tym samym okresem w 2014 roku odnotowano zmniejszenie liczby środków transportu przejeżdżających przez przejścia graniczne Polski z Federacją Rosyjską średnio o 9,7 %. W I kwartale 2015 roku granicę przekroczyło o 17,3 % mniej autobusów i o 16,4 % mniej samochodów ciężarowych w porównaniu z I kwartałem 2014 roku. Najmniejszy spadek odnotowano wśród samochodów osobowych o 9,3%⁸⁷. Oznacza to, iż początkowa faza konfliktu rosyjsko-ukraińskiego na przełomie 2013/2014 roku wywarła wpływ na zmniejszenie ruchu granicznego między Federacją Rosyjską i Polską. Spadła liczba Rosjan przyjeżdżających do Polski w okresie aneksji Krymu, jak również w czasie walk na wschodnich obrzeżach Ukrainy. W drugim kwartale 2014 roku liczba Rosjan przyjeżdżających do Polski na zakupy wzrosła⁸⁸. Tendencja rosnąca utrzymała się do końca 2014 roku. Wyraźne zmniejszenie liczby Rosjan przyjeżdżających do Polski w ramach małego ruchu granicznego jest zauważalne dopiero w I kwartale 2015 roku i związane z spadkiem siły nabywczej rubla⁸⁹.

3. Wydatki Rosjan i Polaków

Podstawowym celem przekraczania granicy przez oba narody są zakupy. W okresie przed wejściem Umowy o małym ruchu granicznym, proces sprzedaży realizowany był inaczej. Polacy, przekraczając granicę z Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, wwozili na jej obszar celny polskie produkty(głównie artykuły spożywcze), które sprzedawali z samochodów. Za uzyskane pieniądze kupowali paliwo oraz papierosy, które zbywali na polskim rynku⁹⁰. Wejście w życie Umowy o małym ruchu granicznym umożliwiło obywatelom Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej wielorazowy wjazd do polskiej strefy granicznej i dokonywanie zakupów. To właśnie one są pierwszym powodem

⁸⁷ *Ruch graniczny środków transportu w I kwartale 2015 r.*, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=pl/serwis-sg/sg_statystyki_logistyka_wspolpraca/statystyki (2.06.2015) .

⁸⁸ *Najazd Rosjan na Lidla i Biedronkę*, Dziennik Gazeta Prawna z 20.04.2014.

⁸⁹ *Ilość wjeżdżających do Polski mieszkańców Kaliningradu spadła o 1/3*, źródło: <http://www.polska-kaliningrad.ru/pl/home/27-polish/wiadomosci/5347-ilo-wje-d-aj-cych-do-polski-mieszka-c-w-kaliningradu-spad-a-o-1-3> (4.06.2015).

⁹⁰ *Mały ruch graniczny . Białoruś zwleka. Kaliningrad atrakcyjny*, źródło: <http://www.kresy.pl/wydarzenia,bialorus?zobacz/mały-ruch-graniczny-bialorus-zwleka-kaliningrad-mniej-atrakcyjny> (24.01.2014).

przekraczania granicy, co dodatkowo uatrakcyjnia -możliwość odzyskania przez Rosjan podatku VAT. TAX FREE obejmuje towary powyżej 200 PLN. Rachunki tego typu nie są wystawiane przez wszystkie sklepy i nie obejmują usług hotelowych, gastronomicznych, lekarskich czy kosmetycznych, z których przybywający do strefy przygranicznej korzystają. Oznacza to, że kwoty wydane przez Rosjan w strefie małego ruchu granicznego są wyższe.

Tabela 2. Wydatki Rosjan i Polaków w tym w ramach MRG w okresie IV kwartał 2012 roku – I kwartał 2015 roku.

Okres	Wydatki Rosjan w mln PLN w tym MGR	Wydatki Polaków w mln PLN w tym MGR
IV kwartał 2012	93,5/ -	92, 2/-
I kwartał 2013	113,2 /18,0*	96, 0 /39,6
II kwartał 2013	124,8/ 39,9	87, 1/42,1
III kwartał 2013	157,2 /66,5	96, 1 /52,2
IV kwartał 2013	188,7/ 94,0	97,9/ 73,2
I kwartał 2014	227,0/ 105,2	111,6/102,2
II kwartał 2014	207,1/ 92,5/	129,4 /125,5/
III kwartał 2014	224,9/110,1	127,4/ 99,6
IV kwartał 2014	225,0/101,9	111,5/ 84,9
I kwartał 2015	-	-

*Pierwsza liczba to wydatki Rosjan w Polsce, druga to wydatki w ramach małego ruchu granicznego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za I kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.14; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za II kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013,s15; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za III kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa2014, s.17; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za IV kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa2014, s.15; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa2014, s.8; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale 2014 r.*, Wydawnictwo. GUS Warszawa 2014, s.9; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w II kwartale 2014 r.*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s11; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w III kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s14; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2015, s.17.

Z danych zawartych w Tabeli 2 wynika, iż po wejściu w życie Umowy o małym ruchu granicznym z kwartału na kwartał rosła suma wydatków Rosjan przyjeżdżających do Polski, w tym uczestników małego ruchu granicznego. Jedyne niewielki spadek wydatków poniesionych przez cudzoziemców w Polsce widoczny jest w II kwartale 2014 roku. Wówczas łączne wydatki Rosjan zmniejszyły się o 9% a w ramach małego ruchu granicznego

o 8,7 % w porównaniu z I kwartałem 2014 roku. Zdaniem autorki spadek wydatków wiąże się z ochłodzeniem stosunków rosyjsko-polskich po aneksji Krymu i komunikatami rosyjskiego MSZ o konieczności ograniczenia zagranicznych podróży⁹¹. Po stronie polskiej zdarzały się również przypadki odmowy obsługi Rosjan w hotelach i sklepach, a ich nagłośnianie przez rosyjskie media przyczyniło się do mniejszego korzystania z usług przez podróżujących⁹².

W trzecim i czwartym kwartale 2014 roku wydatki Rosjan ponownie wzrosły, jednak w ramach małego ruchu granicznego w IV kwartale tego roku można odnotować ich spadek. Jest on związany z załamaniem wartości rosyjskiego rubla i wydatkami niższych kwot pieniędzy podczas każdorazowych zakupów. Zmniejszyły się również wydatki Polaków w Obwodzie Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej⁹³.

Porównując wydatki Polaków i Rosjan w początkowym okresie obowiązywania małego ruchu granicznego podkreślić należy ich podobną wielkość. Z czasem Rosjanie w Polsce wydawali więcej pieniędzy niż Polacy na terytorium Federacji Rosyjskiej. Dotyczy to również kwot w ramach MRG. W IV kwartale 2012 roku Rosjanie kupujący w strefie małego ruchu granicznego najwięcej pieniędzy wydali na odzież i obuwie, mięso i przetwory mięsne oraz żywność. Polacy kupowali w Obwodzie Kaliningradzkim FR: paliwo, wyroby tytoniowe i alkohole⁹⁴. Struktura zakupów Rosjan i Polaków nie uległa zmianie do IV kwartału 2014 roku.⁹⁵

W IV kwartale 2012 roku stosunkowo niewielkie sumy pieniędzy Rosjanie wydawali na usługi. Z czasem zaczęły one wzrastać i w I kwartale 2013 roku stanowiły 11,3% ogółu wszystkich wydatków. Nie odnotowano przewidywanego przez polską prasę bojkotu towarów rosyjskich po inkorporacji Krymu w ciągu 2014 roku.⁹⁶

⁹¹ W kwietniu 2014 r. ograniczono wyjazdy za granice rosyjskim policjantom, za *Полицейским ограничили выезд за границу*, źródło: <http://www.komiinform.ru/news/111761> (10.05.2015);

Dobra Rada dla Rosjan: nie jedźcie zagranicę, źródło: http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Dobra-rada-dla-Rosjan-nie-jedzcie-za-granice,wid,16997941,wiadomosc.html?ticaid=11509f&_tictsn=5 (30.05.2014)

⁹² *В Польшу предлагают свои санкции против России. Кто пострадает?*, źródło: <http://www.rubaltic.ru/article/ekonomika-i-biznes/27102014-MPP> (30.05.2015); (10.06.2015); *Русских не обслуживаем». Польский ресторан ввел санкции в отношении россиян, поддерживающих Путина*, źródło: <http://ura.ru/news/1052189261> (10.06.2015)

⁹³ *Kolejny rekord rubla. Kryzys walutowy w Rosji trwa*.za <http://biznes.newsweek.pl/kurs-rubla-15-grudzien-2014-waluta-rosji-spada-newsweek-pl,artykuly,353612,1.html> (3.06.2015)

⁹⁴ *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za IV kwartał 2012*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.16.

⁹⁵ *Ruch Graniczny oraz wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2014 r.*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2015, s 8.

⁹⁶ *Bojkotu rosyjskich towarów nie ma*, Dziennik Gazeta Prawna z 25.08.2014

Pewne zmiany można odnotować na rynku usług Z przeprowadzonych badań wynika, iż Rosjanie interesowali się nie tylko zakupami. Od początku 2013 roku korzystali z usług turystycznych, imprez masowych organizowanych przez władze województw: warmińsko-mazurskiego i pomorskiego oraz oferty turystycznej polskich biur podróży, hoteli i restauracji. Spadek zainteresowania usługami można odnotować już w II kwartale 2014 roku. Wielu analityków rynku wiąże ten fakt z początkiem osłabienia wartości rubla i mniejszą siłą nabywczą Rosjan⁹⁷. Ci którzy przybywali do Polski ograniczali się do kupna towarów najpotrzebniejszych, rezygnując z usług⁹⁸. Według Patrycji Otto ograniczenie przyjazdów turystycznych do polskich kurortów wiązało się z niechęcią Rosjan do pobytu w Polsce. "Oni mają świadomość, że po ostatnich wydarzeniach na Krymie stosunki między naszymi krajami mocno się ochłodziły i nie są tu zbyt mile widziani. Z drugiej strony rosyjska propaganda nasz kraj przedstawia w bardzo złym świetle. Strach więc jechać do Polski, żeby nie zostać uznanym za osobę przychylną wrogowi, a tu nie paść ofiarą za aneksję Krymu"⁹⁹.

O tym, że w dużej mierze kryteria ekonomiczne zdecydowały o ograniczeniu wydatków Rosjan świadczyć może wielkość kwoty wydawanej przez uczestników małego ruchu granicznego. W 2013 roku wydatki Rosjan w strefie małego ruchu granicznego wyniosły 419 PLN na jedną osobę w I kwartale, 355 PLN w II kwartale, 352 PLN w III kwartale i 398 PLN w IV kwartale 2013 roku.¹⁰⁰ W 2014 roku wydatki Rosjan przypadające na jedną osobę wzrosły i wyniosły 507 PLN w I kwartale, 466 PLN w II kwartale, 476 PLN w trzecim kwartale i 508 PLN w IV kwartale. Może to świadczyć o tym, że toczący się konflikt rosyjsko-ukraiński miał mniejsze znaczenie dla obrotów małego ruchu granicznego pod koniec 2014 roku. Większą rolę odegrał spadek wartości rubla, który wymusił na przybyszach wzrost wydanych kwot¹⁰¹. Brak danych nie pozwala autorce na

⁹⁷ *Nasz biznes wyhamował na ukraińskiej wojnie*, Dziennik Gazeta Prawna z 3.05.2014; *Straty inwestorów to zapowiedź problemów czekających Rosję*, Dziennik Gazeta Prawna z 11.05.2015

⁹⁸ *Polska zrobiła się za droga dla Rosjan*, źródło: <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/kraj/polska-zrobila-sie-droga-dla-rosjan-ograniczaja-u-nas-wydatki/bxxww> (9.06.2015); *Co raz mniej Rosjan przyjeżdża do Polski. Zakupy mniej opłacalne*, źródło: http://trojmiasto.gazeta.pl/trojmiasto/1,35612,17393750,Znacznie_mniej_Rosjan_przyjezdza_do_Polski_Zakupy.html (9.5.2015)

⁹⁹ *Rosyjscy turyści omijają nasze kurorty*, Dziennik Gazeta Prawna z 1.04.2014; *Из-за падения курса рубля россияне не едут в польские Татры*, źródło: http://ya39.ru/news/society/iz_za_padeniya_kursa_rublya_rossiyane_ne_edut_v_polskie_tatry (10.06.2015)

¹⁰⁰ Wcześniej nie były notowane. *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za I kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.14; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za II kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.15; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za III kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.17; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za IV kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.15.

¹⁰¹ *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.8; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale*

ukazanie wydatków Rosjan w I kwartale 2015 roku. Zmniejszenie liczby osób przekraczających granice polsko-rosyjską w ramach małego ruchu granicznego, wskazywać może na spadek wydatków Rosjan. Według rzecznika Izby Celnej w Olsztynie wysokość rachunków *Tax Free* zgłaszanych przez rosyjskich podróżnych w drodze powrotnej na granicy w pierwszych trzech miesiącach 2015 r. wyniosła 37,7 tys. na kwotę 34,5 mln PLN. Zdaniem służb celnych, z powodu spadku wartości rubla, do Polski przyjeżdżało mniej Rosjan, co skutkowało zmniejszeniem liczby rachunków, jednak ich wartość zwiększyła ze względu na zakup towarów luksusowych tj: firmowych torebek damskich, markowych zegarków, drogich telefonów komórkowych¹⁰².

Z informacji rzecznika Straży Granicznej, wynika iż zmniejszeniu nie uległa liczba Polaków podróżujących co miesiąc do Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej. Szacuje się, iż od wejścia w życie Umowy o małym ruchu granicznym, granicę z Rosją co miesiąc przekracza ok. 230 tys. osób. Są to głównie mieszkańcy strefy przygranicznej, których celem jest zakup tańszego paliwa i papierosów¹⁰³. Wydatki Polaków przekraczających granicę w ramach małego ruchu granicznego były znacznie niższe niż Rosjan i kształtowały się następująco. W I kwartale 2013 roku wyniosły średnio 256 PLN na jedną osobę, II kwartale 242 PLN, III kwartale 249 PLN a w IV kwartale 258 PLN. Natomiast w 2014 roku wydatki w I kwartale wyniosły 275 PLN, w II kwartale 304 PLN, w III kwartale 244 PLN, a w IV kwartale 235 PLN¹⁰⁴.

2014 r., Wydawnictwo. GUS, Warszawa 2014, s.9; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w II kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.11; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w III kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.14; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2015, s.17.

¹⁰² *Warmińsko- Mazurskie. Przyjeżdża mniej Rosjan ale kupują droższe towary.* Źródło: http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,17713706,Warmińsko_mazurskie__Przyjeżdża_mniej_Rosjan__ale.html (2.6.2015).

¹⁰³ *Mniejszy ruch na granicy z Obwodem Kaliningradzkim*, źródło: <http://olsztyn.tvp.pl/18899352/mniejszy-ruch-na-granicy-z-obwodem-kaliningradzkim> (4.06.2015); *Русские не едут: финны закрывают приграничные магазины в отсутствие наших туристов*, za <http://www.ntv.ru/novosti/1296383> (10.06.2015); *Русские не едут: Как туристы влияют на экономики разных стран*, źródło: <http://secretmag.ru/longread/2015/04/03/kak-russki-turist-menaet-mirovuyu-economiku> (4.06.2015).

¹⁰⁴ *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za I kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.14; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za II kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013, s.15; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za III kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.17; *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za IV kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.15; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.8; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w II kwartale 2014 r.*, Wydawnictwo. GUS Warszawa 2014, s.9; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w III kwartale 2014 r.*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s.11; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i*

Uczestnicy małego ruchu granicznego, zarówno Polacy jak i Rosjanie najczęściej pochodzili z miejscowości znajdujących się w odległości 30 km od granicy. Na zakupy udawali się kilka razy w miesiącu. Osoby te stanowiły w I kwartale 2013 roku 62 % ogółu uczestników zaś w IV kwartale 2014 roku 68 % wszystkich przekraczających granicę polsko-rosyjską w ramach małego ruchu granicznego.

Efektom ubocznym, będącym skutkiem rosyjskiego kryzysu ekonomicznego, odnotowanym na granicy polsko-rosyjskiej jest wzrost przemytu dokonywanego przez obywateli rosyjskich. Od połowy 2014 roku próbowali oni wwieźć do Polski znacznie większe niż w okresie wcześniejszym ilości papierosów i bursztynu. Wartość przemytu w strefie nadgranicznej w I kwartale 2015 roku w porównaniu z I kwartałem 2014 roku wzrosła o ponad 300%¹⁰⁵.

Podsumowanie

Umowa o małym ruchu granicznym umożliwiła wielokrotne przekraczanie granicy mieszkańcom strefy objętej aktem prawnym. Na przełomie 2013/2014 roku nastąpił spadek liczby obywateli Federacji Rosyjskiej przyjeżdżających do Polski w ramach małego ruchu granicznego. Oznacza to, iż początkowa faza konfliktu rosyjsko-ukraińskiego wywarła wpływ na ruch graniczny między Federacją Rosyjską i Polską. Począwszy od II kwartału 2014 roku do końca tego roku odnotowano wzrost liczby osób przekraczających granicę w ramach małego ruchu granicznego. Kolejny wyraźny spadek liczby przyjazdów do Polski można odnotować w I kwartale 2015 roku. Hipoteza badawcza postawiona w pracy, w brzmieniu: konflikt rosyjsko-ukraiński przyczynił się do zmniejszenia uczestników małego ruchu granicznego została potwierdzona. Analiza danych statystycznych wykazuje bowiem, że w chwilach przesilenia politycznego do Polski przyjeżdżało mniej Rosjan. Przez cały badany okres systematycznie rosły wydatki Rosjan, co oznacza, iż kupowali oni coraz więcej towarów. Spadek liczby przyjeżdżających w ramach małego ruchu granicznego wystąpił w I kwartale 2015 roku i wiązał się z osłabieniem wartości rubla i nieopłacalnością zakupów.

Polaków za granicą w III kwartale 2014 r. Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014, s14; *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2014 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa 2015, s.17.

¹⁰⁵ *Ujawnione przez Straż Graniczną towary pochodzące z przemytu w I kwartale 2015 r. wg miejsca zatrzymania i rodzajów przedmiotów wartość dane szacunkowe, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=pl/serwis-sg/sg_statystyki_logistyka_wspolpraca/statystyki (12.06.2015).*

Streszczenie

Konflikt rosyjsko-ukraiński rozpoczęty w 2013 roku i trwający przez kolejne dwa lata (2014-2015) doprowadził do ochłodzenia w stosunkach polsko-rosyjskich, ponieważ Polska opowiedziała się po stronie Ukrainy. Celem pracy jest zbadanie czy konflikt rosyjsko-ukraiński wpłynął na ograniczenie liczby przyjeżdżających Rosjan do strefy małego ruchu granicznego i wyjeżdżających do Rosji Polaków. Hipoteza badawcza brzmi: kryzys rosyjsko-ukraiński przyczynił się do spadku uczestników małego ruchu granicznego na granicy polsko-rosyjskiej.

Słowa kluczowe:

Polska , Rosja, Mały ruch Graniczny, wydatki, ruch osobowy

Key words:

Poland, Russia, Small Border Traffic, expenditures, passenger traffic

Bibliografia:

1. *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za I kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013
2. *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za II kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013
3. *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za III kwartał 2013*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2013
4. *Badanie obrotu towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski za IV kwartał 2014*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014
5. *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w I kwartale 2014*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014
6. *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w II kwartale 2014*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014
7. *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w III kwartale 2014*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2014
8. *Ruch Graniczny i wydatki cudzoziemców w Polsce i Polaków za granicą w IV kwartale 2014*, Wydawnictwo GUS, Warszawa 2015
9. E. Matejko, O. Wasilewska, *Polskie przejścia graniczne na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Raport z Badań*, Wydawnictwo Fundacja Batorego, Warszawa 2008.
10. Rozporządzenie Nr 1931/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiające przepisy dotyczące małego ruchu granicznego na zewnętrznych granicach lądowych państw członkowskich i zmieniające postanowienia Konwencji z Schengen, Dz. U UE, L/405 z 30.12.2006.
11. *Turystyka 2012-2013*, Wydawnictwo GUS Warszawa 2013-2014.
12. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej w sprawie przejść granicznych z 22 maja 1992 r., M. P. 2003 nr 37 poz.528.

13. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o zasadach Małego Ruchu Granicznego podpisana w Moskwie 14 grudnia 2011 r., Dz. U 2012, poz.804.
14. Strony internetowe
15. *Czas oczekiwania na przejściach granicznych z Federacją Rosyjską*, źródło: www.grad39.ru/cn_border[2.05.2015]
16. *Dobra Rada dla Rosjan: nie jedźcie zagranicę*, źródło: http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Dobra-rada-dla-Rosjan-nie-jedzcie-za-granice,wid,16997941,wiadomosc.html?ticaid=11509f&_tictsrn=5 (30.05.2014)
17. *Mały Ruch graniczny z Obwodem Kaliningradzkim bardzo popularny coraz więcej Rosjan kupuje w Polsce*, źródło: <http://www.dziennikbaltycki.pl/artukul/957132,maly-ruch-graniczny-z-obwodem-kaliningradzkim-bardzo-popularny-coraz-wiecej-rosjan-kupuje-w-polsce,id,t.html?cookie=1> (24.05.2015)
18. *Из-за падения курса рубля россияне не едут в польские Татры*, źródło: http://ya39.ru/news/society/iz_za_padeniya_kursa_rublya_rossiyane_ne_edut_v_polskie_tatry (10.06.2015)
19. *Polska zrobiła się za droga dla Rosjan*, źródło: <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/kraj/polska-zrobila-sie-droga-dla-rosjan-ograniczaja-u-nas-wydatki/bxxww> (9.06.2015);
20. *Полицейским ограничили выезд за границу*, źródło: <http://www.komiinform.ru/news/111761> (10.05.2015);
21. *Protest właściciela restauracji z Sopotu*, źródło: <http://niezalezna.pl/59064-rosjan-nie-obslugujemy-protest-wlasciciela-restauracji-z-sopotu-przeciw-agresji-putina> (10.06.2015)
22. *Przekroczenia obywateli przez przejścia graniczne czynne w 2012 r.*, za Turystyka 2012, s.148. źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KTS_turystyka_w_2012.pdf (23.04.2015)
23. *Przejścia graniczne z Federacją Rosyjską*, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/pl/serwis-sg/ruch_graniczny/mapa_przejsc/warminsko-mazurskie/gronowo (20.04.2015)
24. *Русские не едут: финны закрывают приграничные магазины в отсутствие наших туристов*, za <http://www.ntv.ru/novosti/1296383> (10.06. 2015)
25. *Русские не едут: Как туристы влияют на экономики разных стран*, źródło: <http://secretmag.ru/longread/2015/04/03/kak-russki-turist-menaet-mirovuyu-economiku> (4.06.2015)
26. *Ruch graniczny środków transportu w I kwartale 2015r.*, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=pl/serwis-sg/sg_statystyki_logistyka_wspolpraca/statystyki (2.06.2015)
27. *Ruch graniczny oraz przepływ towarów i usług na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej na terenie Polski w 2012 r.* Wydawnictwo GUS, Warszawa-Rzeszów 2013, s. 35 źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/CH_ruch_graniczny_na_granicy_UE_na_ter_Polski_2012.pdf (20.04.2015)
28. *Ujawnione przez Straż Graniczną towary pochodzące z przemytu w I kwartale 2015 r. wg miejsca zatrzymania i rodzajów przedmiotów wartość dane szacunkowe*, źródło: http://www.strazgraniczna.pl/wps/portal/tresc?WCM_GLOBAL_CONTEXT=pl/serwis-sg/sg_statystyki_logistyka_wspolpraca/statystyki (12.06.2015)
29. *В Польше предлагают свои санкции против России. Кто пострадает?* źródło: <http://www.rubaltic.ru/article/ekonomika-i-biznes/27102014-MPP> (30.05.2015)
30. *Warminsko- Mazurskie. Przyjeżdża mniej Rosjan ale kupują droższe towary*, źródło: http://wyborcza.biz/biznes/1,100969,17713706,Warminsko_mazurskie__Przyjezdza_mniej_Rosjan__ale.html (2.6.2015)

Przesłanki, formy i intensywność aktywności międzynarodowej podmiotów składowych Federacji Rosyjskiej

Zagadnienie aktywności międzynarodowej podmiotów składowych Federacji Rosyjskiej (regionów) cieszyło się ogromnym zainteresowaniem w środowisku politologów zajmujących się polityką wewnętrzną i zagraniczną Rosji. Analizowane było ono zarówno pod kątem: prawnej instytucjonalizacji zjawiska¹⁰⁶; ewolucji klasycznej dyplomacji państwa i zmiany funkcji dyplomacji jako wyłącznego instrumentu państwa w stosunkach międzynarodowych, a więc utraty monopolu przez państwo w sferze polityki zagranicznej¹⁰⁷; transformacji idei federalizmu we współczesnej Rosji i napięcia w relacjach centrum – regiony, których fragmentem była „paradyplomacja” regionów¹⁰⁸; kształtowania się tożsamości elit regionalnych, mających większe pole manewru w polityce wewnętrznej na skutek aktywności międzynarodowej podległych im regionów¹⁰⁹; oddziaływania na Rosję zjawisk globalizacji i regionalizacji; konsekwencji umiędzynarodowienie regionów z punktu widzenia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa rosyjskiego państwa¹¹⁰.

Po roku 2000, na fali centralizacji systemu stosunków federacyjnych i postępującej dzięki niej konsolidacji wyborczego autorytaryzmu w Rosji, zainteresowanie problemem aktywności międzynarodowej w środowisku akademickim zmniejszyło się¹¹¹. Stało się tak głównie na skutek formalno-prawnego uporządkowania relacji centrum – regiony w tym

¹⁰⁶ И. Бусыгина, Е. Лебедева, *Субъекты федерации в международном сотрудничестве*, „Аналитические Записки, Научно-координационного совета по международным исследованиям”, МГИМО (У) МИД России, Выпуск 3(32) Апрель 2008.

¹⁰⁷ О. Плотникова, *Международное сотрудничество регионов концептуальные подходы*, Новосибирск 2005.

¹⁰⁸ А. Захаров, *Унитарная федерация. Пять этюдов о российском федерализме*, Москва 2008.

¹⁰⁹ А. Chirikova, N. Lapina, *Regional Elite. A Quiet Revolution on a Russian Scale*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), February 2001.

¹¹⁰ J. Perović, *Internationalization of Russian Regions and the Consequences for Russian Foreign and Security Policy*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), April 2000.

¹¹¹ А. Kuznetsov, *Theory and Practice of Paradiplomacy. Subnational governments in international affairs*, Routledge 2015.

zakresie (skutkujących mniejszą ilością sporów i konfliktów), a także w wyniku podporządkowania władz regionalnych centrum, w wymiarze prawnym i politycznym, co spowodowało, że współpraca międzynarodowa regionów „wpisana” została w ogólny nurt rosyjskiej polityki zagranicznej. Na przekór malejącemu zainteresowaniu problemem, autor stoi na stanowisku, że zjawisko umiędzynarodowienia regionów Rosji, nie traci praktycznego znaczenia tak z punktu widzenia kształtu relacji centrum – regiony, jak i możliwości promocji przez centrum federalne interesów Rosji na arenie międzynarodowej.

Z metodologicznego punktu widzenia najistotniejszym problemem badawczym jest ukazanie różnic i podobieństw pomiędzy dwoma okresami historycznymi związanymi z okresem rządów Borysa Jelcyna i Władimira Putina, które to rządy odpowiednio symbolizują okres dynamicznego i autonomicznego rozwoju „paradyplomacji” i okres jej tyleż stopniowej co nieubłaganej „nacjonalizacji”.

W wymiarze metodologicznym autor kieruje się matrycą badawczą, zaproponowaną przez Aleksandra Kuzniecowa, która to matryca oferuje możliwość całościowego przeanalizowania problemu aktywności międzynarodowej regionów państwa narodowego. Istotne miejsce w rzeczonyj matrycy obok takich kwestii jak instytucjonalizacja prawna „paradyplomacji”, czy stosunek centrum wobec aktywności międzynarodowej regionów zajmuje problem przesłanek i form aktywności na forum międzynarodowym tych ostatnich¹¹².

Celem artykułu jest więc ukazanie problemu przesłanek, form, a także intensywności aktywności międzynarodowej regionów Rosji w ujęciu dynamiczno-komparatywnym, w obrębie cezury lat 1991 – 2015. Autor zamierza wskazać główne czynniki, które z perspektywy czasu miały i/lub wciąż mają decydujący wpływ na wyszczególnione elementy składowe procesu aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów, a także poddać wspomniane elementy typologizacji. Ważne miejsce poświęcone jest także próbom klasyfikacji regionów ze względu na stopień ich umiędzynarodowienia.

Analiza powyższych zagadnień, w tym także przeprowadzona komparatystyka i typologizacja tak przesłanek jak i form aktywności międzynarodowej regionów, pozwoli w szerszej perspektywie na lepsze zrozumienie procesu ewolucji modelu relacji centrum – regiony w wymiarze aktywności międzynarodowej tych ostatnich i może „dobrze przysłużyć się” badaniom nad konsolidacją określonego modelu tychże relacji.

¹¹² A. Kuznetsov, *Theory and Practice of Paradiplomacy...*, *op.cit.*, s. 116.

1. Typologia form aktywności międzynarodowej regionów Rosji

Przyjmując klasyczny podział Ivo Duchacheka dotyczący aktywności międzynarodowej regionów państw narodowych określanych też mianem „paradyplomacji”, Andrieja Makrzczewa zaobserwować można w przypadku Rosji następujące jej formy:

- współpracę przygraniczną (transgraniczną), odbywającą się na poziomie mikroregionalnym;
- „paradyplomację” transregionalną – współpraca realizowana jest z udziałem regionów, które co prawda ze sobą nie sąsiadują, ale wchodzą w skład państw, graniczących ze sobą);
- „paradyplomację” makroregionalną – aktywność międzynarodowa regionów nieograniczoną przez ramy geograficzne¹¹³.

Stosując typologię wspomnianej aktywności, która uwzględniałaby sposób zaangażowania regionów we współpracę międzynarodową, można wyszczególnić aktywność bezpośrednią i pośrednią. W odniesieniu do form bezpośredniej aktywności regionów Rosji mamy do czynienia m.in. z:

- tworzeniem podstaw prawnych aktywności międzynarodowej, które to działanie było szczególnie ważne i rozwijało się dynamicznie w okresie lat 90. Wówczas to rosyjskie regiony po raz pierwszy zetknęły się z możliwością współpracy ze światem zewnętrznym, a jednocześnie poszukiwały legitymizacji formalno-prawnej dla swych działań zewnętrznych.
- Współpracą przygraniczną realizowaną w formacie współpracy region – region i jednostka samorządu terytorialnego – jednostka samorządu terytorialnego. Współpraca ta jest w Rosji realizowana w ograniczonym stopniu w skutek ustawodawczej „próżni” na poziomie federalnym w zakresie zasad realizacji wspomnianej współpracy przygranicznej¹¹⁴. Brak ustawodawstwa nie eliminuje np. możliwości udziału rosyjskich regionów i jednostek samorządu terytorialnego

¹¹³ A. Makarychev, *Russian Regions as International Actors*, “Demokratizatsiya”, vol. 7, no. 4, Fall 1999, s. 508.

¹¹⁴ Доклад Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации 2009 Года. О состоянии законодательства в Российской Федерации. Мониторинг правового обеспечения основных направлений внутренней и внешней политики, Москва, 2010, <http://council.gov.ru/media/files/41d44f244098908a7989.pdf> (07.12.2015).

w pracach euroregionów, które to uznawane są za „główną zinstytucjonalizowaną formę współpracy przygranicznej” w Rosji. Euroregiony z rosyjskim udziałem wchodzą w skład Stowarzyszenia Europejskich Regionów Przygranicznych¹¹⁵.

- Utrzymywaniem przez regiony kontaktów z zagranicą w celu przyciągania inwestorów i/lub podnoszenia poziomu międzynarodowej rozpoznawalności regionu, które to zadania realizowane były i są głównie za pośrednictwem struktur regionalnych ale ze względów finansowych coraz częściej z udziałem struktur federalnych: ambasad, konsulatów, misji handlowych. Do wyjątków należy więc aktywność międzynarodowa w tym wymiarze realizowana przez Tatarstan dysponujący 16 przedstawicielstwami zagranicznymi otworzonymi w latach 90.¹¹⁶ czy Sankt-Petersburg, który utrzymywał sieć centrów informacyjno-biznesowych składającą się z 13 ośrodków, zlokalizowanych głównie w krajach bałtyckich i nordyckich¹¹⁷.

Pośrednia aktywność międzynarodowa charakteryzuje się oddziaływaniem przez władze regionalne na instytucje federalne odpowiedzialne za realizację rosyjskiej polityki zagranicznej. W takim rozumieniu do grona instytucji zaangażowanych w realizację „paradyplomacji” można by zaliczyć Radę Federacji (izbę regionów), szczególnie w okresie lat 90., kiedy jej członkami *ex-officio* byli szefowie władz wykonawczych i ustawodawczych podmiotów składowych Rosji.

Niekiedy ta – pośrednia – forma aktywności międzynarodowej przybierała interesujące formy, polegające m.in. np. na naśladowaniu przez ustawodawcę federalnego rozwiązań regionalnych, chociażby w dziedzinie ochrony inwestycji zagranicznych, funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych. Inną rozpowszechnioną formą realizacji tej formy aktywności międzynarodowej regionów był udział władz regionalnych w negocjacjach pomiędzy Federacją Rosyjską a obcym państwem. Rosyjsko-norweskie negocjacje ws. umowy o delimitacji akwenu morskiego na Morzu Barentsa w roku 2010 toczyły się z udziałem władz obwodu murmańskiego¹¹⁸.

¹¹⁵ Р. Туровский, *Субнациональные регионы в глобальной политике (на примере России)*, „Полис. Политические исследования” 2011, № 2., s. 101.

¹¹⁶ G. Sharafutdinova, *Opportunities and Limits of Self-Creation and Identity Politics: Tatarstan's Paradiplomatic Project, [w:] Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries, Histories Revived or Improvised?* (Slavic Eurasian Studies, No. 7) Kimitaka Matsuzato (red.), Hokkaido University, 2005, s. 393.

¹¹⁷ A. Sergunin, P. Joenniemi, *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy: The Case of Russia's Arctic Subnational Actor*, „Eurasia Border Review”, vol. 5, no. 2, Fall 2014., s. 11-12.

¹¹⁸ A. Sergunin, P. Joenniemi, *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy...*, *op.cit.*, s. 11-12.

Regiony graniczne takie jak obwód pskowski, graniczący z Białorusią, Estonią i Łotwą, wykorzystywane były w latach 90. w charakterze poligonu doświadczalnego w odniesieniu do możliwych form rozwiązywania kwestii bezpieczeństwa granic państwowych. W regionach granicznych przedstawiciele lokalnych społeczności w większości zasilali szeregi służby granicznej. Centrum federalne przez cały okres lat 90. korzystało z zasobów regionów: finansowych, administracyjnych, organizacyjnych, w celu realizacji zadań obronność kraju i ochrony granic. W warunkach niedoboru środków finansowych, było ona faktycznie uzależnione od regionów, w zakresie kwestii dotyczących stacjonowania wojsk, utrzymania poligonów i przeprowadzania manewrów, logistyki, dostaw żywności, modernizacji infrastruktury granicznej. Centrum *de facto* przerzucało na barki regionów granicznych odpowiedzialność za zwalczanie zjawiska przemytu i nielegalnej migracji, ustanawianie procedur celnych¹¹⁹.

Podjmując problem pośrednich form aktywności międzynarodowej regionów po roku 2000, na podstawie poczynań rządu federalnego cechujących się instrumentalnym wykorzystywaniem regionów w procesie realizacji rosyjskiej polityki zagranicznej, można pokusić o rozbudowanie istniejącej typologii o podział na formy aktywne i pasywne działań pośrednich. W przypadku działań pasywnych regiony są przedmiotem zainteresowania centrum ze względu na możliwość wykorzystania ich zasobów w procesie realizacji zakładanych celów w polityce zagranicznej, np. terytorium regionów pogranicza rosyjsko-kazachstańskiego służy rozwojowi współpracy pomiędzy Rosją a Kazachstanem bez udziału władz samych regionów¹²⁰ i/lub są nakłaniane do współpracy, w odniesieniu do działań aktywnych, regiony starają się wykorzystać aktywność centrum federalnego w sferze polityki zagranicznej i np. brać udział w delegacjach zagranicznych urzędników federalnych *vide* udział gubernatora obwodu swierdłowskiego Eduarda Rossela w wizycie Władimira Putina w Bawarii¹²¹.

¹¹⁹ A. Makarychev, *Russian Regions as International Actors...*, *op.cit.*, s. 508-510.

¹²⁰ Р. Туровский, *Субнациональные регионы в глобальной политике...*, *op.cit.*, s. 100-101.

¹²¹ A. Kuznetsov, *Paradiplomacy as the Domestic Source of Russian Foreign Policy An Analysis on the basis of theoretical framework Paper Prepared for the 50th Annual International Studies Association Meeting*, New York, February 15-18, 2009
http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/3/1/1/7/5/pages311753/p311753-1.php
(07.12.2015).

2. Przesłanki aktywności międzynarodowej regionów.

Geneza aktywności międzynarodowej podmiotów składowych Federacji Rosyjskiej związana jest z rozpoczynającymi się w początkach lat 90. w RFSRR/Federacji Rosyjskiej równoległymi eksperymentami z budową gospodarki wolnorynkowej, demokratyzacją i decentralizacją funkcji władczych. Poprzedzone były one rozpadem Związku Radzieckiego i zakończeniem zimnej wojny – co dało rosyjskim regionom możliwość skorzystania z dobrodziejstw globalizacji i regionalizacji.

Analizując dyskurs akademicki podnoszący problem przesłanek skłaniających rosyjskie regiony do angażowania się we współpracę międzynarodową, daje się łatwo zauważyć, że rozpada się on na dwa okresy, których geneza związana jest z historyczną ewolucją rosyjskiego federalizmu i całego systemu politycznego. Pierwszy okres łączony jest z początkami transformacji systemowej w Rosji, w drugim okresie aktywność regionów postrzega się przez pryzmat centralizacji (i defederalizacji) rosyjskiego systemu politycznego rozpoczynającej się po roku 1999. Analogiczna metodologia stosowana jest także w trakcie podejmowanych prób zdefiniowania generalnego modelu relacji centrum – regiony w odniesieniu do aktywności międzynarodowej regionów.

Problem przesłanek pobudzających rosyjskie regiony do podejmowania współpracy międzynarodowej stanowi przedmiot debaty politologicznej. Wspomniane przesłanki można, zdaniem autora, podzielić na dwie główne kategorie, na podstawie następujących wytycznych, mających wpływ na podjęcie decyzji o zaangażowaniu się we współpracę międzynarodową przez region(-ny), a które:

1. związane są z obecnością i oddziaływaniem czynników strukturalnych i procesualno-behawioralnych;

2. odnoszą się do oddziaływaniu czynników wewnętrznych (politycznych, społeczno-gospodarczych) i zewnętrznych (mowa tu procesach dokonujących się poza granicami rosyjskiego systemu politycznego).

„Wpisując” powyższą typologię w kontekstu historyczny transformacji systemowej w Rosji, można zauważyć, że o ile w pierwszym okresie transformacji systemowej w Rosji na plan pierwszy wysuwały się przede wszystkim czynniki wewnętrzne (decentralizacja, demokratyzacja, nacjonalizm), czynniki zewnętrzne, jak globalizacja i regionalizacja odgrywały równie istotną rolę – tworzyły kontekst, dawały możliwość uwolnienia energii generowanej przez czynniki wewnętrzne, o tyle w drugim okresie, związanym z centralizacją

i przewyciężaniem dziedzictwa decentralizacji lat 90. czynniki zewnętrzne definitywnie schodzą na plan dalszy. Kreml przejmując kontrolę nad regionami, ograniczył im możliwość reagowania na bodźce płynące ze zewnątrz, co staje bardziej zrozumiałe jeśli weźmie się pod uwagę stosunek elit kremlowskich do takich pojęć jak globalizacja, suwerenność międzynarodowa, strefa interesów¹²².

Jeśli mowa o przesłankach zewnętrznych współpracy międzynarodowej z udziałem regionów takich jak globalizacja i regionalizacja to dla wielu z nich była to realna szansa na rozwój społeczno-gospodarczy możliwy poprzez udział w globalnej wymianie towarowej i/lub w procesach współpracy regionalnej. Doświadczenia europejskich regionów stały się dla rosyjskich liderów regionalnych atrakcyjnym punktem odniesienia i źródłem inspiracji i argumentacji na rzecz rozwoju współpracy z państwami Europy Zachodniej i Środkowej. Tego rodzaju aktywność była wolna od gróźb secesji i apeli nacjonalistycznych.

Analizując kwestię czynników wewnętrznych można zauważyć, że część podmiotów Federacji Rosyjskiej traktowała aktywność międzynarodową także w kategoriach sposobu na zwiększenie ich autonomii decyzyjne, dawała ona bowiem dostęp do dodatkowych zasobów (zewnętrznych), umożliwiających dalsze uniezależnienie się od centrum. Rozwój współpracy międzynarodowej stanowił element procesu emancypacji regionów rozpoczętej w okresie „parady suwerenności” i dowód na potwierdzenie istnienia podziału centrum – peryferia. Tej formie aktywności towarzyszyły hasła i deklaracje nacjonalistyczne i separatystyczne. Aktywność międzynarodowa takich regionów jak Tatarstan czy Baszkortostan stanowiła logiczną kontynuację ich walki o uzyskanie szczególnego statusu w ramach Federacji Rosyjskiej.

Pozostając w nurcie rozważań nad wewnętrznymi przyczynami podejmowania aktywności międzynarodowej, warto odnotować fakt, że niektóre z rosyjskich regionów, których położenie geograficzne, pozwalało na klasyfikowanie ich jako peryferyjne, podejmowały na przekór uwarunkowaniom strukturalnym aktywność międzynarodową. Było to więc wyraz chęci przewyciężenia kompleksu prowincji i poczucia marginalności. W ich dążeniu do przewyciężenia kompleksu prowincji i poczucia marginalności, peryferyjność była – paradoksalnie – ich jedynym atutem. Peryferyjność stawała się atutem, jako, że podejmowały one unikalną funkcję pośrednika, mediatora, „pomostu” pomiędzy Rosją

¹²² M. Leichtova, *Misunderstanding Russia Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate Publishing, 2014, s. 21-26; B. Lo, *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era. Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave, Macmillan, 2002, s. 103-118; *Every Village With Its Own Foreign Ministry?*, “RFE/RL. Russia Report”, March 31, 1999.

a innymi aktorami regionu Europy Północnej, również często klasyfikowanymi jako peryferyjne¹²³. Podobne zachowanie charakterystyczne było chociażby dla Finlandii, która po wstąpieniu do UE zainicjowała program Północnego Wymiaru. Przewyciężyła swój status peryferyjny – „wynała” dla siebie rolę w ramach Unii Europejskiej – pośrednika we współpracy unijno-rosyjskiej, sprowadzając ją jednocześnie na płaszczyznę regionalną i pragmatyczną, pozbawioną wątków politycznych. Północny Wymiar UE realizowany z udziałem regionów peryferyjnych dawał szansę na rozwój współpracy z Rosją nie tylko z pominięciem wielkiej polityki ale też do pewnego stopnia mógł się toczyć bez konieczności angażowanie samego Kremla.

Wiele regionów – w szczególności wspomnianej już Północno-Zachodniej Rosji czy też Dalekiego Wschodu – było zmuszonych do współpracy z zagranicą na skutek brak środków służących zaspakajaniu potrzeb materialnych ich mieszkańców. Centrum federalne w warunkach głębokiego kryzysu gospodarczego lat 90. nie było bowiem zdolne zaspokoić ich potrzeb w zadawalającym stopniu.

Niekiedy motywom wewnętrznym i zarazem strukturalnym np. ekonomicznym, towarzyszyły kwestie polityczne – dążenie do większej samodzielności, a także przesłanki natury etno-polityczne i etno-religijnej. Doskonałym przykładem łączenia niemal wszystkich wspomnianych przesłanek aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów był Tatarstan, w przypadku którego za działaniami w pełni racjonalnymi (ekonomicznymi) podążały ambicje usamodzielniania się od centrum i chęć utrzymania więzi ze wspólnotą islamską¹²⁴.

Mówiąc o kwestiach procesualno-behawioralnych warto podkreślić, że w przypadku Rosji, przynajmniej do pierwszych lat XXI wieku, aktywność międzynarodowa regionów rozwijała się tyleż dynamicznie i chaotycznie co również niekiedy świadomie wbrew interesom Kremla, naruszając autorytet władz federalnych, delegitymizując jego działania na arenie międzynarodowej, w tym także podjęte zobowiązania międzynarodowe. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać nie w przesłankach strukturalnych, a czysto polityczno. Poczynania niektórych regionów na arenie międzynarodowej służyły bowiem budowie politycznego kapitału ich liderów, stojących na czele regionalnych „maszyn polityczno-wyborczych” funkcjonujących w dług zasad patronalno-klientelistycznych. Działo się to bowiem w czasach kiedy w Rosji wciąż obecne było zjawisko rywalizacji politycznej, chociażby w postaci powszechnych wyborów gubernatorskich. Sztandarowymi przykładami polityków regionalnych, których aktywność międzynarodowa pozostawała w konflikcie z

¹²³ A. Sergunin, P. Joenniemi, *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy...*, *op.cit.*, s. 21.

¹²⁴ G. Sharafutdinova, *Opportunities and Limits of Self-Creation and Identity Politics...*, *op.cit.*, s. 394.

oficjalnym stanowiskiem władz federalnych byli: Jewgienij Nazdratienko i Jurij Łużkow. O ile w przypadku gubernatora Kraju Nadmorskiego, torpedującego próby podejmowane przez Kreml ustanowienia dobrosąsiedzkich relacji z Chinami w grę wchodziła próba zdobycia społecznej legitymacji na poziomie regionalnym, o tyle mer Moskwy, kwestionujący integralność terytorialną Ukrainy, „grał w lidze federalnej – miał ogólnorosyjskie ambicje polityczne, które zresztą ujawnił w roku 1999 podczas wyborów do Dumy Państwowej¹²⁵.

Po roku 2000 do grona istotnych, wewnętrznych przesłanek aktywności międzynarodowej regionów „awansowała” inspiracja do działania ze strony centrum federalnego. Kreml jeszcze przed rokiem 2000 z sympatią spoglądał w stronę w stronę tych inicjatyw regionalnych, które korespondowały z jego interesami. Jednak dopiero po roku 2000 – dysponując dodatkowymi zasobami, tak materialnymi, jak i niematerialnymi (społeczna legitymizacja dla działań centralizacyjnych) – mógł efektywnie stymulować rozwój współpracy międzynarodowej regionów z wybranymi państwami i/lub regionami, w kształcie i w obszarach najbardziej pożądanym.

Nieco inne podejście do problemu aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów proponuje Rościsław Turowski, który koncentruje się nie tylko na problemie motywów aktywności regionów ale wskazuje także na subiektywne oczekiwania aktorów zaangażowanych we współpracę międzynarodową jako czynnik decydujący o podjęciu określonego rodzaju współpracy. Pisze on o trzech modelach udziału regionów w aktywności międzynarodowej z uwzględnieniem podmiotu/podmiotów stymulujących tego typu aktywność. Są to model: administracyjny, sieciowy i korporacyjny. Nie ulega wątpliwości, że dominującym modelem w rosyjskich realiach był i pozostaje niezmiennie model administracyjny. Charakteryzuje się on tym, że aktywność międzynarodowa regionu opiera się na działaniach zinstytucjonalizowanych grup interesów pod postacią elit biurokratycznych, funkcjonujących w ramach swych formalnych pełnomocnictw. Cele administracyjnej „paradyplomacji” mogą sprzyjać interesom całej wspólnoty (regionu) lub być mechanizmem zaspakajania interesów biurokracji, niekiedy całkiem oderwanych od rzeczywistości¹²⁶. W literaturze przedmiotu mówi się o np. motywacji „ja też!” (*me-tooism*), co oznacza, że władze regionu chcą uczestniczyć w aktywności międzynarodowej tylko dlatego, że inne, sąsiednie regiony też to robią, czują się zazdrosne o pozyskiwane zasoby lub uznają współpracę międzynarodową za działanie na tle prestiżowe, że. Postępujący proces

¹²⁵ A. Chirikova, N. Lapina, *Regional Elite. A Quiet Revolution on a Russian Scale...*, *op.cit.*, s.43.

¹²⁶ P. Туrowsкий, *Субнациональные регионы в глобальной политике...*, *op.cit.*, s. 100.

centralizacji systemu stosunków centrum-regiony powoduje tylko tyle, że władze centralne wykorzystują regiony instrumentalnie, w celu zaspakajanie swych własnych interesów, kosztem interesów lokalnych grup elit, w tym także regionalnej biurokracji¹²⁷.

3. Poziom intensywność aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów

W literaturze przedmiotu mamy do czynienia z obecnością rozbudowanych badań nad zagadnieniem zróżnicowania poziomu intensywności współpracy międzynarodowej regionów Rosji i ich źródeł, powstających tak w Rosji, jak i poza jej granicami. Dostępne są wyniki badań, które ujawniają określone wzorce aktywności regionów z uwzględnieniem ich cech strukturalnych. Porównywane są także rosyjskie makroregiony – zadanie to jest ułatwione na skutek powołania do życia po roku 2000 instytucji okręgów federalnych, będących polityczno-administracyjnym ogniwem w łańcuchu pionowo zintegrowanej struktury władzy wykonawczej, ułatwiającej Kremlowi kontrolę na poczynaniach władz regionalnych i koordynację działań federalnych agend w regionie z myślą o realizacji powyższego zadania¹²⁸.

W przypadku Rosji skala aktywności międzynarodowej regionów związana jest z takimi ich cechami strukturalnymi jak: wielkość terytorium, potencjał społeczno-gospodarczy i kulturalny. Istotne znaczenie mają przesłanki zaangażowania regionu we współpracę ze światem zewnętrznym. Zasobność regionu przesądza o natomiast o finansowej zdolności do ponoszenia ciężaru utrzymywania misji i przedstawicielstw zagranicznych, mających zaspokoić oczekiwania regionu. Istnieje bardzo wyraźna zależność pomiędzy aktywnością gospodarczą i polityczną regionów na arenie międzynarodowej. Wzmocnionej aktywności gospodarczej zawsze towarzyszy znaczący poziom aktywności politycznej, z drugiej strony część regionów mimo politycznego zaangażowania we współpracę ze światem zewnętrznym, nie jest w stanie wiele zaoferować swym partnerom w wymiarze gospodarczym. Aktywność gospodarcza nie nadąża za polityczną wolą współpracy.

O ile powyższe konstatacje nie są odkrywcze z punktu widzenia studiów porównawczych nad „paradyplomacją”, o tyle w przypadku Rosji zaskakująco kształtuje się

¹²⁷ A. Kuznetsov, *Theory and Practice of Paradiplomacy...*, op.cit., s.116.

¹²⁸ W. Reisinger, H. Yoo, *Russian Regional Foreign Policy Looking East And West*, Prepared for presentation at the 53rd Annual Convention of the International Studies Association San Diego, CA, April 1-4, 2012, http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1101&context=polisci_pubs (07.12.2015).

problem wpływu szeroko pojmowanej geografii. Jednocześnie należy zaznaczyć, że ma on szereg możliwych płaszczyzn analizy.

Po pierwsze znaczący wpływ na aktywność w sferze współpracy międzynarodowej regionów wywiera skład etniczna struktury społecznej regionu i związany z nią status prawno-konstytucyjny (pochodna etno-terytorialnego modelu rosyjskiego federalizmu). Sama specyfika statusu podmiotu jako regionu wyodrębnianego na podstawie kryterium narodowościowego nie jest jednak wystarczającą przesłanką gwarantującą aktywny udział we współpracy międzynarodowej. Konieczna są, jak dowodzą tego przykłady Jakucji (Sacha) i Tatarstanu, Baszkortostanu, dodatkowe przesłanki, przede wszystkim natury ekonomicznej, w postaci obecności surowców naturalnych, parku przemysłowego, terenów inwestycyjnych, zjawiska dywersyfikacji gospodarczej, a także przychylności administracyjnej. Słowem komentarza należy wspomnieć, że liderem pod względem liczby zawartych umów międzynarodowych, są miasta federalne – średnia liczba 65 porozumień, w przypadku obwodów i krajów – podmiotów wyodrębnianych na podstawie kryterium geograficznego i historycznego, głównie etnicznie rosyjskich – 10,1 porozumienia, w przypadku republik i obwodów autonomicznych – 3 porozumienia¹²⁹.

Po drugie, znaczenie czynnika geograficznego można rozpatrywać w kontekście przygranicznego charakteru regionu. W rosyjskich realiach status graniczny nie gwarantuje sukcesów w sferze aktywności międzynarodowej. Sąsiedztwo granicy państwowej nie zawsze jest błogosławieństwem, często wręcz jest przekleństwem dla regionów przygranicznych. Szczególnym źródłem zagrożenia obecnym w warunkach rosyjskich (zdeteminowanym przez historię, geografę i strukturę etniczną współczesnej Rosji) jest tzw. transgraniczna zorganizowana przestępczość etniczna. W przypadku rosyjskiego Dalekiego Wschodu mowa jest o zorganizowanych grupach przestępczych o chińskich korzeniach, które trudnią się przemytem ludzi, alkoholu, nielegalnym obrotem surowcami strategicznymi np. drewnem¹³⁰.

Problem granicy oddziałującej na charakter aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów i jej intensywność, jest postrzegany przez pryzmat funkcjonalnej teorii klasyfikacji granic. Zgodnie z jej wykładnią, rosyjskie granice spełniają wiele funkcji, na pewno nie można powiedzieć o nich, że spełniają w przeważającej większości przypadków funkcję kontaktową – nie są postrzegane jako miejsce nawiązywania współpracy. Dominuje funkcja filtrująca i funkcja bariery. Turowski wskazuje również, że w zależności od położenia

¹²⁹ W. Reisinger, H. Yoo, *Russian Regional Foreign Policy Looking East And West...*, *op.cit.*, s. 15.

¹³⁰ И. Насыров, *Федерализм и политические механизмы координации взаимодействия регионов и Центра в области международного сотрудничества*, „Федерализм” 2005, № 3 (39), s.152.

geograficznego granice będą mieć w Rosji różne funkcje – o ile w przypadku Białorusi można mówić o funkcji integrującej, o tyle granica z Kazachstanem i do nie dawna z Ukrainą, miały spełniać funkcję łączącą¹³¹.

Co więcej w wymiarze geograficzno-granicznym istotne znaczenie ma „jakość” sąsiedztwa. Charakter i intensywność współpracy międzynarodowej rosyjskiego regionu zależna jest od tego czy mamy do czynienia z regionem położonym w europejskiej (północno-zachodniej) części Rosji, czy też północnokaukaskiej lub dalekowschodniej. O ile w przypadku Północno-Zachodniej Rosji tamtejsze regiony mogły korzystać chociażby z dobrodziejstw oferowanych przez instytucję euroregionów, zinstytucjonalizowane unijne formy wsparcia dla współpracy transgranicznej (przygranicznej), liczyć na zainteresowanie ze strony regionów granicznych, chociażby Polski, o tyle w przypadku pozostałych regionów nie mogło być mowy o tak sprzyjających warunkach rozwoju współpracy co w przypadku odcinka zachodniego i północno-zachodniego. W konsekwencji nie wszystkie rosyjskie regiony graniczne identyfikowały się jako „okna” Rosji na świat. Część z nich identyfikowało się w charakterze „wysuniętych placówek”, w związku z tym koncentrowały się na powstrzymywaniu negatywnych wpływów napływających ze świata zewnętrznego, głównie z bezpośredniego sąsiedztwa. Widać przy tym pewną (geograficzną) prawidłowość, bowiem to regiony Południa Rosji przede wszystkim identyfikowały się jako „wysunięte placówki”.

W przypadku Rosji wielkość terytorium (w tym także jej „rozciągnięcie terytorialne”) może być przeszkodą z punktu widzenia rozwoju współpracy międzynarodowej, generuje bowiem znaczne koszty związane z nawiązywaniem i podtrzymaniem współpracy międzynarodowej. Powoduje to, że określone grupy regionów podtrzymują współpracę głównie lub wyłącznie z tymi regionami i państwami świata, które są im geograficznie najbliższe. Jeśli powiązać tę konstatację z faktem, że Europa Zachodnia oferuje wyjątkowo dużo możliwości i zróżnicowanych form współpracy, staje się zrozumiałe nie tylko to, że: regiony Północno-Zachodniej Rosji współpracują z państwami europejskimi, Południa z Kazachstanem a Syberii i Dalekiego Wschodu z państwami Azji Południowo-Wschodniej, ale także to, że wyraźną przewagę w dziedzinie współpracy międzynarodowej mają regiony następujących okręgów federalnych: Północno-Zachodniego – 19,8 porozumienia, Południowego – 13,7 i Centralnego – 13 porozumień, jeśli przyjąć za kluczowy wyznacznik umiędzynarodowienia liczbę zawartych porozumień międzynarodowych. Stawkę zamykają

¹³¹ P. Туровский, *Субнациональные регионы в глобальной политике...*, *op.cit.*, s. 104.

regiony północnokaukaskiego okręgu federalnego – 3 porozumienia i dalekowschodniego – 3,2¹³². Niektóre regiony jak Moskwa czy Sankt-Petersburg „zawyżają średnią” swoich okręgów, deformując wyniki badań ilościowych, nie tylko ze względu na szczególną aktywność, ale także ze względu na możliwości oferowane przez status pierwszej i drugiej historycznej stolicy Rosji. Zwraca uwagę niski stopień umiędzynarodowienia rosyjskiego Dalekiego Wschodu, zaskakujący pomimo, wydawałoby się atrakcyjnego położenia w dynamicznie rozwijającym się gospodarczo regionie Azji Północno-Zachodniej. To wyraźne odstawanie pod względem umiędzynarodowienia regionu dalekowschodniego (federalnego okręgu dalekowschodniego) od innych makroregionów pod względem akumulacji kapitału zagranicznego (5% udział na tle pozostałych okręgów federalnych) czy w eksporcie (4% udział), jest zapewne pochodną niewielkiej liczby ludności i skromnego potencjału przemysłowego i rolnego¹³³. Degradacja regionu Syberii i Dalekiego Wschodu stanowi geopolityczne zagrożenie dla Rosji¹³⁴.

W literaturze przedmiotu podkreśla się dość często korzystny wpływ demokracji (demokratyzacji) na rozwój współpracy międzynarodowej regionów. W przypadku Rosji ten czynnik strukturalny, tj. charakter systemu politycznego nie ma wpływu na poziom intensywności kontaktów międzynarodowych. Doświadczenie aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów w latach lat 90. wykazało, że znaczącą aktywnością w tej sferze można było zaobserwować zarówno na przykładzie regionów „demokratycznych” jak obwód niżegorodzki pod rządami Borysa Niemcowa, jak i „autorytarnych” w rodzaju Moskwy kierowanej przez Jurija Łużkowa – wyznającego z jednej strony poglądy skrajnie liberalne w sferze socjo-ekonomicznej, a z drugiej zaś będącego zagorzałym zwolennikiem radzieckiego, tradycyjnego modelu koncentracji władzy i twórcy doskonałego systemu patronalno-klientelistycznego¹³⁵.

Część autorów zwraca także uwagę, że umiędzynarodowienie regionu i jego sukcesy w obszarze „paradyplomacji” wynikają w dużym stopniu z woli i zainteresowania centrum aktywnością regionu. Przed rokiem 2000 w polityce centrum federalnego w odniesieniu do aktywności międzynarodowej regionów Federacji Rosyjskiej szczególne miejsce zajmowały obwody niżegorodzki i samarski, które uznawane były za pionierów w sferze rozwoju procesów wolnorynkowych i przyciągania inwestycji zagranicznych. Kreml doceniał ich

¹³² W. Reisinger, H. Yoo, *Russian Regional Foreign Policy Looking East And West...*, *op.cit.*, s.15.

¹³³ C. Ross, *Federalism and democratisation in Russia*, Manchester University Press, 2002, s. 89.

¹³⁴ V. Ryzhkov, R. Turovsky, *Rise of the Regions*, „Russia in Global Affairs”, no.4. 2013.

¹³⁵ O. Alexandrov, *The City of Moscow in Russia's Foreign and Security Policy. Role, Aims and Motivations*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), April 2001, s. 13.

wartość i znaczenie z punktu widzenia możliwości „rozciągania” ich doświadczeń na inne regiony, w związku z tym w swych działaniach międzynarodowych zyskiwały one wsparcie Kremla¹³⁶. Przykład Sankt-Petersburga po roku 2000 pokazuje natomiast, że region może mieć rozbudowaną sieć kontaktów gospodarczych, kulturalnych ze światem, w szczególności z Europą, ponieważ Kreml uznaje taką współpracę za korzystną dla Federacji Rosyjskiej jako całości i podejmuje działania na rzecz jej dalszego stymulowania¹³⁷. Podobnie rzecz będzie miała miejsce z regionami rosyjskiego Dalekiego Wschodu, które zachęcane są do współpracy z chińskimi regionami, co znacznie podnosi poziom ich umiędzynarodowienia¹³⁸ (*Информация о ходе реализации Программы сотрудничества между регионами Дальнего Востока и Восточной Сибири РФ и Северо-Востока КНР...*). Te ostatnie ewidentnie wymagają wsparcia centrum, bowiem jak zostało to już zaakcentowane region pogrąża się w społeczno-gospodarczej zapaści, a jego modernizacja wydaje się być niemożliwa do realizacji bez (zdywersyfikowanego) zaangażowania inwestycyjnego państw regionu Azji Północno-Wschodniej (Ryzkhov, Turovsky, 2013).

4. Typologia regionów Rosji z uwzględnieniem poziomu ich umiędzynarodowienia

W rosyjskiej literaturze problem zróżnicowanego umiędzynarodowienia regionów we współpracy ze światem zewnętrznym zarówno pod kątem intensywności, jak i charakteru tych relacji rozpatruje się przez pryzmat dywersyfikacji społeczno-gospodarczej i etno-kulturowej rosyjskich regionów. Można przyjąć, że poziom aktywności międzynarodowej regionów (ich umiędzynarodowienie), odzwierciedla faktyczny stan zróżnicowania (asymetrii) regionów, jeśli chodzi o ich potencjał gospodarczy i stopień rozwoju społecznego¹³⁹.

Jurij Diemjanienko wskazuje na trzy grupy czynników determinujących stopień umiędzynarodowienia regionów: geograficzny (geo-ekonomiczne położenie regionu –

¹³⁶ A. Chirikova, N. Lapina, *Regional Elite. A Quiet Revolution on a Russian Scale...*, *op.cit.*, s. 44.

¹³⁷ W. Reisinger, H. Yoo, *Russian Regional Foreign Policy Looking East And West...*, *op.cit.*, s.23; A. Sergunin, P. Joenniemi, *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy...*, *op.cit.*, s. 24.

¹³⁸ *Информация о ходе реализации Программы сотрудничества между регионами Дальнего Востока и Восточной Сибири РФ и Северо-Востока КНР (2009 – 2018 годы) в 2014 году, Ассоциация экономического взаимодействия субъектов Российской Федерации „Дальний Восток и Забайкалье”*, źródło: <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/russian-chinese-cooperation-program-monitoring/788> (07.12.2015).

¹³⁹ Н. Зубаревич, *Регионы стали тупыми приводными ремнями партии*, źródło: <http://slon.ru/calendar/event/1162927/> (07.03.2016).

centralne, półperyferyjne, peryferyjne; regiony wewnętrzne i przygraniczne); społeczno-gospodarcze (ogólny poziom rozwoju regionu, potencjał surowcowy, dominująca struktura przemysłu, obecność przedsiębiorstw nastawionych na eksport, kondycja finansów regionów, aktywność inwestycyjna regionu, stopień zróżnicowania dochodów ludności, rynek pracy i poziom bezrobocia, stan środowiska naturalnego) i polityczno-prawne (charakter systemu politycznego, charakterystyka regionalnej elity politycznej i gospodarczej, jej trwałość i znaczenie z punktu widzenia sytuacji w regionie, polityczne preferencje ludności, obecność zagrożeń politycznych, stan ustawodawstwa regionalnego). W konsekwencji otrzymujemy cztery grupy regionów¹⁴⁰:

1. Regiony pierwszej grupy (superliga) dysponują rozbudowaną gospodarką zorientowaną na eksport i przyciągające duży poziom inwestycji, mogą poszczycić się aktywną i zinstytucjonalizowaną elitą, rozbudowanymi kontaktami międzynarodowymi, gospodarka regionu jest silna, zróżnicowana i nastawiona na eksport. Do tej grupy zalicza się: Moskwę, Sankt-Petersburg, Tatarstan, Baszkiria, Sacha (Jakucja), obwody nowgorodzki, samarski, pskowski, rostowski, niżegorodzki, swierdłowski i Kraj Chabarowski. Niekiedy są one określane także mianem „wysp globalizacji” w Rosji.

2. Drugą grupę (pierwsza liga) stanowią regiony, które mogą poszczycić się gospodarką zorientowaną na eksport lub znacząco powiązaną z zewnętrznymi ośrodkami gospodarczymi, rozbudowaną bazą ustawodawczą jeśli chodzi o współpracę międzynarodową, elitami które wykorzystują przygraniczny status regionu w celu nawiązywania współpracy międzynarodowej. Do tej grupy regionów należą: obwody kaliningradzki, leningradzki, wołgogradzki, archangielski, sachaliński, Kraj Nadmorski, Karelia i Komi.

3. Trzecią grupę stanowią regiony dysponujące znaczącymi zasobami surowców naturalnych i wyróżniające się wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i pokaźnymi wskaźnikami wymiany towarowej z zagranicą. Należą do tej grupy surowcowe okręgi autonomiczne: Chanty-Mansyjski, Jamało-Nieniecki, Nieniecki, a także obwody tiumeński i permski.

4. Czwartą grupę stanowią regiony charakteryzujące się niskim poziomem rozwoju ustawodawstwa regulującego współpracę międzynarodową, ograniczonym poziomem kontaktów międzynarodowych, słabym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego

¹⁴⁰ Ю. Демьяненко, *Межрегиональное сотрудничество субъектов Российской Федерации в контексте федеративного строительства страны*, „Вестник Псковского государственного университета” 2013, Выпуск № 3., s. 199.

i ograniczonymi możliwościami eksportowymi. Są to m.in. republiki Północnego Kaukazu, obwody czytyjski, ulianowski, penzeński¹⁴¹.

Podsumowanie

Przyjmując, że analiza form, przesłanek i intensywności współpracy, w ujęciu historyczno-komparatywnym, powinna pomóc w lepszym zrozumieniu kierunku w jakim ewoluje model relacji centrum – regiony w omawianym obszarze, warto podkreślić, że:

– przesłanki współpracy międzynarodowej w coraz większym stopniu zdeterminowane są przez czynniki ekonomiczne, w mniejszym stopniu polityczne (geopolityczne, etnopolityczne, personalno-ambicjonalne);

– regiony w znacznym stopniu korzystają ze wsparcia ze strony państwa w procesie utrzymywania współpracy międzynarodowej;

– w dalszym ciągu utrzymuje się głęboka dywersyfikacja w rozwoju społeczno-gospodarczym Rosji, część regionów mimo posiadanego potencjału i atrakcyjnego położenia geo-ekonomicznego nie jest w stanie go wykorzystać na polu współpracy międzynarodowej;

Diametralnej zmianie ulega środowisko wewnętrzne (centralizacja stosunków federacyjnych), które oddziałuje na kierunki i formy współpracy międzynarodowej regionów Rosji po roku 2000. Centrum federalne po tej dacie staje się kluczowym i wyjątkowo aktywnym – w porównaniu do poprzedniej dekady – moderatorem zmian społeczno-politycznych i gospodarczych w Rosji, w tym także aktywności międzynarodowej regionów¹⁴².

W związku z tym dalsze badania nad zjawiskiem ich umiędzynarodowienia powinny być realizowane z wykorzystaniem paradygmatu statocentrycznego. Przyjęcie podejścia statocentrycznego powinno objąć przede wszystkim analizę poglądów wpływowych przedstawicieli rosyjskiej elity politycznej na kwestie suwerenności, globalizacji, stref wpływów, geopolityki i federalizmu. Dzięki patrzenie na zjawisko umiędzynarodowienia regionów przez pryzmat myślenia urzędników federalnych w kategoriach „realizmu” –

¹⁴¹ Ю. Демьяненко, *Межрегиональное сотрудничество субъектов Российской Федерации в контексте федеративного строительства страны*, „Вестник Псковского государственного университета” 2013, Выпуск № 3., s. 199.

¹⁴² *Концепция работы МИД России по координации международных и внешнеэкономических связей субъектов Российской Федерации. Утверждена на заседании Коллегии МИД России 13 июня 2001 года* <http://archive.mid.ru//bdomp/sbor.nsf/fe3845c0f6d9b35443256c8a004e8835/6e5367d4d98d2f7a43256c8a0047bc48!OpenDocument> (07.12.2015).

adaptowanego do potrzeb polityki wewnętrznej Rosji –, czytelne staje się, jak i dlaczego zjawisko to jest konsekwentnie zawłaszczane przez centrum federalne. Proces zawłaszczania ma zarówno dobre jak i złe strony z punktu widzenia rosyjskiej państwowości; dobre strony to koordynacja i uporządkowanie chaotycznej niekiedy „paradyplomacji” regionów, a także wspieranie regionów potrzebujących pomocy ze strony państwa; do złych należy dzielenie kierunków współpracy na dobre (Chiny, WNP) i złe (Europa Zachodnia), blokowanie rozwoju współpracy przygranicznej (transgranicznej).

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie problemu przesłanek, form, a także intensywności aktywności międzynarodowej regionów Rosji w ujęciu dynamiczno-komparatywnym, w obrębie cezury lat 1991 – 2015. Autor zamierza wskazać główne czynniki, które z perspektywy czasu miały i/lub wciąż mają decydujący wpływ na wyszczególnione elementy składowe procesu aktywności międzynarodowej rosyjskich regionów, a także poddać wspomniane elementy typologizacji. Ważne miejsce poświęcone jest także próbom klasyfikacji regionów ze względu na stopień ich umiędzynarodowienia.

Słowa kluczowe:

Ukraina, Wschód, Federacja Rosyjska, przemiany systemowe, transformacja polityczna, Unia Europejska, Zachód

Keywords:

Ukraine, East, Russia, the systemic changes, political transformation, European Union, West

Bibliografia:

1. Захаров Андрей (2008), *Унитарная федерация. Пять этюдов о российском федерализме*, Москва.
2. Плотникова Ольга (2005), *Международное сотрудничество регионов концептуальные подходы*, Новосибирск.
3. Ross Cameron (2002) *Federalism and democratisation in Russia*, Manchester University Press.

4. Бусыгина Ирина, Лебедева Елена, *Субъекты федерации в международном сотрудничестве*, „Аналитические Записки, Научно-координационного совета по международным исследованиям”, МГИМО (У) МИД России, Выпуск 3(32) Апрель 2008
5. Chirikova Alla, Lapina Natalia, *Regional Elite. A Quiet Revolution on a Russian Scale*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), February 2001.
6. Alexandrov Oleg, *The City of Moscow in Russia's Foreign and Security Policy. Role, Aims and Motivations*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), April 2001
7. Perović Jeronim, *Internationalization of Russian Regions and the Consequences for Russian Foreign and Security Policy*, Russian Study Group at the Center for Security Studies (CSS), Center for Security Studies (CSS), April 2000.
8. Kuznetsov Aleksander (2015), *Theory and Practice of Paradiplomacy. Subnational governments in international affairs*, Routledge 2015.
9. Kuznetsov Alexander, *Paradiplomacy as the Domestic Source of Russian Foreign Policy An Analysis on the basis of theoretical framework Paper Prepared for the 50th Annual International Studies Association Meeting New York, February 15-18, 2009* http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/3/1/1/7/5/pages311753/p311753-1.php (07.03.2016)
10. Доклад Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации 2009 Года. О состоянии законодательства в Российской Федерации. Мониторинг правового обеспечения основных направлений внутренней и внешней политики, Москва, 2010, <http://council.gov.ru/media/files/41d44f244098908a7989.pdf> (07.03.2016)
11. Gulnaz Sharafutdinova (2005), *Opportunities and Limits of Self-Creation and Identity Politics: Tatarstan's Paradiplomatic Project*, [w:] *Emerging Meso-Areas in the Former Socialist Countries, Histories Revived or Improvised? (Slavic Eurasian Studies, No. 7)* Kimitaka Matsuzato (red.), Hokkaido University.
12. Sergunin Alexander, Joenniemi Pertti, *Paradiplomacy as a Sustainable Development Strategy: The Case of Russia's Arctic Subnational Actor*, “Eurasia Border Review”, vol. 5, no. 2, Fall 2014.
13. Pertti Joenniemi, Sergunin Alexander, *Paradiplomacy as a Capacity-Building Strategy*
14. *The Case of Russia's Northwestern Subnational Actors*, “Problems of Post-Communism”, vol. 61, no. 6, November–December 2014.
15. Makarychev Andrey, *Russian Regions as International Actors*, “Demokratizatsiya”, vol. 7, no. 4, Fall 1999.
16. Туровский Ростислав, *Субнациональные регионы в глобальной политике (на примере России)*, „Полис. Политические исследования” 2011, № 2.
17. Lo Bob (2002), *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era. Reality, Illusion and Mythmaking*, Palgrave, Macmillan.
18. Magda Leichtova (2014), *Misunderstanding Russia Russian Foreign Policy and the West*, Ashgate Publishing,
19. *Every Village With Its Own Foreign Ministry?*, “RFE/RL. Russia Report”, March 31, 1999.

20. Насыров Ильдар, *Федерализм и политические механизмы координации взаимодействия регионов и Центра в области международного сотрудничества*, „Федерализм” 2005, № 3 (39).
21. Концепция работы МИД России по координации международных и внешнеэкономических связей субъектов Российской Федерации. Утверждена на заседании Коллегии МИД России 13 июня 2001 года <http://archive.mid.ru/bdomp/sbor.nsf/fe3845c0f6d9b35443256c8a004e8835/6e5367d4d98d2f7a43256c8a0047bc48!OpenDocument> (07.03.2016)
22. Reisinger William, Yoo Hyemin, *Russian Regional Foreign Policy Looking East And West*, Prepared for presentation at the 53rd Annual Convention of the International Studies Association San Diego, CA, April 1-4, 2012, http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1101&context=polisci_pubs (07.03.2016)
23. Ryzhkov Vladimir, Turovsky Rostislav, *Rise of the Regions*, “Russia in Global Affairs” 2013, no.4.
24. Зубаревич Наталья, *Регионы стали тупыми приводными ремнями партии*, <http://slon.ru/calendar/event/1162927/> (07.03.2016).
25. Демьяненко Юрий, *Межрегиональное сотрудничество субъектов Российской Федерации в контексте федеративного строительства страны*, „Вестник Псковского государственного университета” 2013, Выпуск № 3.
26. *Информация о ходе реализации Программы сотрудничества между регионами Дальнего Востока и Восточной Сибири РФ и Северо-Востока КНР (2009 – 2018 годы) в 2014 году*, Ассоциация экономического взаимодействия субъектов Российской Федерации „Дальний Восток и Забайкалье”, <http://assoc.khv.gov.ru/regions/foreign-economic-activities/russian-chinese-cooperation-program-monitoring/788> (07.03.2016).

Атлантизм во внешней политике Польши в 90-х годах XX века.

Государства Центральной Европы (ЦВЕ) принимали активное участие в деятельности СБСЕ, которая после «весны народов» кон. 80 гг. XX в. выступала единственным «зонтом безопасности» перед угрозой своего восточного соседа¹⁴³. Именно отсутствие в России выразительных границ ведет к тому, что территориальная экспансия стала естественным способом и гарантией безопасности¹⁴⁴, поэтому в большой геополитической игре Российская Федерация (РФ) действует по принципу *enfant terrible* (*жуткий ребенок*), что ведет к нарушению всех норм международного права¹⁴⁵. З. Красинский - польский граф, в письме к Наполеону III писал: «Идея универсальной монархии в России - это пакт по умолчанию между правительством и подданными. Через три раздела I Речи Посполитой Россия стала европейской империей, а ключом к ее силе являются Варшава, Киев, Вильнюс»¹⁴⁶. Поэтому, политические элиты Польши, Украины, стран Прибалтики всегда «эмоционально чувствительны» к западной политике Москвы.

Изучение атлантического опыта III Речи Посполитой (РП) остается очень актуальным, особенно для Украины. Весомую роль на польском пути «возвращения в Европу» сыграл Вашингтон. Этому вопросу посвящены публикации Р. Зембы, С. Пазимеша, Р. Кузняра, З. Бжезинского, Ш. Зоргбиба, А. Ротфельда, А. Безансона, О. Митрофановой, весомыми также являются журналистские исследования. *Целью* нашей статьи является показать, что фактор безопасности во внешней политики

¹⁴³ R. Zięba, *Instytucjonalizacja wspólnych opcji zewnętrznych państw*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1994, s.171-185.

¹⁴⁴ Z. Brzeziński, *Myśl i działanie w polityce międzynarodowej*, Lublin 1990, s. 6.

¹⁴⁵ D. Rosati, *Ustrój państwa a polityka zagraniczna. Wykład w PISM*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2001, nr 1, s. 45.

¹⁴⁶ Mémoire a l'empereur Napoléon III. Octobre, 1854, [w:] *Pisma Zygmunta Krasińskiego. Pisma filologiczne i polityczne*. Wydanie Jubileuszowe, Kraków-Warszawa 1912, s. 313.

Польша была преобладающим на протяжении 1989-1999 г. Также поставлено следующие *задачи*: анализ причин преимущества принципа атлантизма во внешней политике; анализ влияния «голоса Москвы» на политику Брюсселя касательно вопроса восточного расширения НАТО; исследования политики «малых шагов» Польши на пути к членству в Альянсе; раскрытие значения для Польши итоговых документов, программ, которые были приняты в ходе саммитов НАТО.

Американский философ Ф. Фукуяма уверял, что 1989 год принес победу либеральной демократии, поскольку установилась эра «последнего» демократического правительства человечества на основе равенства и свободы¹⁴⁷. Об этом свидетельствует также принятая в 1990 году «Парижская Карта Новой Европы»¹⁴⁸. Польша задекларировала переход к демократическим принципам в «Малой Конституции»¹⁴⁹, которая закрепила президентско-парламентскую систему правления.

Основы внутренней и внешней политики III Речи Посполитой заложили президент, лидер движения «Солидарность» Л. Валенса, министр экономики Л. Бальцеревич, министр внешней политики К. Скубишевский и первый некоммунистический премьер Т. Мазовецкий, который в инаугурационной речи 1989 г. отмечал: «прошлое подчеркиваем жирной линией»¹⁵⁰. Премьер на протяжении шестнадцати месяцев своего правления сумел заложить фундамент внешней политики Польши - "возвращение в Европу"¹⁵¹.

Качественные изменения для региона ЦВЕ принес 1991 год: в июне 1991 состоялась ликвидация СЭВ¹⁵², а 1 июля – восточного блока¹⁵³, что способствовало налаживанию отношений и активное участие страны в работе Совета Европы, СБСЕ/ОБСЕ, Веймарском треугольнике¹⁵⁴, Вишеградской группе. Польша, в результате

¹⁴⁷ F. Fukujama, *Koniec historii*, Kraków 2009, s. 9.

¹⁴⁸ *Paryska Karta nowej Europy. Paryż, 21 listopada 1990 r.*, [w:] *Stosunki międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów*, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001, s. 62.

¹⁴⁹ *Mala Konstytucja z komentarzem. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r.*, M. Kruk (red.), Warszawa 1992, s.36.

¹⁵⁰ K. Leski, *Przychodzi nowa epoka*, „Gazeta Wyborcza”, 14 września 1989, s. 3.

¹⁵¹ P. Wroński, *Pożegnanie naszego premiera*, „Gazeta Wyborcza”, 4 listopada 2013, s. 1.

¹⁵² *Protokół o rozwiązaniu rady wzajemnej pomocy Gospodarczej. Budapeszt, 28 czerwca 1991 r.*, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1992, nr 1, s. 232 - 233.

¹⁵³ *Protokół o utracie mocy Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, podpisanego w Warszawie 14 maja 1955 r. oraz Protokołu o przedłużeniu jego obowiązywania, podpisanego w Warszawie 26 kwietnia 1985 r. Praga, 1 lipca 1991*, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1992, nr 2, s. 144 - 147.

¹⁵⁴ *Gemeinsame erklärung der aussenminisrer von Deutschland, Frankreich und Polen zur Zukunft Europas. Weimar, 29. August 1991*, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1992, nr 2, s. 9-10.

геополитических изменений, по мнению американского политолога З. Бжезинского, имела шанс быть интегрированной в западные структуры, где ориентация на Североатлантический Альянс гарантировала безопасность¹⁵⁵. Однако стратег отмечал, что преодоление остатков предыдущей системы будет продолжаться столько, сколько длился сам коммунизм в данном обществе¹⁵⁶. Серьезным препятствием на таком пути оказалось присутствие на территории страны частей Советской Армии, которые были выведены только в сентябре 1993 г.¹⁵⁷.

Такой поворот событий дал возможность президенту Польши Л. Валенсе в ноябре 1992 утвердить следующие документы: «Стратегию безопасности и обороны Речи Посполитой» и «Основы польской безопасности», где отмечалось, что приоритетом внешней политики является членство в Европейском Экономическом Сообществе (ЕЭС) и НАТО¹⁵⁸.

Можно привести следующие мотивы выбора Варшавой евроатлантического направления во внешней политике:

а) стремление построить свой «зонт безопасности» в целях обеспечения независимости, суверенности, территориальной целостности, качества жизни¹⁵⁹;

б) Польша, будучи страной на восточной границе НАТО, смогла бы способствовать налаживанию диалога между Альянсом и Восточной Европой, а тем самым, формировать свой позитивный имидж на международной арене¹⁶⁰, а именно, войти в большую политику. Следует отметить, что НАТО в Польше больше воспринималось как военный союз¹⁶¹ и как единственная действующая организация¹⁶²;

в) потребность масштабной модернизации страны;

г) способствовало бы заключению выгодного, но асимметричного союза с США.

¹⁵⁵ Z. Brzeziński, *Wielka szawchownica*, Warszawa 1999, s. 67.

¹⁵⁶ Z. Brzeziński, *Polska scena obrotowa*, „Polityka” 1994, nr 44, s. 1.

¹⁵⁷ Z. Brzeziński, *Druga szansa. Trzej prezydenci i kryzys amerykańskiego supermocarstwa*, Warszawa 2008, s. 90.

¹⁵⁸ Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa. Warszawa, 2 listopada 1992 r., „Wojsko Polskie-Informator’95”, Warszawa 1995, s. 19.

¹⁵⁹ R. Zięba, J. Zajac, *Budowa zintegrowanego systemu bezpieczeństwa narodowego Polski. Ekspertyza*, Warszawa 2010, s. 5.

¹⁶⁰ J. Kaczmarek, *NATO – Polska 2000*, Wrocław 1999, s. 128.

¹⁶¹ Raport o stanie bezpieczeństwa państwa: aspekty zewnętrzne. Komitet Badań naukowych, Warszawa 1995, s. 29.

¹⁶² A. Krautscheid. *Na drodze do wspólnej Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Polityki Obronnej*, „Przegląd Środkowoeuropejski” 1998, nr 20-21, s. 24.

Нужно отметить, что военно-политическое участие США в европейских делах обеспечивает НАТО, как основной инструмент политики Вашингтона. Французский политолог Ш. Зоргбиб отметил, что присутствие США является условием стабильности и безопасности в Европе¹⁶³.

Юридическое поле деятельности Североатлантического Альянса, в отношении региона ЦВЕ, и Польши в частности (ст. 5, 10), обеспечивается следующими документами: Вашингтонским трактатом от 4 апреля 1949 г.¹⁶⁴; Новыми стратегическими концепциями от 1991 и 1999 годов; Лиссабонской концепцией от 2010 г., которая легитимизировала выход миротворческих операций НАТО «за пределы географии» Вашингтонского трактата¹⁶⁵, тем самым превращая Альянс в «ящик с нужными инструментами» для формирования безопасности в мире.

Большое значение на пути к сооружению Польшей «зонта безопасности» имели саммиты НАТО и их итоговые документы, которые влияли на формирование политики «малых шагов» по достижению стратегической цели. Первым сигналом НАТО по отношению к странам ЦВЕ стал Лондонский саммит, который проходил 5-6 июля 1990 г. Именно с этого события начинается внутренняя трансформация Альянса, где акцентировалось внимание на оборонной функции, а также на намерениях развития партнерства со всеми странами Европы. В результате встречи глав-государств и правительств принято Лондонскую декларацию, которая ввела в оборот такие понятия, как «новые европейские партнеры» и «руку дружбы» советскому правительству и странам ЦВЕ с целью установления дипломатических контактов при усиленной роли СБСЕ¹⁶⁶. МИД Польши выразило одобрение относительно возможного сотрудничества, которое способствовало бы объединению Европы¹⁶⁷.

Первые официальные контакты Польши со штаб-квартирой в Брюсселе начались с визита министра иностранных дел К. Скубишевского в марте 1990 г., Л. Валенсы

¹⁶³ Ch. Zorgbibe, *La France et l'OTAN: vers un retour dans l'organisation militaire intégrée?*, "Revue Politique et Parlementaire" 1999, no 1017-1018, s. 216.

¹⁶⁴ Porozumienie o utworzeniu Paktu Północnoatlantyckiego. Waszyngton, 4 kwietnia 1949 r., [w:] Historia powszechna 1879-1990. Dzieje polityczne i gospodarcze, historia dyplomatyczna, prawo i stosunki międzynarodowe. Wybór dokumentów, M. Nadolski (red.), Warszawa 1991, s. 281.

¹⁶⁵ R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski na początku drugiej dekady XXI wieku*, „Sprawy Międzynarodowe – International Relations” 2011, nr 1-2, s. 24.

¹⁶⁶ Deklaracja Londyńska o przeobrażonym Sojuszu Północnoatlantyckim ogłoszona przez szefów państw lub rządów uczestniczących w posiedzeniu Rady Północnoatlantyckiej. Londyn, 5-6 marca 1990 r., [w:] Studia i materiały. NATO 1090 - 1992. Otwarcie Sojuszu na Wschód, Warszawa 1992, nr 1., zeszyt I, s. 15.

¹⁶⁷ A. Krzeczunowicz, *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989-1999*, Warszawa 1999, s. 58.

в апреле 1991 г., а также встречного визита генсека НАТО М.Вёрнера в сентябре 1990 г.¹⁶⁸, что символизировало переход от сферы идеологии к конкретному сотрудничеству¹⁶⁹. Вопрос безопасности и финансов Польши обсуждался в сентябре 1991, во время визита премьера К. Белецкого в Вашингтон. В ходе разговора президент США Дж. Буш пообещал кредит (100 млн. долл.) на реформирование сферы жилищного комплекса¹⁷⁰.

Во время Римского саммита НАТО 7-8 ноября 1991 г. принято Декларацию согласно которой Альянс и далее должен играть ключевую роль, быть источником стабилизации в Европе. На встрече также принято «Новую стратегическую концепцию НАТО» в которой речь шла о фундаментальных оборонительных функциях Союза с целью обеспечения стратегического равновесия через диалог, сотрудничество.

Институциональной реализацией Концепции стало образование в декабре 1991 г. Совета североатлантического сотрудничества (ССАС) или (Nord Atlantic Cooperation Council - NACC) между НАТО и бывшими государствами ОВД с целью победного шествия демократии на Восток¹⁷¹. Уже в 1992 г. руководство НАТО признало важным пространство от Владивостока до Ванкувера, что подтверждает принятый «План действий»¹⁷², где указано на право участия партнеров NACC в миротворческих операциях НАТО (Раздел 6, 7 Карты ООН) в виде создания «коалиции желающих».

Уже на 1993 в польских правительственных программах отмечалось, что путь в НАТО - это стратегия, чтобы избежать маргинализации страны на пространстве между Востоком и Западом¹⁷³. Серьёзным препятствием на этом пути было влияние «московского фактора». В сентябре 1993 г. Президент РФ Б. Ельцин обратился с письмом к четырем ведущим странам НАТО, в котором выражал неблагоприятное отношение к возможному расширению и предлагал участие России в качестве «гаранта

¹⁶⁸ Towards a new Europe – address by the Secretary general of NATO, mr Manfred Wörner. Warszawa, September 13, 1990 // [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1993, nr 1, s. 118.

¹⁶⁹ M. Tabor, *Stosunki Polska-NATO*, [w:] *Polska w procesie integracji i bezpieczeństwa europejskiego*, K. Jaźwiński (red.), Warszawa 1999, s. 115.

¹⁷⁰ Z. Krajewska, *Konkretna pomoc, ostrożne poparcie*, „Rzeczpospolita”, 12 września 1991, s. 2.

¹⁷¹ Krajewski A. *Ważna propozycja Bakera i Genszera: Północnoatlantycka rada Współpracy z Europą Wschodnią i ZSRR*, „Rzeczpospolita”, 4 października 1991, s. 7.

¹⁷² Nadzwyczajne spotkanie Północnoatlantyckiej Rady Współpracy. Plan działania w sprawie dialogu, współpracy. Bruksela, 10 marca 1992 r., [w:] *Studia i materiały NATO 1990-1992. Nowe otwarcie*, Warszawa 1992, nr 1, s. 55-56.

¹⁷³ P. Kaznia, A. Olechowski, *Polska nie może być granicą Europy*, „Rzeczpospolita”, 15 czerwca 1994, s. 20.

безопасности»¹⁷⁴. Это натолкнуло украинскую исследовательницу О. Митрофанову на то, что стремление Польши к членству в НАТО отодвинуло на второй план ее сотрудничество с ЕС¹⁷⁵.

В январе 1993 г. президентом США избран Б. Клинтон, который благосклонно относился к натовской философии «открытых дверей». «Адвокатами» Польши в вопросе расширения границ Альянса стали: немецкие министры К. Кинкель, В. Рюе и американский сенатор Р. Люгар, советник президента А. Лайк, дипломат М. Олбрайт, политологи З.Бжезинский и Ш. Готе¹⁷⁶. Именно в этих кругах возникла концепция «Партнерства ради мира» (ПрМ, 1993), что воплотилось в программу военно-политического сотрудничества Брюсселя с посткоммунистическими странами с целью реформирования и приближения их оборонных структур к натовским стандартам.

Официально эту идею представлено во время прохождения Брюссельского саммита 11 января 1994 г., где было подтверждено, что НАТО - это политический и военный союз, объединяющий суверенные государства, три из которых обладают ядерным оружием, а новую американскую идею утверждено, как «Рамочный документ Партнерства ради мира»¹⁷⁷. Программу, которая функционировала в рамках НАСС, можно считать практическим шагом на пути становления демократии и стабильности в регионе Центрально-Восточной Европы, поддержке общих ценностей¹⁷⁸. Программа предусматривала финансовую помощь Брюсселя в реформировании вооруженных сил и участие стран ЦВЕ в миротворческих операциях, которые обсуждались ещё при проведении саммита в Хельсинках (1992). Польский исследователь В. Мультиан эту программу считает проявлением нерешительности Запада¹⁷⁹, поскольку ничего не говорилось о расширении Альянса¹⁸⁰. Поэтому правительство Польши поставило за цель индивидуально и поэтапно достигать членства.

¹⁷⁴ M. Tabor, *Wojskowe czynniki bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1994, s. 93.

¹⁷⁵ О. Митрофанова, *Французський підхід до українського і польського чинників в європейському стратегічному просторі*, „Людина і політика” 2001, № 1, с. 69.

¹⁷⁶ S. Walczak, *Żelazna dama Klintona*, „Rzeczpospolita”, 6 grudnia 1996, s. 8.

¹⁷⁷ Dokument Ramowy. Bruksela, 11 stycznia 1994, [w:] *Studia i materiały*, M. Wągrowiska (red.), Warszawa 1994, nr 8, s. 51.

¹⁷⁸ J. Nowak, *NATO: główne dylematy i pytania o przyszłość*, [w:] *Dokąd zmierza świat?*, A. Rotfeld (red.), Warszawa 2008, s. 273.

¹⁷⁹ W. Multan, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 42.

¹⁸⁰ R. Zięba, *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, [w:] *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, R. Zięba (red.), Warszawa 2004, s. 36.

Между саммитами НАТО проводились переговоры с РФ по «урегулированию» ситуации в регионе ЦВЕ. Большое значение имела встреча российского министра иностранных дел А. Козырева и госсекретаря США Х. Уоррена в Брюсселе¹⁸¹. Российский министр убеждал, что поспешное расширение приведет к дестабилизации Европы¹⁸².

Следующим шагом Польши к формированию своего «зонга безопасности» стало подписание «Индивидуальной Программы партнерства» в Брюсселе 5 июля 1994 г., которая на каждый последующий год предусматривала военное сотрудничество¹⁸³. В знак солидарности с Брюсселем в Польшу 7 июля прибыл президент США Б. Клинтон, который поощрял: «эта программа, только начало, потому что расширение Альянса - это вопрос времени»¹⁸⁴. Также президент сообщил о том, что правительство Америки выделило для Польши 65 млн. долл. на развитие инвестиционного климата.

Варшава через «Программу» декларировала намерения включения своих вооруженных сил в союзные. Вице-министр по вопросам обороны Е. Милевский уверял, что это будет подготовительным этапом перед полной интеграцией в структуру, после выполнения политических и военных критериев¹⁸⁵. Первые серьезные совместные учения состоялись осенью 1994 р., где финансовую часть взял на себя Брюссель, постановив выделять ежегодно 10-30 млн. долл. Интересно, что Варшава в 1995 г. из собственного бюджета выделила только 12 млн. зл. (при необходимости 60 млн.), а Конгресс США на совместные двусторонние военные учения в течение 1995-1997 гг. потратил 1 млн. долл.

В сентябре 1995 руководством НАТО представлено «Исследование расширения НАТО», адресованное странам ЦВЕ, где указывались принципы, способы процесса расширения, требования к развитию демократической политической системы и рыночной экономики; вопросы гражданского контроля над армией, говорилось о готовности нести определенные обязанности с приобретением членства. Варшава эту

¹⁸¹ M. Wągrowka, *Szczyt Clinton-Jelcyn we wrześniu*, „Rzeczpospolita”, 23 czerwca 1994, s. 22.

¹⁸² A. Klugman, *Kozyriew przeciwko rozszerzenia*, „Rzeczpospolita”, 4 listopada 1994, s. 27.

¹⁸³ Individual Partnership Programme between the Republic of Poland and NATO. Warsaw-Brussels, Juli 5, 1994., [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1994, nr 3, s. 103.

¹⁸⁴ Address by the president of the United States of America willam J. Clinton to the Diet and Senat of the Republic of Poland. Warsaw, July 7, 1994, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1994, nr 3, s. 36.

¹⁸⁵ Przemowienie ministra obrony Rzeczypospolitej Polskie J. Milewskiego w Sejmie RP. 10 lipca 1994, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1994, nr 3, s. 162.

программу восприняла как «механизм подготовки» к проведению переговоров¹⁸⁶. Нужно добавить, что «Исследование расширения НАТО» отвечали на вопрос «как», оставив без внимания вопрос «когда» и «где» наступит расширения Альянса.

Осенью 1995 г. в Польше состоялись президентские выборы, которые принесли победу социалисту А. Квасьневскому. В новом правительстве пост министра иностранных дел получил Д. Росати. Президент и правительство продолжили атлантический курс предшественников: Североатлантический Альянс в стране воспринимался как фактор стабильности в Европе¹⁸⁷. Официальная Варшава начиная с 1996 г. говорила о необходимости установления союзных отношений с США¹⁸⁸, естественно, заботясь о хороших отношениях с другими.

Поддержку идеи расширения НАТО выражали Великобритания, Германия. Так, королева Елизавета II в выступлении перед Сеймом заверила: «Польша нуждается в Европе и Европа – в Польши. Англия поддерживает ее намерения и ни одна страна не сможет наложить вето¹⁸⁹, а президент Франции Ж. Ширак также не возражал, но при условии взаимопонимания в России¹⁹⁰.

Взаимопонимания с Москвой было достигнуто 27 мая 1997 г. во время встречи в Париже лидеров глав-государств НАТО и президента России, которое увенчалось подписанием «Основополагающего акта о взаимоотношениях, сотрудничестве, безопасности между НАТО и РФ». В документе отмечалось, что стороны заинтересованы в развитии мира в Европе¹⁹¹. Акт оказался декларацией политических уступок Москве, нежели международным договором¹⁹².

Взаимопонимание с РФ отразилось на деятельности Мадридского саммита НАТО в июле 1997 г. В ходе работы саммита было объявлено о расширении на Восток: Польша, Чехия и Венгрия получили приглашение начать переговорный процесс. «В Европе

¹⁸⁶ *Polska w procesie integracji i bezpieczeństwa europejskiego*, K. Jaźwiński (red.), Warszawa 1999, s. 120.

¹⁸⁷ *Éxposée* premiera Rzeczypospolitej Polskiej W. Cimoszewicza w Sejmie. Warszawa, 14 lutego 1996 r., [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1996, nr 1, s. 20.

¹⁸⁸ *Przemówienie* prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego na spotkaniu z Korpusem Dyplomatycznym. Warszawa, 15 stycznia 1996 r., [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1996, nr 1, s. 11.

¹⁸⁹ *Speech of her Majesty Queen Elizabeth II of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland at the special session of the Polish Diet and Senate*. Warsaw, March 26, 1996, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1996, nr 1, s. 69.

¹⁹⁰ J. Chirac: *prononce à Varsovie l'entrée de la Pologne dans l'Union Européenne dans l'an 2000*, "Le Monde", 13 septembre 1997, p. 4.

¹⁹¹ *Founding Act on Mutual relations, cooperation and security between NATO and the Russian Federation*. Paris, May 27, 1997, [w:] *Zbiór dokumentów*, Warszawa 1997, nr 2, s. 74.

¹⁹² K. Rak, *Bezpieczeństwo, głupcy*, „Rzeczpospolita”, 7 października 2014, s. 12.

появилась новая архитектура безопасности, где Альянс выполняет функцию коллективной обороны и остается открытым для других стран», - говорилось в Декларации¹⁹³.

После Мадридского саммита, в знак поддержки, глава Белого Дома прибыл с официальным визитом в Варшаву. Президент Польши высказал надежду на установлении союзных отношений: «участие в НАТО - это стратегическая цель. Стремимся наладить союзнические отношения со страной, которая задает тон цивилизационному развитию. Польша может и умеет придерживаться взятых на себя обязательств»¹⁹⁴.

Согласно установленному порядку, генсек НАТО Х. Солана 17 августа 1997 г. направил польскому правительству официальное приглашение к проведению переговоров, которые длились два месяца в таких областях: правовые и финансовые вопросы, военные обязательства и вопросы информационной безопасности. Установлено, что Польша с 2000 г. должна была ежегодно вносить 45 млн. долл., Чехия - 18 млн., Венгрия - 12 млн. Министр иностранных дел РП Б. Геремек 14 ноября 1997 г. направил встречное письмо в Брюссель, в котором сообщал о готовности страны к членству и выполнению обязательствам. Премьер Польши Е. Бузек в сеймовом *éxposée* указывал, что стратегический интерес страны требует удержания в этой части Европы военного присутствия Альянса¹⁹⁵.

На основании переговоров со странами-кандидатами, Североатлантический Совет предоставил Протоколы для утверждения относительно членства, которые правительство Польши, Чехии и Венгрии подписало в Брюсселе 16 декабря 1997 г., а их ратификация в парламентах 16 стран-членов НАТО продолжалась год. В январе 1999 г. генсек НАТО Х. Солана направил на имя министра иностранных дел Польши письмо, где высказывалась согласие на то, чтобы президент III Речи Посполитой ратифицировал Трактат от 4 апреля 1949 г.¹⁹⁶.

¹⁹³ Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Madrid, Juli 8, 1997, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1997, nr 3, s. 71.

¹⁹⁴ Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. Warszawa, 10 lipca 1997 r., [w:] Przemówienia, listy, wywiady prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. Wybór, Warszawa 1999, s. 32.

¹⁹⁵ *Éxposée* sejmowe premiera Rzeczypospolitej Polskiej J. Buzka. Warszawa, 10 listopada 1997 r., [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1997, nr 4, s. 7.

¹⁹⁶ List sekretarza generalnego NATO J. Solany zapraszający Polskę do przystąpienia do Traktatu Północnoatlantyckiego. 29 stycznia 1999 r., [w:] Stosunki Międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001, s. 441.

Историческим моментом для страны стало предоставление американскому правительству 12 марта ратификационного Акта министром РП Б. Геремеком, который во время прохождения церемонии говорил: «Польша станет надежным союзником»¹⁹⁷. Церемония поднятия флага состоялась 16 марта в штаб-квартире НАТО, цель еще со времен «Солиданости» была реализована, началась новая эпоха безопасности¹⁹⁸.

Следует отметить, что Речь Посполитая в атлантические структуры безопасности входила постепенно, используя политику «малых шагов». Членство в Альянсе стало одним из крупнейших успехов в ее истории. На пути формирования «зонты безопасности» в течение 1989-1999 гг. можно выделить следующие этапы:

- 1) 1989-1991 гг. - налаживание первых официальных контактов со штаб-квартирой НАТО, Лондонская декларация, открытие миссий стран Центрально-Восточной Европы в Брюсселе; двусторонние консультации;
- 2) 1991-1993 гг. - изменение геополитического курса государства; становление отношений с Белым Домом; Римская декларация и создание института НАСС с целью углубления диалога; визит президента РФ Б. Ельцина в Варшаву и его «письмо протеста» касательно возможного расширения на Восток Североатлантического Альянса;
- 3) 1994-1995 гг. - Брюссельский саммит, где официально утверждена программа «Партнерство ради мира» в рамках НАСС; подписание «Индивидуальной программы», которая обуславливала военно-финансовое сотрудничество; участие Польши в миротворческих операциях НАТО в бывшей Югославии; работа над программой «Исследования расширения НАТО», как первого «учебника» по подготовке к членству;
- 4) 1996-1997 гг. - решение проблемы «русского фактора» через подписание Акта; Мадридский саммит НАТО и «Новая евроатлантическая стратегия», где принято решение о расширении на Восток, после проведения переговоров и процедуры ратификации Протоколов;

¹⁹⁷ Wystąpienie B. Geremeka ministra spraw zagranicznych RP Polskiej podczas ceremonii przekazania Aktu Ratyfikacyjnego Traktatu Północnoatlantyckiego. Missouri, 12 marca 1999 r., [w:] Stosunki Międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001, s. 442.

¹⁹⁸ Éxposée ministra spraw zagranicznych B. Geremeka wygłoszone w Sejmie RP. Warszawa, 8 kwietnia 1999 r., [w:] Stosunki międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001, s. 443.

- 5) 1998-1999 гг. - выполнение необходимых формальностей и церемония принятия в Альянс.

Следует выделить позитивные последствия членства Польши в НАТО:

- 1) геополитические: а) страна перестала находиться на обочине Европы, ее восточная граница одновременно оказалась рубежом НАТО; такой военно-политический ход способствовал росту международного престижа страны; б) Варшава добилась установления асимметричного партнерства с США, крупнейшей силой НАТО. О подъеме авторитета государства свидетельствуют официальные визиты президента Б. Клинтона (1994, 1998 г.) в Польшу и президента А. Квасьневского в Вашингтон 1996 г.; визит генерального секретаря НАТО Х. Солана в Польшу состоялся 1998 г.;
- 2) экономические и технические: а) путь к модернизации армии и уменьшения расходов на оборону; б) сокращение ее численности с 220 тыс. чел. до 120 тыс. чел., а в 2008 состоялся переход на профессиональную основу с установленной численностью - 90 тыс. чел.; в) изменение подхода и мышления в области философии обороны и безопасности;
- 3) институциональные: участие в международных институтах, внутренние реформы.

Таким образом, геополитические изменения на карте региона ЦВЕ в 1989/91 г. привели к трансформации НАТО. Варшава с 1992 г. задекларировала, что стратегической целью является получение членства в Альянсе. В результате работы Лондонского, Римского и Брюссельского саммитов возникла организация НАСС, а в ее рамках - программа «Партнерство ради мира», которые практически воплощали декларации саммитов в жизнь. Взаимопонимание с РФ позволило при Мадридском саммите НАТО в 1997 объявить о расширении и пригласить Польшу к переговорам. В марте 1999 страна стала 19-м членом Североатлантического Союза. Изучение особенностей политики «малых шагов» III Речи Посполитой с целью достижения членства в НАТО очень важно, поскольку декларации саммитов НАТО касались региона ЦВЕ, включая и Украину.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, że czynnik bezpieczeństwa dominował w polskiej polityce zagranicznej na przestrzeni 1989-1999 roku. W pracy sformułowano następujące zadania badawcze: analiza przyczyn i znaczenia kierunku euroatlantyckiego dla polskiej polityki zagranicznej, analiza wpływu „Głosu Moskwy” na politykę Brukseli dotyczącą kwestii rozszerzenia NATO na wschód, zbadanie polityki „małych kroków” Polski na drodze do członkostwa w sojuszu Północnoatlantyckim, ukazanie znaczenia dla Polski dokumentów końcowych i programów, jakie zostały przyjęte w czasie szczytów NATO.

Słowa kluczowe:

polityka zagraniczna, integracja euroatlantycka, NATO, Polska, bezpieczeństwo

Key words:

foreign policy, Euro-Atlantic integration, NATO, Poland, safety

Bibliografia:

1. Address by the president of the United States of America willam J. Clinton to the Diet and Senat of the Republic of Poland. Warsaw, July 7, 1994, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1994, nr 3.
2. Brzeziński Z., *Druga szansa. Trzej prezydenci i kryzys amerykańskiego supermocarstwa*, Warszawa 2008.
3. Brzeziński Z., *Myśl i działanie w polityce międzynarodowej*, Lublin 1990.
4. Brzeziński Z., *Polska scena obrotowa*, „Polityka” 1994, nr 44.
5. Brzeziński Z., *Wielka szawchownica*, Warszawa 1999.
6. Deklaracja Londyńska o przeobrażonym Sojuszu Północnoatlantyckim ogłoszona przez szefów państw lub rządów uczestniczących w posiedzeniu Rady Północnoatlantyckiej. Londyn, 5-6 marca 1990 r., [w:] Studia i materiały. NATO 1090 - 1992. Otwarcie Sojuszu na Wschód, Warszawa 1992, nr 1., zeszyt I.
7. Dokument Ramowy. Bruksela, 11 stycznia 1994, [w:] Studia i materiały, M. Wągrowka (red.), Warszawa 1994, nr 8.
8. Éxposée ministra spraw zagranicznych B. Geremeka wygłoszone w Sejmie RP. Warszawa, 8 kwietnia 1999 r., [w:] Stosunki międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001.
9. Éxposée sejmowe premiera Rzeczypospolitej Polskiej J. Buzka. Warszawa, 10 listopada 1997 r., [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1997, nr 4.
10. Éxsposée premiera Rzeczypospolitej Polskiej W. Cimoszewicza w Sejmie. Warszawa, 14 lutego 1996 r., [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1996, nr 1.

11. Founding Act on Mutual relations, cooperation and security between NATO and the Russian Federation. Paris, May 27, 1997, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1997, nr 2.
12. Fukujama F., *Koniec historii*, Kraków 2009.
13. *Gemeinsame Erklärung der Aussenminister von Deutschland, Frankreich und Polen zur Zukunft Europas*. Weimar, 29. August 1991, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1992, nr 2.
14. Individual Partnership Programme between the Republic of Poland and NATO. Warsaw-Brussels, Juli 5, 1994., [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1994, nr 3.
15. J. Chirac: prononce à Varsovie l'entrée de la Pologne dans l'Union Européenne dans l'an 2000, "Le Monde", 13 septembre 1997.
16. Kaczmarek J., *NATO – Polska 2000*, Wrocław 1999.
17. Kazania P., Olechowski A., *Polska nie może być granicą Europy*, „Rzeczpospolita”, 15 czerwca 1994.
18. Klugman A., *Kozyriew przeciwko rozszerzenia*, „Rzeczpospolita”, 4 listopada 1994.
19. Krajewska Z., *Konkretna pomoc, ostrożne poparcie*, „Rzeczpospolita”, 12 września 1991.
20. Krajewski A. *Ważna propozycja Bakera i Genszera: Północnoatlantycka rada Współpracy z Europą Wschodnią i ZSRR*, „Rzeczpospolita”, 4 października 1991.
21. Krautscheid A., *Na drodze do wspólnej Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Polityki Obronnej*, „Przegląd Środkowoeuropejski” 1998, nr 20-21.
22. Krzczunowicz A., *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989-1999*, Warszawa 1999.
23. Leski K., *Przychodzi nowa epoka*, „Gazeta Wyborcza”, 14 września 1989.
24. List sekretarza generalnego NATO J. Solany zapraszający Polskę do przystąpienia do Traktatu Północnoatlantyckiego. 29 stycznia 1999 r., [w:] *Stosunki Międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów*, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001.
25. Madrid Declaration on Euro-Atlantic Security and Cooperation. Madrid, Juli 8, 1997, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1997, nr 3.
26. *Mała Konstytucja z komentarzem. Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r.*, M. Kruk (red.), Warszawa 1992.
27. *Mémoire a l'empereur Napoléon III. Octobre, 1854*, [w:] *Pisma Zygmunta Krasieńskiego. Pisma filologiczne i polityczne. Wydanie Jubileuszowe*, Kraków-Warszawa 1912.
28. Mitrofanowa O., *Francuskij pidchid do ukraińskoho i polskoho czynnykiv w jewropejskomu strateicznomu prostori*, „Ludyna i polityka” 2001, nr 1.
29. Multan W., *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997.
30. Nadzwyczajne spotkanie Północnoatlantyckiej Rady Współpracy. Plan działania w sprawie dialogu, współpracy. Bruksela, 10 marca 1992 r., [w:] *Studia i materiały NATO 1990-1992. Nowe otwarcie*, Warszawa 1992, nr 1.
31. Nowak J., *NATO: główne dylematy i pytania o przyszłość*, [w:] *Dokąd zmierza świat?*, A. Rotfeld (red.), Warszawa 2008.
32. *Paryska Karta nowej Europy. Paryż, 21 listopada 1990 r.*, [w:] *Stosunki międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów*, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001.
33. *Polska w procesie integracji i bezpieczeństwa europejskiego*, K. Jaźwiński (red.), Warszawa 1999.
34. Porozumienie o utworzeniu Paktu Północnoatlantyckiego. Waszyngton, 4 kwietnia 1949 r., [w:] *Historia powszechna 1879-1990. Dzieje polityczne i gospodarcze, historia dyplomatyczna, prawo i stosunki międzynarodowe. Wybór dokumentów*, M. Nadolski (red.), Warszawa 1991.
35. *Protokół o rozwiązaniu rady wzajemnej pomocy Gospodarczej. Budapeszt, 28 czerwca 1991 r.*, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1992, nr 1.

36. *Protokół o utracie mocy Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, podpisanego w Warszawie 14 maja 1955 r. oraz Protokołu o przedłużeniu jego obowiązywania, podpisanego w Warszawie 26 kwietnia 1985 r. Praga, 1 lipca 1991*, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1992, nr 2.
37. Przemówienie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego na spotkaniu z Korpusem Dyplomatycznym. Warszawa, 15 stycznia 1996 r., [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1996, nr 1.
38. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. Warszawa, 10 lipca 1997 r., [w:] Przemówienia, listy, wywiady prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. Wybór, Warszawa 1999.
39. Przemówienie ministra obrony Rzeczypospolitej Polskiej J. Milewskiego w Sejmie RP. 10 lipca 1994, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1994, nr 3.
40. Rak K., *Bezpieczeństwo, głupcy*, „Rzeczpospolita”, 7 października 2014.
41. Raport o stanie bezpieczeństwa państwa: aspekty zewnętrzne. Komitet Badań naukowych, Warszawa 1995.
42. Rosati D., *Ustrój państwa a polityka zagraniczna. Wykład w PISM*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2001, nr 1.
43. Speech of her Majesty Queen Elizabeth II of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland at the special session of the Polish Diet and Senate. Warsaw, March 26, 1996, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1996, nr 1.
44. Tabor M., *Stosunki Polska-NATO*, [w:] *Polska w procesie integracji i bezpieczeństwa europejskiego*, K. Jaźwiński (red.), Warszawa 1999.
45. Tabor M., *Wojskowe czynniki bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1994.
46. Towards a new Europe – address by the Secretary general of NATO, mr Manfred Wörner. Warsaw, September 13, 1990, [w:] Zbiór dokumentów, Warszawa 1993, nr 1.
47. Wągrowaska M., *Szczyt Clinton-Jelcyn we wrześniu*, „Rzeczpospolita”, 23 czerwca 1994.
48. Walczak S., *Żelazna dama Klintona*, „Rzeczpospolita”, 6 grudnia 1996.
49. Wroński P., *Pożegnanie naszego premiera*, „Gazeta Wyborcza”, 4 listopada 2013.
50. Wystąpienie B. Geremeka ministra spraw zagranicznych RP Polskiej podczas ceremonii przekazania Aktu Ratyfikacyjnego Traktatu Północnoatlantyckiego. Missouri, 12 marca 1999 r., [w:] *Stosunki Międzynarodowe 1989-2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów*, Z. Leszczyński, A. Koseski (red.), Pułtusk 2001.
51. Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa. Warszawa, 2 listopada 1992 r., „Wojsko Polskie-Informator’95”, Warszawa 1995.
52. Zięba R., *Instytucjonalizacja wspólnych opcji zewnętrznych państw*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1994.
53. Zięba R., *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, [w:] *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, R. Zięba (red.), Warszawa 2004
54. Zięba R., *Uwarunkowania polityki zagranicznej Polski na początku drugiej dekady XXI wieku*, „Sprawy Międzynarodowe – International Relations” 2011, nr 1-2.
55. Zięba R., Zajac J., *Budowa zintegrowanego systemu bezpieczeństwa narodowego Polski. Ekspertyza*, Warszawa 2010.
56. Zorgbibe Ch., *La France et l’OTAN: vers un retour dans l’organisation militaire intégrée?*, “Revue Politique et Parlementaire” 1999, no 1017-1018.